

TEXTE COMENTATE

B. INST. ISTORIE
A. R. S. R.
I
9301
L

și stabilit,
tabel
cronologic,
prefată
și note de
STELA TOMA



DIMITRIE CANTEMIR

*Hronicul vechimei
a romano-moldo-vlahilor*

EDITURA



ALBATROS

TEXTE COMENTATE

Lyceum



**EDITURA ALBATROS
BUCUREȘTI**

DIMITRIE CANTEMIR

*Hronicul vechimei
a romano-moldo-vlahilor*

Text ales
și stabilit,
tabel cronologic,
prefață
și note
de
STELA TOMA

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI

BIBLIOTECA INST. IST. N. IORGA

Cota 793014

Inventar 89625

TABEL CRONOLOGIC

- 1673** La 26 octombrie se naște Dimitrie Cantemir, într-o familie de răzeși de la Silișteni, în ținutul Fălciului (azi — județul Vaslui). Tatăl, Constantin Cantemir, a luptat ca mercenar în războaiele din Polonia (unde a slujit 17 ani) ; de aici a trecut în Muntenia, pe vremea lui Grigore Ghica, de la care a primit slujba de ceauș spătăresc. Fără avere și cultură (n-a ajuns niciodată să știe măcar să se iscălească, deși cunoștea câteva limbi), Constantin Cantemir ocupă totuși demnitatea supremă de domn al Moldovei (1685—1693), datorită conjuncturii politice și sociale de atunci.
- Mama. Ana Bantăș, femeie învățată, era a treia soție a lui Constantin Cantemir. După câțiva ani de conviețuire moare, lăsând orfani nevîrstnici pe Antioh și pe Dimitrie.
- 1685** Intuind înclinațiile fiului său, Constantin Vodă aduce din Muntenia pe călugărul Ieremia Cacavela, om de mare cultură, căruia îi încredințează educația lui Dimitrie. Așa se face că savantul de mai târziu își desăvârșea

pregătirea literară, filozofică, de limbă latină și greacă, de retorică și logică, încă din fragedă copilărie.

- 1688** Dimitrie schimbă pe Antioh, fratele său, la Constantinopol, în dubla calitate de învățacel și de ostatic al tatălui său, garantînd credința acestuia. Aici preocupările tînarului moldovean au cuprins domenii multiple și o sferă largă de probleme. A învățat limbile turcă, arabă, persană, franceză și italiană, a studiat filozofia, etica, logica, istoria, geografia și muzica.
- 1693** La moartea tatălui său, boierii l-au chemat domn pe Dimitrie Cantemir ; o domnie neoficială, de o lună (martie-aprilie), deoarece turcii, cîștigați de Constantin Brîncoveanu — domnul Țării Românești — nu recunosc alegerea lui Dimitrie și numesc domn pe Constantin Duca.
- 1693—** Se retrage la Constantinopol ca exilat. Își
1695 face relații și se împrietenește cu mulți demnitari și învățați turci ; în acest fel reușește să pătrundă în bibliotecile și arhivele inaccesibile creștinilor, unde studiază cu multă pasiune manuscrisele și cronicile turcești. Vastul material documentar studiat de Dimitrie Cantemir în decursul celor 22 de ani de ședere la Constantinopol îi va permite să cunoască foarte bine istoria și cultura popoarelor musulmane, pe care le-a înfățișat ulterior în lucrări de o mare valoare științifică. Prin operele dedicate popoarelor orientale,

Dimitrie Cantemir s-a afirmat ca primul nostru orientalist de valoare europeană.

- 1697 Participă la lupta de la Zenta, cînd turcii sînt înfrinți de Eugeniu de Savoia.
- 1698 În august i se tipărește la Iași *Divanul sau Gilceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul* (românește și grecește), lucrarea care își înscrie autorul drept întemeietor al filozofiei românești. Fără să aparțină strict literaturii religioase, așa cum s-ar părea la prima vedere, *Divanul* este mai degrabă o carte de etică filozofică; în 1705 este tradus în arabă.
- 1699 În timpul domniei fratelui său Antioh (1696—1700), cînd era reprezentantul acestuia pe lîngă Poartă, se întoarce pentru scurt timp în țară pentru a se căsători cu Casandra, fiica răposatului domn muntean Șerban Cantacuzino.
- 1700 Termină *Sacrosanctae scientiae indepîngibilis imago* (= *Imaginea științei sacre care nu se poate zugrăvi*, în traducere română *Metafizica*, 1928), operă scrisă în latinește la Constantinopol.
- Deși orientarea generală a lucrării este mistic-religioasă, punerea în discuție a principalelor probleme ale filozofiei din vremea lui (teoria cunoașterii, teoria atomilor și a originii materiei, problema timpului etc.) face din Cantemir un precursor în filozofia românească.

1701 Cam în același timp a scris și *Compendiolum universae logices institutiones* (= *Prescurtare a sistemului logice generale*) cunoscută sub numele de *Logica*, concepută în limba latină ; la noi a apărut în 1883 în *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tipărite de Societatea Academică Română, vol. VI, p. 409—468. Lucrarea respectivă pare a fi luat naștere din intenția autorului de a da un manual clar, cu definiții sobre, destinat studiului ; este de fapt o tratare sistematică a regulilor de gândire corectă.

1701— Dimitrie Cantemir desfășoară o intensă activitate politică împotriva lui Constantin Brîncoveanu, puternicul domn muntean, și a influenței acestuia asupra scaunului Moldovei, în care reușea să-și impună câte un om al său (Constantin Duca, apoi Mihai Racoviță).

1703— Inventînd un nou sistem de notație, compune un tratat de muzică turcească, pe care-l dedică sultanului Ahmed al III-lea, în baza căruia pînă azi este citat printre clasicii muzicii turcești : *Tarifı ilmi musiki ala vegni maksus* (= *Explicarea muzicii teoretice pe scurt*). Apar fragmente în „*Revue musicale*“, VII, Paris, 1907 ; la noi, în „*Analele Academiei Române*“, *Memoriile Secțiunii literare*, seria II, tom. 32, 1910 : T. T. Burada, *Scrierile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir*.

În contextul întregii activități scriitoricești, preocupările pentru muzică ni-l înfățișează pe Dimitrie Cantemir drept omul integral de

cultură, un spirit cu preocupări universale după chipul umaniștilor.

1705 Scrie *Istoria ieroglifică*, „adevărat Roman de Renard românesc însă cu scopuri polemice“ (G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 44), o istorie secretă alimentată de rivalitatea dintre Cantemirești și Brîncovenesți. Este a doua lucrare concepută în limba română. Ca orientare de idei, *Istoria ieroglifică* ni-l înfățișează pe Cantemir drept „primul nostru scriitor social de nuanță progresistă“, pe de o parte prin ura sa împotriva boierimii, simpatia față de țărani și răscoalele lor, iar pe de altă parte prin atitudinea față de asuprirea turcească și intuiția decăderii imensului imperiu otoman (vezi P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, p. 255). La noi a apărut prima dată la 1883 în *Operele principelui Demetriu Cantemir*, publicate de Academia Română, vol. VI, p. 1—408.

1705— Reușește să cîștige domnia Moldovei pentru
1707 fratele său Antioh.

1710— La cîțiva ani după aceasta dobîndește în
1711 sfîrșit tronul pentru sine. Idealul politic însemna pentru Cantemir, pe plan intern, înlăturarea oligarhiei boierești, iar pe plan extern, lupta împotriva stăpînirii turcești.

În lupta împotriva turcilor Cantemir s-a aliat cu Rusia considerînd că este singura țară, dintre cele vecine nouă, care poate ajuta efectiv Moldova în lupta ei pentru independență. Legăturile lui Dimitrie Cantemir

cu această putere datau încă din vremea șederii sale la Poarta otomană. De pe atunci el făgăduise lui Petru Tolstoi, ambasadorul Rusiei pe lângă sultan, că, în caz de război, între imperiul țarilor și cel otoman, va trece de partea celui dintii. Ca urmare a acestei atitudini încheie tratatul de la Luțk cu Petru I, țarul Rusiei, vizînd pentru Moldova independența prin înlăturarea jugului otoman.

Curînd însă, după înfrîngerea țarului la Stănilești, Cantemir a trebuit să părăsească Moldova ; s-a stabilit în Rusia, unde a rămas pînă la moarte. În încheierea la *Istoria imperiului otoman*, Cantemir relatează cum în timpul tratativelor care au urmat după bătălia de la Stănilești, turcii au cerut țarului extrădarea lui, „rebelul principe al Moldovei“ (Ediția românească, 1876—1878, p. 793). Petru I le-a răspuns : „Aș putea să dau turcilor toată țara pînă la Kursk, pentru că îmi rămîne speranța de a o recupera, dar nu pot în nici un mod să frîng credința și să extrădau pe un principe care pentru mine și-a lăsat principatul ; căci este cu neputință a repara onoarea ce o dată s-a pierdut“ (*ibidem*).

La plecarea în Rusia, Dimitrie Cantemir a fost însoțit, în afară de membrii familiei sale, și de un mare număr de oșteni, curteni, printre care și Ion Neculce, cronicarul de mai tîrziu.

1713 Moare doamna Casandra, soția lui Cantemir, în vîrstă de numai 30 de ani.

1714 Este ales la 11 iulie membru al Academiei din Berlin, o înaltă societate științifică înființată de Leibniz și patronată de regele Prusiei. În diploma acordată cu acest prilej se subliniază rarul exemplu ca un principe — prin definiție ostaș și om politic — să-și consacre talentul și eforturile cercetării științifice. De la înălțimea unei asemenea tribune, la sugestia și cererea acesteia, Cantemir avea să se adreseze lumii învățate a timpului său, făcându-și cunoscută patria și trecutul neamului prin *Descriptio Moldaviae* și *Historia moldo-vlahica*.

Este prima dată când un român devine membru al unui important for științific din străinătate, fapt care consemnează, de altfel, afirmarea culturii românești pe plan european.

1716 Scrie *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae* (= *Descrierea statului vechi și contemporan al Moldovei*), lucrare care apare la noi pentru prima dată — tot în limba latină — la 1872 în *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tipărite de Societatea Academică Română, vol. I, p. 1—154 ; mai târziu apare în traducerea începută de Papiu Ilarian și terminată de Iosif Hodoș, la 1875, în vol. III al aceleiași colecții, p. 1—171. Alte traduceri românești : în 1825, sub titlul *Scrisoarea Moldovei*, la Mănăstirea Neamț, și în 1865 la Iași ; sub titlul *Descrierea Moldaviei*, tot la Iași în 1851. Lucrarea cuprinde, pe lângă geografia fizică a țării, și date referitoare la sistemul de cîrmuire, organizarea

statului, viața poporului, cultură, obiceiuri etc. Ideea fundamentală a cărții este latinizata limbii și a poporului român.

Pe lângă acestea, *Descrierea Moldovei* se remarcă prin pagini de o neasemuită frumusețe închinată naturii plaiurilor moldovenești. Prima carte a lui Cantemir care ne făcea cunoscuți opiniei publice intra în circuitul cultural european, la câteva decenii după publicarea textului latinesc, în diverse traduceri, care au precedat cu mult transpunerea lucrării în limba română (în 1769 apărea la Hamburg o traducere în limba germană, peste doi ani o a doua ediție la Frankfurt și Leipzig — 1771 ; în 1789, la Moscova, o traducere rusească).

- 1714— Cam în același timp cu *Descrierea Moldovei*
1716 redactează și *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae* (= *Creșterea și descreșterea curții otomane*), lucrare care avea să lămurească pe deplin marele interes suscitată în Rusia și Europa de informațiile unuia din cei mai buni cunoscători ai istoriei musulmane. „În inima acestui imperiu puțini puteau înțelege mai bine decât Dimitrie Cantemir cursul inexorabil al «descreșterii-otomane, de care erau legate și aspirațiile către libertatea patriei sale. Structura și însușirile, cultura și experiența făceau din prințul român un excelent expert în «chestiunea orientală»” (Virgil Cândea, *Marile aniversări UNESCO, Dimitrie Cantemir, 1673—*

1723, *300 de ani de la naștere*, Editura enciclopedică română, p. 9).

Transpusă în engleză (la Londra în 1734), în franceză (la Paris în 1743) și în germană (la Hamburg în 1745), lucrarea, despre care traducătorul german încheia zicînd că dă în mîinile publicului său o carte ce nu-și are perechea, apare în limba română la peste un secol și jumătate de la data la care a fost concepută (Vezi *Istoria imperiului otoman, creșterea și scăderea lui*, cu note foarte instructive de Demetriu Cantemir, principe de Moldavia, tradusă de Dr. Iosif Hodoș, vol. III—IV, București, Edițiunea Societății Academice Române, 1876—1878, p. 1—793).

1716—*Scrie Vita Constantini Cantemyrii (= Viața*
1718 *lui Constantin Cantemir)*; apare la noi, tot în limba latină, la 1883, în *Operele principelui Demetriu Cantemir*, publicate de Academia Română, vol. VII, p. 1—85, iar la 1925 și în traducere, ediția N. Iorga. În 1783 apare la Moscova o prelucrare în limba latină și rusă de T. S. Bayer. Lucrarea este „întîia biografie istorică românească” și „prima monografie modernă, ca spirit și metodă, a unei domnii” (George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, p. 255). În paginile cărții Dimitrie Cantemir pledează pentru dreptul de moștenitor al tronului tatălui său, iar în ceea ce privesc datele biografice asupra acestuia, se observă o oarecare tendință de idealizare a lui Constantin Vodă.

- 1717— *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor*
 1718 a fost scrisă în limba rusă ; la noi a fost publicată pentru prima oară în „Arhiva românească”, vol. II, Iași, 1841 și în *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tipărite de Societatea Academică Română, vol. V, p. 1—46, sub îngrijirea lui G. Sion, 1878. La 1783 apare în traducere germană (Riga, St. Petersburg, Leipzig), iar la 1795 în traducere greacă (Viena). Cantemir caută să contureze prin această scriere ideea că neînțelegerile dintre cele două mari familii au favorizat întărirea jugului otoman.
- 1717 *Historia moldo-vlahica* (inedită) este o lucrare de 96 pagini, scrisă în limba latină, care demonstrează romanitatea poporului român, unitatea de origine și de limbă, continuitatea lui pe teritoriul vechii Dacii. Ca și *Descrierea Moldovei*, cartea respectivă fusese cerută de Academia din Berlin.
- 1719 Se mută din Kiev (unde venise din Ucraina în prima parte a șederii în Rusia) la Petersburg, ca senator.
 Se căsătorește cu o prințesă Trubețkoi, Anastasia.
- 1720 Cantemir îl însoțește pe țar în Persia.
- 1721 Țarul îl face senator și consilier intim. În această calitate participă nemijlocit la conducerea statului, la pregătirea și traducerea în viață a unor importante acte de stat, inițiate de Petru I.

Ia parte cu țarul Petru I la expediția din Caucaz și tipărește, tot atunci, din porunca acestuia, *Kniga sistima ili sostoianie muhammedanskoi religii* (= *Sistema religiei mahomedane*). Cartea fusese scrisă mai întâi în limba latină, în 1719, sub titlul *Curanus*, apoi a fost tradusă în rusește și tipărită; ea cuprinde o descriere a civilizației musulmane (religie, organizare a învățămîntului, creație artistică, filozofie, justiție, viață populară, medicină), cu foarte prețioase informații. Titlul lucrării exprimă părerea autorului potrivit căreia religia, cel puțin la mahomedani, avea un sens foarte larg. „De aceea a și pus în titlu cuvîntul *sistema*, care arată că lucrarea tratează despre tot complexul de cultură în legătură cu religia“ (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 213).

La 1805 a fost tradusă și în bulgară.

Traducerea românească, *Despre Coran*, a apărut mai întâi în „Analele Dobrogei“, vol. VII, 1927, următoarea a apărut sub titlul *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, traducere, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cîndea, Editura Minerva, București, 1977.

- 1717— Despre trecutul neamului său, așa cum îl creionase pe scurt în *Historia moldo-vlahica*, D. Cantemir mărturisește că „întîi pre limba lătinească izvodit, ... [apoi] pre limba româniască [l-a] scos“ (*Hr. 1*)¹, pentru că ar fi fost

1 Sigla respectivă, cu cifra de alături, indică *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* și pagina originalului.

nedrept să nu vorbească în limba conaționa-
lor săi.

Cu *Hronicul*, D. Cantemir „pune temeliele
istoriei critice a românilor, reia ideea croni-
carilor moldoveni despre unitatea de origine
a poporului român, idee căreia îi dă însă un
fundament critic bazat pe o vastă erudiție“
(P. P. Panaitescu și I. Verdeș, *Dimitrie Can-
temir, Opere, Istoria ieroglifică*, Editura pen-
tru literatură, București, 1965, p. XXII).

Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor
este cunoscut la noi, mai întâi în Transilva-
nia, în copii manuscrise (1730, 1756). În
1835—1836 este tipărit la Iași, în două vo-
lumè (editor G. Săulescu), și după aproape
șapte decenii, la 1901, apare în *Operele prin-
cipelui Dimitrie Cantemir* publicate de Aca-
demia Română, tomul VIII (editor Gr. To-
cilescu).

Deși majoritatea lucrărilor lui Cantemir au
fost concepute în latină, greacă, turcă sau
rusă, unele dintre ele bucurându-se de o
largă audiență în rîndurile oamenilor de cul-
tură ai vremii și fiind traduse în arabă, fran-
ceză, germană sau engleză, nu trebuie să ne
scape din vedere, ca un fapt deosebit de sem-
nificativ, că savantul moldovean, în ciuda ne-
număraților ani petrecuți în afara granițelor
țării sale, și-a început și și-a încheiat activi-
tatea de scriitor cu lucrări în limba română :
Divanul (1698) și *Hronicul* (1723).

1723 În ziua de 21 august, moare, de diabet, la
moșia pe care i-o dăruise țarul și care-i purta

numele, Dimitrievka, cel mai învățat principe din vechea istorie a poporului nostru. Este înmormântat la Moscova, la 1 octombrie 1723, în mica biserică Sf. Constantin și Elena, clădită de el, alături de prima lui soție, Casandra Cantacuzino, și fiica lui, Smaragda. Mai târziu s-au adăugat aici și mormintele Mariei Cantacuzino, fiica lui Dimitrie Cantemir, și a lui Dimitrie, fiul lui Antioh Vodă.

Osemintele lui Dimitrie Cantemir, aduse în patria natală în 1935, odihnesc azi la biserica Trei Ierarhi din Iași.

PREFAȚĂ

În panteonul istoriografiei moderne românești Dimitrie Cantemir are un loc aparte, unanim recunoscut, acela al deschizătorului de drumuri, al celui care a pus piatra de temelie în cercetarea istorică de profil științific. Constatarea respectivă nu poate surprinde azi pe nimeni dacă se are în vedere pasiunea și predilecția timpurie a lui Dimitrie Cantemir pentru studiul istoriei : „Mai din copilărie până acmu mai la bătrînețe, tot în răsturnarea și cercarea precum a celor vechi, așe a cestor mai noi istorii și scrisori (cînd vremea și mîna ni-au dat) nepărăsit ni-am nevoit“ (Hr. 73).

Bogăția informației, atitudinea critică față de izvoare, discernămîntul în selecția acestora ridică pe savantul moldovean mult deasupra compatrioților, antecesorii în materie și chiar deasupra altor istorici contemporani. „Consi-derațiile lui Cantemir, noi într-o operă de istorie de la începutul secolului al XVIII-lea — cînd se scria istorie înșiruindu-se întîmplările în legătură cu casele domnitoare

sau coborîndu-se la istoria galantă a acestorași —, impun¹.

Opera lui Dimitrie Cantemir, în totalitatea ei, aparține deopotrivă culturii românești și celei universale, datorită : formației și opțiunilor autorului ei, datorită tematicii și destinației ei, precum și receptării de care s-a bucurat.

În cultura europeană a secolului al XVIII-lea învățatul român, prin instrucția primită, prin viața pe care o dusesse (între turci — 22 de ani —, în Rusia — 12 ani), prin latinizarea cugetării și activității sale literare putea fi socotit mai degrabă un cosmopolit.

Ponderea mare a lucrărilor sale cu caracter istoric — opțiunea sa mergînd îndeosebi spre istoria națională — și sentimentul de adînc patriotism care a alimentat nașterea și orientarea acestor lucrări fac neîndoielnic din Dimitrie Cantemir un reprezentant fidel al intereselor neamului său.

În întreaga sa activitate, Dimitrie Cantemir a îmbinat însușirile unui mare om de stat cu cele de savant enciclopedist.

Ca domn al țării, a luptat împotriva regimului oligarhic boieresc din Moldova și a ridicat steagul luptei împotriva dominației otomane. La curtea țarului a militat alături de acesta pentru marile reforme care aveau să

1 I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir, omul — scriitorul — domnitorul*, Iași, Institutul de arte grafice și Editura Viața românească, 1926, p. 147.

facă din Rusia lui Petru I o putere de prim rang în Europa acelor vremuri.

Ca savant s-a afirmat în calitate de orientalist, istoric, geograf, filozof, logician, etnograf, muzicolog, filolog, biograf, poliglot, beletrist, teolog.

Varietatea tematică a preocupărilor sale, competența și seriozitatea travaliului său îi destinau lucrările, după cum este lesne de înțeles, unor cercuri elevate, instruite.

Prin faima cea mai răspândită — aceea de orientalist — numele său a fost repede și definitiv acreditat în toate cercurile științifice ale continentului, fiind recunoscut timp de un secol drept principala autoritate în istoria otomană. Lucrările sale despre Orient se impuneau prin abundența informației, autenticitatea relatărilor — presărate cu numeroase constatări de martor ocular —, preocuparea pentru amănuntul sugestiv, capabil să restituie fidel ambianța și culoarea unei lumi prea puțin cunoscute în Occident. Așa se face că-l întâlnim citat în paginile marilor spirite ale literelor europene: Voltaire (în *Histoire de Charles XII*), Byron (în *Don Juan*) și Victor Hugo (în *La légende des siècles*).

Pe plan național, receptarea lui Cantemir coincide cu impulsivitatea pe care avea s-o dea ultima sa lucrare (*Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*) luptei de afirmare a poporului român; la șapte ani după sfârșitul fostului principe moldovean, *Hronicul* ajunge în cercurile învățaților români din

Transilvania, fundamentînd și încurajînd cercetările istorice și filologice ale unora din reprezentanții Școlii Ardelene.

Operele care au păstrat și păstrează încă un viu interes pentru Dimitrie Cantemir sînt, firește, cele istorice. Chiar dacă, după cum vom vedea mai departe, cercetările ulterioare au adus precizări și clarificări într-o serie de probleme dezbătute în *Hronic*, rezultatele investigațiilor lui Cantemir, raportate la epoca în care au fost elaborate, se singularizează și cîștigă notorietatea debuturilor îndrăznețe.

Cantemir rămîne „întîiul savant român cu un vast orizont de istorie universală, cel dintîi care reușește să integreze istoria românilor în istoria universală și primul care proclamă *misiunea istorică a poporului român în cadrul istoriei universale* [subl. G.I.]. Românii au fost o stavilă în calea barbarilor și au apărut prin jertfa lor civilizația Europei ; ei nu au putut fi cucerii și îngenunchiați, păstrîndu-și existența de sine stătătoare.“²

GENEZA HRONICULUI

La 11 iulie 1714 Academia de științe din Berlin³ îl alege pe Dimitrie Cantemir printre membrii săi. „Prin adeziunea sa, societatea

2 George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, Editura științifică, București, 1963, p. 255.

3 *Academia de științe din Berlin* a fost fondată în 1701 de Leibniz (Gottfried Wilhelm), filozof, logician și matematician german.

noastră“, spuneau cei de acolo; „a dobândit o nouă strălucire și o podoabă neîntrecută“.

În diploma acordată cu acest prilej se subliniază : „Pe vremea când Marte ⁴ stăpînea mai cu putere decît Pallas ⁵, o astfel de întîlnire [cu știința] se arăta a fi mai mult o dorință decît o speranță. Dar iată că faptul și-a găsit împlinirea acum, că prealuminatul și preainvățatul Dimitrie Cantemir, principe al Imperiului ruseșc, domn ereditar al Moldovei, dînd o pildă pre cît de demnă de laudă, pre atît de rară, și-a închinat numele ilustru cercetărilor științifice“.

Prin calitatea de membru al unei societăți științifice de renume, Cantemir „obținea o înaltă tribună de la care se putea adresa lumii învățate a timpului său“ ⁶.

La sugestia și îndemnul repetat al Academiei berlineze avea să compună în anii următori *Descriptio Moldaviae* (1716) și *Historia moldo-vlahica* (1717), lucrări prin care-și recomandă țara atenției generale a Europei, lucrări care fac gloria statornică a lui D. Cantemir și care-l păstrează cu deosebire viu în amintirea poporului român.

4 *Marte* (în mitologia romană), zeul războiului și al agriculturii.

5 *Pallas Atena* (în mitologia greacă), zeiță a înțelepciunii, protectoare a artelor, științei și meșteșugurilor, patroana orașului Atena.

6 Virgil Cîndea, *Marile aniversări UNESCO, Dimitrie Cantemir, 1673—1723, 300 de ani de la naștere*. Editura enciclopedică română, p. 16.

Ambele opere au fost concepute în limba latină.

Spre sfârșitul vieții, Cantemir ajunge la concluzia că este „cu strîmbătate și cu păcat” (Hr. 165) să lase ca „lucrurile [faptele, problemele] noastre de cîia înainte mai mult străinii decît ai noștri să știe” (Hr. 165) și ca atare pornește la transpunerea din limba latină în „limba noastră românească” (Hr. 165) a *Historiei moldo-vlahice*, intenționînd ca, în timp, să facă aceeași operație și cu *Descriptio Moldaviae* (Hr. 543)⁷.

Traducerea istoriei poporului său vine, scria Iorga, din dorința de-a spune „românilor pentru fericirea lor, ceea ce începuse a povesti învățaților străini, pentru învățătura lor”⁸.

Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor este o traducere amplificată, sau mai degrabă o prefațare a primei redacții a istoriei românilor, întocmită de Cantemir în latinește.

Planul lucrării în limba română era deosebit de vast și îndrăzneț; prevăzută în două volume⁹, istoria respectivă avea să înceapă cu originile poporului român și să ajungă pînă la epoca pe care însuși Cantemir o trăiește.

7 Vezi ediția de față, p. 186.

8 Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, București, Institutul de arte grafice și editură „Minerva”, 1901, p. 290.

9 Vezi ediția de față, p. 12.

Primul volum, cel pe care-l avem astăzi, se oprește la descălecatul Moldovei și Munteniei de către Dragoș Vodă și Radu Negru.

Despre al doilea volum informațiile noastre se opresc la cele câteva referiri ale autorului, care-și mărturisește, în paginile primei părți, regretul de-a nu putea da la tipar lucrarea în totalitatea ei.

Dacă între unele relatări cuprinse în *Descriptio* și cele din *Hronic*, privind aceleași aspecte, sînt neconcordanțe, trebuie să le privim în sensul maturizării lui Cantemir; „în cursul lucrului, ideile scriitorului se precizase, se întemeiasă, devenise mai înalte, mai mîndre“, spune Nicolae Iorga, și „sentimentele sale pentru țară mai călduroase, mai filiale. La sfîrșitul pus de împrejurări întreprinderii sale științifice, învățatul era mai mare, cugetătorul mai puternic, omul mai simțitor și mai bun“¹⁰. *Descriptio Moldaviae* dorea, după cum am văzut mai sus, s-o traducă și bineînțeleas ar fi prefăcut-o după noile idei conducătoare la care se opriese spiritul său; *Hronicul*, în forma în care ne-a parvenit nouă, a suferit patru revizii ale autorului și a stat pe masa sa de lucru pînă în ajunul morții sale; încheierea lucrării, pentru care știm din declarațiile lui Cantemir că-și adunase o mare parte din materialul necesar, n-a mai apucat să fie realizată.

10 Nicolae Iorga, *Op. cit.*, p. 409.

Cantemir credea în necesitatea imperioasă a *Hronicului* și, pentru biruința pe care o dorea „iubitei moșii [patrii] cu tot de-adinsul“ (*Hr.* 6^v), era decis să lupte, cultivând mândria națională. Cum putea îndeplini acest lucru, cu armele pe care le avea acum la dispoziție, decît făcînd cunoscut alor săi trecutul luminos al neamului. Pentru aceasta avea de luptat „împotriva tirăniei uitării lucrurilor“ (*Hr.* 6^v) și se angaja „pre cele cu vechimea vremilor îngropate a vechilor istorii comoare — la lumină a le scoate și la triaba de obște a le arăta“ [a le face cunoscute tuturor] (*Hr.* 7^v).

Dimitrie Cantemir, după cum se știe, n-a pornit la scrierea istoriei noastre avînd la dispoziție ample lucrări de specialitate, colecții de documente, studii ale antecesorilor transmise urmașilor. În anevoioasa întreprindere la care se angajase, venea însă cu o vastă cultură, cu disciplina cercetătorului riguros, cu tenacitate și, mai ales, cu adîncu-i sentiment de dragoste pentru locurile de care fusese ani de zile despărțit.

Exprimarea acestui sentiment al respectului și prețuirii față de lupta strămoșilor, pentru păstrarea ființei naționale, contura vizibil concepția lui Cantemir despre istorie, înțelesul înalt pe care îl atribuia acesteia: prin cunoașterea ei de către compatrioți, istoria neamului devenea pildă și îndemn pentru prezent: „Slujăcă-să dără cu ostenițele noastre niamul

moldovenesc și ca-ntr-o oglindă curată chipul și statul, bătrînețele și cinstea neamului său privindu-și, îl sfătuiesc“ (Hr. 165).

METODA ISTORICĂ ATITUDINEA FAȚĂ DE IZVOARE

Operă de întinsă erudiție, *Hronicul* ulmește pe orice savant al vremii prin varietatea izvoarelor, bogăția lor, metoda de lucru, atitudinea critică a autorului în selectarea informațiilor și a argumentelor, spiritul combativ, obiectivitatea și modestia la care se străduiește să se păstreze.

Cantemir excerptează izvoare antice, grecești și romane, orientale, în slavonă, rusă, polonă ; citează cronograful sîrbesc, o cronică bulgărească ; asociază scrieri mai noi, unele contemporane cu el ; se informează despre scrierile autohtone ale înaintașilor : cronică lui Ureche, corpul de cronici al Costineștilor (Miron și Nicolae Costin) ; afirmă că ar fi avut și un hronic și un letopiseț muntean.

Varietatea mare a izvoarelor e complinită de faptul că alături de lucrările scrise, cronici, opere de erudiție, hărți geografice, folosite și înaintea lui în același scop, el menționează și diplome, inscripții, monede, legende, cîntece populare¹¹, îmbogățind evident arsenalul istoricului.

¹¹ Interesul pentru creațiile populare, manifestat cu precădere în *Descrierea Moldovei*, a determinat recunoașterea din partea specialiștilor a ca-

Lista bibliografică, în care sînt înmănușate peste 150 de titluri, vorbește de la sine despre vasta informație a savantului moldovean.

Cînd urmărește să se documenteze într-o problemă, Cantemir apelează la diferiți istorici, cît mai numeroși cu putință: „cum să dzice cuvîntul, nici o piatră neclătită și nici un unghiu nescociorît n-am lăsat“ (Hr. 293).

Dacă, după cum am văzut, documentația privind originile poporului român nu-i stătea la dispoziție strînsă în liste prestabilite, dacă singur avea să depisteze dovezi și să ștergă de pe ele colbul uitării, Cantemir își întemeia cercetarea, încă de la începutul lucrării, pe baza unor „canoane“ (reguli) în virtutea cărora spera să descopere adevărul asupra românilor în evul mediu. În baza acestor reguli, tăcerea izvoarelor asupra unui fapt nu însemna lipsa lui, iar menționarea faptului, după o perioadă de tăcere, confirma existența acestuia.

Prin metoda de lucru pe care o folosește e lesne de observat că „Dimitrie Cantemir nu este un cronicar, ci un istoric, nu numai pentru că judecă faptele și nu se mulțumește să le expună, nu numai pentru că stabilește faptele pe baza unei argumentări, dar mai ales

lității de „înaintaș al etnologiei românești“ (Iordan Datcu, Sabina Cornelia Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor, folclorul literar românesc*, cu o prefață de Ovidiu Bîrlea, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 110).

pentru că practică o metodă de critică istorică pentru a scoate adevărul din materialul brut al informației date de izvoare. Metoda de cercetare critică este în toate disciplinele semnul distinctiv al științei, care o deosebește de descrierea literară, istorică sau a naturii¹².

În selectarea izvoarelor, orientarea lui Cantemir merge, de preferință, spre relatările scrise de contemporanii evenimentelor, despre care spune că ar fi mai aproape de adevăr : „scuturînd adevărîta istoriei noastre nu din pîraie abătute, ce din singure izvoarele și fîntînile și cele dinceput să scoatem“ (Hr. 33).

Este sceptic atunci cînd unii istorici proslăvesc faptele neamului lor și denigrează pe alții ; este de părere că în acest caz sînt mai plauzibile afirmațiile străinilor : „pentru sine mai mult trebuie să criadză pe altul decît pe sine“ (Hr. 550).

Nu se oprește la afirmații singulare ale unor semnatari necunoscuți, afirmații care apar răzlețe și nesustînite de mai multe mărturii asupra aceluiași eveniment, și-și exprimă deschis neîncrederea : „Puțină grije purtăm de mîna și de condeiul lui, de vreme ce și în numărul istoricilor puțin iaste cunoscut, de care lucru precum singur cîntă, așe singur gioacă ; iară pre alții la hora și

12 P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 233.

danțul său nici au tras, nici a trage poate“¹³ (Hr. 74).

Suspectează pe unii de insuficientă informare și-i pune sub lupa confruntării cu cei „vechi“, care, cu timpul, au primit confirmarea posterității : „pre lesne nu ne vom încredința ce vom cerca la alalți cu multul mai vechi și de toată credința istoricească vrednici scriitori“ (Hr. 292).

Cantemir nu este însă un hiper critic, el nu pune totul la îndoială ; înarmat cu critica istorică el prelucrează materialul brut dat de izvoare, avînd astfel posibilitatea nu numai să stabilească adevăruri, dar mai ales să generalizeze și să capete vederi de ansamblu asupra subiectului tratat.¹⁴

Pentru lipsurile cronicarilor compatrioți avea însă o atitudine de compasiune : „Lunecării lui Ureache pre lesne-i iaste scularea și a greșalii îndatăși și îndreptarea, de vreme ce el nu iaste... zămislioriul sau pricina scornitoare a numelui Flachii“ (Hr. 75), sau despre M. Costin : „de ar fi viu și să vadză istoricii (pre carii poate fi în viață a-i vide nu i s-au lîmplat) singur greșala sa cu dragă inimă ar mărturisi“ (Hr. 305).

Mînia și-o revarsă crunt asupra interpolatorilor, asupra falsificatorilor adevărului isto-

13 A nu putea trage la hora și danțul său, a nu avea pe nimeni care să adere la punctul său de vedere

14 Vezi P. P. Panaitescu; *Op. cit.*, p. 235.

ric. Perseverența, dîrzenia cu care-i ostracizează pe aceștia probează spiritul combativ al autorului *Hronicului*. Simion Dascălu este cînd „minciunos“, cînd „băsnuitor“ (scornitor de neadevăruri), cînd „măzac“ (josnic).

Crezul istoricului, după Cantemir, trebuie să fie obiectivitatea, dragostea pentru adevăr, căutarea acestuia și scoaterea lui la lumină ; istoricul nu are dreptul să se facă exponentul unui fals patriotism și să a'egă din izvoare numai ceea ce convine slăvirii neamului său : „Mai iaste și altă boală, cu carea dzic precum a lucrurilor scriitori să fie pătîmind, adică dragostea slavii neamului său și dimpotrivă zavistiia [pizmuirea] cinstii altuia, carile, adevărat, nu puțin calea adevărului spre rătăcierea minciunii a abate pot“ (*Hr.* 160).

De mai multe ori în paginile *Hronicului* Cantemir amintește despre intenția sa de-a fi cît se poate de obiectiv : „Ce noi precum den-ceput am giuruit, ori plăcut, ori neplăcut ar fi, carele istoricii pentru neamul românilor scris au lăsat, pre toate cu o inimă și cu un condeiu le vom arăta“ (*Hr.* 452).

Cînd cercetările sale duc la concluzii absolut opuse concluziilor aflate din diferite izvoare, cu modestia savantului ia drept arbitru pe cititor ; vorbind despre apariția lui Gînghishan afirmă : „Anul ieșirii acestui han foarte greșit iaste la toți istoricii creștinești (cuvîntul acesta poftesc pre cititoriul să nu-l scrie asupra mîndrii noastre, căci adecă pre toți pre alții îi socotim greșiți și ca cum noi

numai am fi negreșiți, ce să caute cu de-adin-sul și atuncea după plăcerea adevărinții să giudece)" (Hr. 497).

IDEILE HRONICULUI

Ideile *Hronicului* sînt enunțate de Dimitrie Cantemir în chiar titlul primei cărți a „Prolegomeneilor” (partea introductivă care precede expunerea propriu-zisă): „Hronicon a toată Țara Românească (care a apoi s-au împărțit în Moldova, Munteniască și Ardealul) din descălecatul ei de la Traian, împăratul Rîmului. Așijderea pentru numerele [numele] carele au avut odată și carele are acmu. Și pentru romanii carii de atuncea într-însa aședzindu-să, într-aceiași și până acmu neconținut lăcuiesc” (Hr. 1) (Subl. noastră). Este vorba așadar de 1) unitatea națională, 2) originea și 3) continuitatea românilor în Dacia.

Paginile *Hronicului* sînt o neobosită pledoarie în favoarea acestor idei, care devin laitmotive încărcate în unele aspecte de un impresionant bagaj informațional, iar în altele apar pur și simplu ca refrene nesuținute de nici un argument. Hotărît să-și impună punctul de vedere, Cantemir se hazardează uneori „a prezenta conjecturi chiar cînd izvoarele erau de muțenie desnădăjditoare”¹⁵.

Dacă susținerea primelor două idei, din cele care fac obiectul dezbaterii angajate de

¹⁵ I. Minea. *Op. cit.*, p. 131.

Hronic, îl înscriu pe Dimitrie Cantemir drept continuator al școlii cronicarilor moldoveni, pentru ultima idee, aceea a continuității, Cantemir poate fi socotit inițiator ¹⁶ ; prin aceasta, prin felul în care încorporează istoria românilor în istoria universală și prin considerarea românilor drept moștenitori de civilizație clasică, savantul moldovean se ridică deasupra predecesorilor.

Cantemir consideră Dacia, asemeni înaintașilor săi, ca fiind leagănul etnogenezei românilor. Unitatea politică a neamului romano-moldo-vlahilor în spațiul carpato-dunărean este confirmată, spune el, pînă și de numele și de limba acestuia, care „nebiruit martur iaste“ (*Hr.* 63).

Dacă ideea întocmirii unei istorii complete a românilor de pretutindeni a pornit de la

16 În istoriografia munteană a timpului, Stolnicul Cantacuzino adusese mai înainte aceste lumini noi legate de originea noastră romană, unitatea națională și continuitatea în Dacia (vezi p. urm., nota 19). Constantin Cantacuzino recunoștea supraviețuirea dacilor — după cucerirea romană — dar ceea ce-l interesa mai ales erau coloniștii romani, căci „noi rumânii sîntem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție“ (Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, în *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I, București, Editura pentru literatură, 1961, p. 52).

Miron Costin ¹⁷, fiind apoi îmbrățișată și de Nicolae Costin ¹⁸ și de Stolnicul Constantin Cantacuzino ¹⁹, fără ca vreunul din acești croniciari să fi ajuns să-și termine opera, în *Hronic*, sinteza istoriei tuturor românilor apare mult mai bine conturată.

În privința originii, Dimitrie Cantemir susține că românii se trag numai din romani, anticipând prin aceasta una din ideile de bază ale Școlii Ardelene. Reprezentantii acestei mișcări ideologice și culturale cu caracter iluminist (Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu) — urmându-l pe Cantemir — au adus în scrierile

17 *Miron Costin* (1633—1691), cronicar de orientare umanistă. Mare logofăt al Moldovei, partizan al alianței cu Polonia. Povestitor și portretist talentat, a continuat, sub titlul „*Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*”, letopisețul lui Grigore Ureche, relatând evenimentele din istoria Moldovei dintre 1505—1661. A mai scris poemul filozofic *Viața lumii* și lucrarea *De neamul moldovenilor*,

demonstrând originea romană a poporului român.

18 *Nicolae Costin* (c. 1660—1712), cronicar oficial al lui Nicolae Mavrocordat, compilator (prelucrător de lucrări fără a aduce o contribuție personală) de cronici românești și străine; a prelucrat în românește romanul lui Antonio Guevara, *Ceasornicul domnilor*. Este fiul lui Miron Costin.

19 *Constantin Cantacuzino* (c. 1650—1716), stolnic (dregător care purta grija mesei domnești), diplomat, istoric și geograf. În aceste ultime două calități l-a precedat, de altfel, pe Dimitrie Cantemir,

lor argumente istorice, filologice și demografice privind originea latină a limbii și poporului român, continuitatea și unitatea sa etnică.

Hronicul venea în acest fel în sprijinul transilvănenilor ca o operă de înaltă politică națională. El „oferea atâtea idei noi, atîta orgoliu, atîta energie afirmare de sine, cum cereau istoriografii ardeleni latiniști contemporanilor lor“²⁰.

Ideea continuității capătă în formulările lui Cantemir tăria inscripțiilor în piatră : romanii aduși de Traian au rămas „înfipți și nezmulți“ (*Hr.* 67) în hotarele Daciei, din care „niciodată piciorul... afară n-au scos“ (*Hr.* 67).

Militînd cu ardoare pentru recunoașterea ideilor de mai sus, Cantemir n-a rupt însă istoria țării sale din angrenajul evenimentelor mai largi ; el a știut să privească dezvoltarea neamului nostru nu numai în sine, ci și-n relație cu evenimentele petrecute în Europa de răsărit și de sud. Dacă toți compatrioții aveau

dar principele moldovean nu i-a cunoscut opera. C. Cantacuzino a fost reprezentant de seamă al umanismului în țările române. Adept al unei politici antiotomane și de apropiere de Rusia și Austria. A întocmit o hartă a Țării Românești, tipărită în grecește la Padova (1700). Scrie de asemenea o *Istorie a Țării Românești dintru început*, rămasă neterminată, în care susține, cu solidă argumentație, originea romană, unitatea și continuitatea poporului român pe teritoriul Daciei.

20 I. Mînea, *Op. cit.*, p. 140.

să înțeleagă rolul politic pe care l-au jucat de veacuri în această parte a lumii, nu trebuia să uite că sînt în același timp exponenții vechilor civilizații, continuatorii unor ilustre culturi.

Dezbaterea acestor mari idei ale Renașterii noastre : originea latină, continuitatea de viață în Dacia și unitatea de neam, face din Dimitrie Cantemir puntea de legătură între cronicarii veacului al XVII-lea și epoca modernă.

Miron Costin, Stolnicul Cantacuzino și Cantemir deschid pentru cultura românească o orientare analogă cu aceea a umanismului apusean. Ceea ce-l apropie însă pe Cantemir de umanismul Renașterii este, mai presus de orice, „spiritul cetățenesc-patriotic al întregii opere și în particular al celei istorice, contribuția adusă de această operă la progresul conștiinței de sine-a poporului român, la pregătirea conștiinței naționale“²¹. *Hronicul*, ultima carte asupra căreia a meditat pînă în clipa morții, a străbătut veacurile ca un mesaj din depărtare adresat neamului, fiind considerat drept „testamentul științific lăsat de Cantemir poporului său“²².

HRONICUL FAȚĂ DE ȘTIINȚA ACTUALĂ

Cele mai recente cercetări din domeniul istoriei românilor confirmă că ideile de bază

21 Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*. Editura Minerva, București, 1972, p. 263.

22 George Ivașcu, *Op. cit.*, p. 259.

— susținute de Cantemir în lucrarea sa — sînt în esență aceleași.

Cititorul de azi trebuie să vadă însă în *Hronic* un monument veșnic, nu atît prin rezultatele sale științifice, date fiind posibilitățile precare de informare ale timpului, cît mai ales prin cuprinderea și înălțimea ideilor pe care le propagă. Chiar dacă finisarea edificiului nu a ajuns să fie desăvîrșită. „măiestria clădirii impune“²³.

STILUL HRONICULUI

Despre textele cantemiriene s-a afirmat adesea că nu s-au bucurat de o largă audiență în rîndurile publicului cititor românesc și din cauza stilului puțin accesibil, a unei fraze prolixă, cu nenumărate incidente, cu o topică avînd adesea verbul la sfîrșitul propoziției, cu un încărcat lexic neologic, cu „bizare“ construcții gramaticale ; un stil de o vădită pedanterie.

Dar, în spiritul unei analize dialectice a conținutului de idei al operei lui Cantemir, se constată că viața și opera acëstuia reprezentau sumum la care se putea ajunge în condițiile realității istorice ale acelei perioade din trecutul nostru. Datorită situației sale privilegiate, de domn și exponent al unei vaste culturi, Cantemir a impulsionat chiar evoluția gîndirii românești din acea vreme, ridicîndu-se mult deasupra antecesorilor.

²³ I. Minea, *Op. cit.*, p. 131.

În privința formei pe care avea s-o îmbrace opera sa, aceasta identifică firesc poliglotul trăit ani lungi în înalte cercuri diplomatice și intelectuale la Constantinopol sau în Rusia, așa cum tot atât de bine-i identifică locul de baștină în mănoasa Moldovă, sau îi identifică vanitatea, izvorită din conștiința superiorității sale, de a-și lua libertățile unui novator de limbă, impunând, limitatelor mijloace de expresie indigene, tipare străine care o artificializau.

Raportarea la epocă, atât în privința conținutului de idei cât și în privința formei de expresie, facilitează analiza unei atât de vaste cariere scriitoricești și o situează la rangul care i se cuvine.

George Călinescu, gândindu-se la sărăcia vocabularului limbii române de la sfârșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII, sublinia că, la vremea sa, D. Cantemir „trebuia să scoată din nimic un vocabular filozofic”²⁴. Dacă ne gândim la *Divanul*, publicat în 1698, operă de profil filozofic și la maniera în care autorul lui a trecut peste dificultăți, afirmația istoricului literar nu ne poate surprinde.

„Eforturile lui Cantemir pentru crearea unei terminologii științifice și filozofice românești ni-l prezintă ca pe un cărturar care a reflectat asupra problemelor limbii științifice și a încercat să le rezolve cu instrumentele

24 George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1941, p. 41.

erudiției umaniste, prin împrumuturi și calcuri din limbile clasice, greaca și latina.“²⁵

Cantemir însuși arăta în prefața la *Istoria ieroglifică*, scrisă în 1705, măsura în care a fost solicitat de „brudia“ (tînăra, neformată) noastră limbă : „în unele hotare loghicești sau filosofești a limbi streine, elinești dzic și lă-tinești cuvinte și numere“²⁶, cii și cōlea, după asupreala voroavii [nevoia exprimării] aruncate vii afla, carile înțelegerii discursului nostru nu puțină întunecare pot să aducă [...] pre acestea cu osăbită scară (listă) [...] pre cît mai chiar [clar] a le descoperi s-au putut, după înțelegerea limbii noastre a ți le țileui mi-au căutat“²⁷.

Dacă „abuzul“ de neologisme dau stilului lui Cantemir o accentuată notă de pedanterie, în speranța că nu vom fi suspectați că am căuta cu tot dinadinsul circumstanțe atenuante acestei porniri a eruditului moldovean, precizăm că nu trebuie să uităm că acest „abuz“ cunoștea totuși, pentru fiecare operă în parte, „corsetul“ punerii de acord a formei de exprimare cu conținutul de idei. Așa se face că (citind numai textele concepute în limba română) *Divanul* avea să încline spre

25 Petru Vaida, *Op. cit.*, p. 264.

26 (la Cantemir) pluralul substantivului *nume*.

27 D. Cantemir, *Opere complete*, vol. IV, *Istoria ieroglifică*, text stabilit și glosar de Stela Toma, prefață de Virgil Cîndea, studiu introductiv, comentarii, note bibliografice și indici de Nicolae Stoicescu, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. IV.

„importul“ din lexicul grecesc, vehiculînd un limbaj filozofic, *Istoria ieroglifică* adăuga cuvintelor străine și numeroase formații proprii, fiind o alegorie de profil beletristic, iar *Hronicul* nu putea dovedi mai limpede romanitatea noastră decît „înarmîndu-se“ cu cît mai multe latinisme.

Pe vremea lui Cantemir, spunea Iorga, „pendantismul făcea parte integrantă din știință, era — ca să zicem așa — peruca ei, și, comparat cu învățații săi colegi, cu ceilalți «soți» [colegi] ai academiilor din care și el făcea parte, Cantemir apare natural, uneori jovial, din cînd în cînd poetic; prin erudiția ce-și asimilase, transpare atunci firea adevărată a moșneanului moldovean“²⁸.

Conștiința vastei sale instrucții, asociată cu dorința de-a se face înțeles, se concretizează în fraze de autentic didacticism: Iuliu Cezar „s-au făcut dictator în Roma (aceasta era boieria cea mai de cinste pe aceia vreme la nărodul romanilor)“ (*Hr.* 143). Octavian August „cu puterea monarhiei au luat și nume de *avgust*, care titlu [titlu] țin și până astăzi împărații romanilor. *Avgust* lătinește va să dzică *sfînt* sau *fericit* și *nărocit*“ (*Hr.* 143). „Petăr, unul din frați, puindu-și în cap coronă de aur și încălțînd ciubote roșii (carile era port împărătesc), au încungiurat cetatea“ (*Hr.* 453). „Protostrătorul [comandantul ienicerilor], în spaimă cădzînd, de altă nu s-au apucat, fără numai de fugă, lăsînd tot ce avea

28 N. Iorga, *Op. cit.*, p. 285.

pre mână nepriiatinilor ; încă și ciubotele cele verdzi (carile era sămnuț boierii lui) în grabă uitându-și, au cădzut în prada lor“ (Hr. 471).

Termeni care desemnează realități sociale, politice, administrative sau de organizarea armatei în epoci și la popoare diferite, sînt explicați de Cantemir prin raportare la situații similare din Moldova : „Justin au fost... în boieria ce se chiema curopalat [majordom la curtea bizantină], adecă purtătoriu de grija curții, poate să să înțăliagă ca postelnicul cel mare în țara Moldovii“ (Hr. 350).

Înaltele studii, cercurile frecventate n-au răpus înclinația și interesul savantului moldovean pentru limba poporului din mijlocul căruia plecase. „Lungile monoloage interioare, cînd surghiunitul se rupea de ambianța înstrăinării, regăsindu-se pe sine, fie pacificat în meditație, fie frămîntat de probleme sau de năzuințe ale ambiției..., se săvîrșeau în limba părinților lui, în limba plaiurilor fălcene, care aveau să dea pînă și savantului *Hronic* acea infuzie de apă vie a impresiilor concrete și a zicalelor noastre înțelepte.“²⁹

Paginile *Hronicului* abundă în ziceri populare, expresii, unități sintagmatice caracteristice limbii vorbite, regionalisme : „pre vrea-mea noastră... așe să poartă împărații noștri cu varvarii ca featele ceale ce acasă ședzind, numai triaba furcii și a torsului caută“ (Hr.

29 Șerban Cioculescu, *Despre stilul lui Dimitrie Cantemir*, în *Varietăți critice*, 1966, București, Editura pentru literatură, p. 56.

450) ; „În scurt oiaia au tulburat apa lupului, din giosul apei bînd, și așe într-o dzi slujitorii între sine gîlceavă scornind... au prădat giamia turcilor“ (Hr. 478) ; „grecii, ca un om cînd trage de moarte, tînd [cînd] leșinînd, tînd [cînd], iarăși mai răzsufliînd... atîta au năvălit în latini, cît neputîndu-le mai sta împotrivă, li-au căutat a da dos și a ieși din cetate. Ce unde nu mai rămîne undelemna în candilă, puțină și proastă iaste viața luminiî“ (Hr. 479).

Înțelepciunea poporului prinsă în plasticitatea imaginilor concurează acuitatea crudului, înfățișată savant în haina neologismului : „Să stea toți ca diamantul de vîrtos în fața dușmanului“ (Hr. 453) ; „lucrurile vlahilor ca un ghimp sta în inima împăratului“ (Hr. 462) ; „așe i-au încungiurat ca cum l-ar fi cuprins într-o mreaje“ (Hr. 465) ; „tătarii dînd dos... să ducea înaintea lor ca niște păsări zburătoare“ (Hr. 482). „Altă oaste împotriva nepriiatinilor să mai scoată n-au mai îndrăznit, ce ca un roi fără matecă, sta uluiți“ (Hr. 483) ; „ca o corabie fără cîrmă, încotro să să clătească nici putînd, nici știînd“ (Hr. 483) ; „toate după pofta și voia sa făcea și desfăcea“ (Hr. 472) ; „O, cît de orb lucru iaste nărocul ! O, cît de dragă iaste omului fără socoteală cinstea la care nu să poate sui“ (Hr. 485).

Varietatea vocabularului, recunoscută în ansamblul lucrării, se surprinde și cînd, în contexte apropiate, pentru una și aceeași noțiune, autorul folosește termeni diferiți (vezi,

în exemplele de mai sus, *dușman* — Hr. 453 — și *nepriiatin* — Hr. 483).

Seriile sinonimice, cel mai adesea perechi de sinonime juxtapuse, expresiile voit pleonastice sînt menite să trădeze, pe lîngă bogăția lexicală a condeierului, intenția cu care „îngroașă“ anumite imagini, stăruința cu care ține să se facă înțeles. Dacă la acestea se adaugă epitetul și uneori usturătoarea ironie, vom avea măsura în care înțelege Cantemir să infiereze neștiința, reaua credință și mai ales pe denigratorii neamului.

Hronicul, e drept, nu se citește ușor : nu se citește ușor din pricina stilului lui Căntemir, ale cărui caracteristici au fost enunțate — în mare — la începutul acestui capitol, și din „întemeiata“ și „scuzabila“ intenție a autorului de-a spune tot ce știe, tot ce-a găsit scormonind, scormonind mult, cu tenacitate, cu sete : „Era stăpînitoriu Suleiman Șah, ficiorul lui Chialeb, nepotul lui Cîzil Boga, strănepotul lui Baitemur, și strănepot de strănepot, după cîteva neamuri, lui Oguz Han, nepotului lui Cai Han carii sînt cei dintăi părinți și stăpînitori oguzilor“ (Hr. 501).

Stufos, împovărat de informație, citatul de mai sus seamănă cu multe altele din paginile *Hronicului*, dar nu numai acestea alcătuiesc cartea de vizită a lucrării în ansamblul ei.

Extrasele din culegerea de față nădăjduim să facă dovada că „pețetea“ inaccesibilității lecturării paginilor *Hronicului* nu acoperă

pînă într-atît exprimarea cantemiriană încît să nu-i sesizăm virtuțile.

Iată cu cîtă limpezime înfățișează Cante-mir vicleșuguri războinice : „își batgiocuria [...] și-și rîdea de dînșii, căci răsturnînd din virvul muntelui buți deșerte și prin întunec neputîndu-să ști ce poate fi acelea hurduituri și sunete ce făcea buțile prăvălindu-să, le da o spaimă, de carea cum și de unde să să păzască nu să putea dezmetici“ (Hr. 472).

Sau relatarea unei înfrîngerii : „Acum și caii fiindu-le obosiți, totodată s-au deșteptat [s-au pomenit] din toate părțile de neprii-teni ocoliți [înconjurați], unde încotro lua nemaiavînd, unul de mulți împrejurat fiind, numai ce-ș întorcea cerbicele [grumazele] cele vîrtoasă la sabie și mînule la legături [cătuse]“ (Hr. 482).

O cutremurătoare pedeapsă : „Ioan răs-cumpărarea morții a împăraților grecești, carii cu răutatea și vicleșugul latinilor cu grozave [groaznice] și cumplete morți pierise, cu multul mai cinstită și mai scumpă decît aurul și decît argintul socotind, cu moartea — moarte să răsplătească mai cu dreptul a fi giudecînd, au poroncit de i-au tăiat întăi mînule și picioarele lui Balduin, apoi despoindu-l de piele, l-au aruncat într-o rîpă, unde trei zile în chin și pedeapsă ca aceia sufletul trăgîndu-și, în mișalos [însăimîntător] chip i-au ieșit sufletul dîn oasă, murind“ (Hr. 484).

Expunerile în care se dă glas adîncului patriotism de care este animat autorul *Hronicului*, în care sînt preamărite calitățile strămoșilor noștri și dragostea lor de „moșie“ sînt nenumărate imnuri limpezi, convingătoare și calde omagii care cuceresc cititorul.

EDIȚIILE HRONICULUI

Majoritatea operelor lui Dimitrie Cantemir au ajuns la noi destul de tîrziu ; nici unul din manuscrisele originale n-a aparținut vreunei biblioteci sau arhive românești.

Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor, scris în Rusia, a ajuns „la destinație“, după o călătorie în Europa centrală.

Dintr-un text autograf al lui Dimitrie Cantemir, de o rară valoare, care se găsește ca filă deosebită în manuscrisul operei *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, aflăm că autorul a făcut cărții sale patru revizii în vederea tipăririi ; manuscrisul lucrării fusese transcris de un „diac“ : „Omenite cititoriule, de al patrulea rînd iaste acmu, cu acest de-pre urmă, de am cercat [cercetat] greșealele acestii trude a noastre, unele ale noastre, iară altele și mai multe ale diacului [copistului] carile au scrisu de pe izvodu [originalul] nostru ; diacul dară fiind nedeplin știutoriu orthografii românești, multă trudă ne-am dat cum să cade a o îndrepta și poate încă în multe locuri să o fi trecut cu videarea ; ce nădăjduim că la îndreptarea tipografii [corectură] (de va vrea Dumnedzău până

la acea vreme să ne lase cu suflare) toate să se îndreptează”³⁰.

Pe la 1730, episcopul de Făgăraș, Ioan Clain, dăruiește bisericii Sf. Treime din Blaj o copie manuscrisă a *Hronicului*, făcută după manuscrisul original, copie pe care o cum-părase la Viena de la un negustor întors de curînd din Petersburg.

Între septembrie 1756 și martie 1757, un dascăl al școlii românești din Blaj, Constantin Dimitrievici, face o copie după acest manuscris.

Iohann Christian von Engel — istoric austriac (1770 — 1814) — semnalază la 1800 existența unui manuscris — bine conservat — al *Hronicului* în Biblioteca Seminarului din Blaj; era vorba probabil de cel achiziționat de Clain.

Petre Haneș afirmă că cele două manuscrise ale *Hronicului* (copia achiziționată de Clain și cea efectuată de Constantin Dimitrievici după acest manuscris) se găseau sigur la Blaj „în vremea cînd Maior profesa acolo (înainte de 1808). Maior le-a cercetat, s-a influențat de ele, dar nu le-a cunoscut autorul”³¹.

„Primul manuscris blăjan exista încă la 1827, căci la acest an o persoană cu iniția-

³⁰ Vezi „Magazin istoric“, anul VII, nr. 8 (77), august 1973, p. 28.

³¹ Petre V. Haneș, *Manuscriptele de la Blaj ale Hronicului lui Cantemir*, în *Studii și cercetări*, Editura Cartea Românească, București [1928], p. 164.

lele I. C. a completat lacunele grecești și latinești din al doilea manuscris, lacune datorite dascălului Costandin, care nu era un om învățat: «Lacunae ³² graecae et latinae supplementae sunt ex veteri originali anno 827, 27 iun seu 9 iul per I. C. manu propria» ³³».

Despre copia făcută la noi P. Haneș dă unele detalii aflate din cele câteva însemnări marginale făcute de copist. Cea mai completă însemnare este cea de la sfârșitul cărții: „Acest hronic prefăcându-l după altul l-am scris precum să vede eu Costandin robul lui D-zeu și dascăl al școalei românești din Blaj, născut și venit din Țara românească din județul Românașilor din satul Arcești... Începutu-s-au a să scrie în anul 1756 sept. 8 și s-au săvârșit în anul 1757 martie 17” ³⁴. Se pare, afirmă P. Haneș mai departe, că nici copistul nu știa „ce autor copiasse, fiindcă lipsea coperta manuscriptului” ³⁵.

Așadar *Hronicul* găsisse curînd calea „destinului” său prefigurat de autor: „slujască-să dară cu ostenințele noastre niamul moldovenesc...” (*Hr.* 165) și, ajungînd pe masa de lucru a corifeilor Școlii Ardelene, a „slujit” la

32 „Lacunele grecești și latinești au fost adăugate din original la anul 1827, 27 iunie sau 9 iulie de către I. C. cu mîna sa.”

33 G. Pascu, *Viața și operele lui D. Cantemir, 26 octombrie 1673—21 august 1723*. Tiparul Cultura Națională, București, 1924 p.83—84.

34 Petre V. Haneș, *Op. cit.*, p. 163.

35 *Idem*, p. 164.

mișcarea de redeșteptare a românilor de peste munți. Puritatea latină a românilor, continuitatea românilor în Dacia, mândria națională pentru descendența precum și rezistența acestui popor își găseau în *Hronicul* lui Cantemir o solidă argumentare științifică pentru acea vreme.

Difuzarea pe calea tiparului, deși inaugurată în 1698 cu apariția *Divanului* la Iași, a marcat abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea o nouă etapă în contactul scrierilor lui Cantemir cu cititorii de acasă.

Interesul culturii noastre moderne viza, după cum era de așteptat, în această perioadă, tipărirea în Moldova a *Hronicului*.

Pe vremea domnitorului Mihai Grigore Sturdza, prin grija mitropolitului Moldovei Veniamin Costache și cu sprijinul și stăruințele generalului Pavel Kiseleff s-a obținut din partea consulatului rusesc din Iași nu o copie a *Hronicului*, ci chiar originalul lucrării.

Însărcinat cu copierea „întocmai după stilul autoriului, atît în privirea sintacsului, ce este destul de figurat, cît și a cuvintelor, ce poartă în sine nu puține anticități ale românismului”³⁶ a fost profesorul Gheorghe Săulescu.

Deși Veniamin Costache a cerut să se pună la cale tipărirea „fără cît de puțină schim-

³⁶ Vezi *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, alcătuit de domnul Moldaviei Dimitrie Cantemir. Iași, în tipogr. Mitropoliei, 1835, p. XVII (ediția Săulescu).

bare”³⁷, ediția Săulescu — copiată în alfabet chirilic — are foarte multe schimbări, intervenții ale editorului nu numai în privința formei, ci mai ales în ceea ce privește conținutul.

Pe de altă parte și reproducerea textului, datorită slabei cunoștințe paleografice ale celor însărcinați să copieze textul și să-l colacioneze, precum și redusele mijloace tipografice aveau să scoată curînd această ediție din interesul specialiștilor, reclamînd o editare conformă unor cerințe sporite, cu litere latine și cît se poate de fidelă.

Patru decenii mai tîrziu Societatea Academică Română avea să reia, într-un plan vast, editarea operelor cărturarului moldovean.

Sarcina era desigur deosebit de grea, deoarece lucrările lui Cantemir trebuiau căutate în biblioteci sau arhive străine.

O informare, din 20 aug. 1877, despre manuscrisele lui D. Cantemir aflate la Petersburg și Moscova, fusese pentru Societatea Academică Română o adevărată revelație: moștenirea literară cantemiriană se dovedea mai bogată decît se știuse pînă atunci.

În ședința din 25 aug. 1877 raportul secției de istoric, citit de Al. Odobescu, propunea ca Gr. Tocilescu — cercetător cu excelentă pregătire de istoric și latinist — să fie trimis în Rusia pentru a colaciona ediția din 1835—1836 a *Hronicului* cu manuscrisul au-

³⁷ Idem, p. XV.

tograf de la Moscova și de a-l compara cu versiunea latină a aceleiași opere. Sarcina lui Tocilescu era de a copia și alte acte și manuscrise privitoare la istoria națională, precum și toate manuscrisele lui Cantemir aflate în Rusia.

„Aceasta era prima misiune științifică în străinătate organizată de Academia noastră și m-am silit“, declară Tocilescu³³, „a o îndeplini, timp de patru luni de zile, astfel cum mi-a stat prin putință“.

Încheierea relativ grabnică a misiunii lui Tocilescu a lipsit însă pe cercetător de o serie de manuscrise prețioase.

Hronicul, în editarea lui Gr. Tocilescu, a apărut în 1901.

Cu cinci ani înainte de apariția acestei ediții (în 1896), a apărut la București în colecția „Autori români vechi și contemporani“ o culegere pentru școlari: Dimitrie Cantemir, *Din hronicul romano-moldo-vlahilor*; selecția de texte s-a făcut după ediția de la Iași din 1835.

În 1943, în Editura Cartea Românească, colecția „Pagini alese“, apare o ediție îngrijită de D. Murărașu, tot ca o antologie (ca și

33 Principele Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, publicat sub auspiciile Academiei Române de pe originalul manuscris al autorului, păstrat în Arhivele principale din Moscova ale Ministerului de Externe, de Gr. G. Tocilescu, membru al Academiei Române, București, 1901, Precuvîntare, p. VI—VII.

cea de mai sus) : D. Cantemir, *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor* ; culegerea respectivă e mult mai redusă (are doar 48 de pagini față de 111 pagini cât însuma cea lipărită în 1896) și cuprinde, în afară de texte, o prefață și un indice de cuvinte și nume proprii.

Toate încercările de-a face cunoscut publicului românesc conținutul *Hronicului* izvorau, de bună seamă, din conștiința oportunității sale ; actualitatea istoriei romano-moldo-vlahilor avea să înaripeze secole de-a rîndul idealurile înălțătoare ale neamului : „Lucrare de mare valoare în dezvoltarea istoriografiei noastre prin concepția din care derivă, prin ideile politice generale pe care le cuprinde, operă bogată în știință tot atît cît și-n observații cu răsunset în educația națională — *Hronicul* merită“, nota un istoric literar, „o mare răspîndire“³⁹.

S-au scurs aproape opt decenii de la ultima ediție completă a *Hronicului*⁴⁰, ediție care a mulțumit o vreme exigențele culturii noastre.

Tricentenarul nașterii lui Dimitrie Cantemir, prin studiile activate în 1973, a adus ne-

39 D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, Ediție îngrijită de D. Murărașu, Editura Cartea Românească, 1943, „Pagini alese“, serie nouă, nr. 53, p. 8.

40 Este vorba de textul care ne-a parvenit prin copia lui Gr. Tocilescu și care făcea obiectul volumului VIII din *Operele principelui Cantemir*, editate de Academia Română între 1872—1901.

greșit un spor de lumină în cunoașterea și exegeza scrierilor învățatului român. Editura Academiei Republicii Socialiste România a întreprins, cu acest prilej, publicarea integrală a operelor lui Cantemir. S-a dat prioritate textelor concepute de autor în limba română, din care au apărut pînă în prezent : *Divanul* și *Istoria ieroglifică* ; se află sub tipar *Hronicul* ; acțiunea fiind în curs de desfășurare, întregirea corpusului de *Opere complete* se va face prin fixarea numărului fiecărui volum în funcție de succesiunea lucrărilor în elaborarea cantemiriană.

Semnificația înmănușării tuturor operelor savantului român, a restituirii lor la nivelul cerințelor culturii actuale este deosebit de profundă nu numai în contextul culturii universale, cît în primul rînd pentru tezaurul culturii românești : „Înainte de această operă de valorificare științifică se situează, firește, actul receptării *mesajului național și politic*, al cugetării cîrturarului, mesaj adresat în primul rînd patriei sale și înscris în primele puncte ale programului Școlii Ardelene, revendicat cu entuziasm de pașoptiști, devenind astfel punct cardinal pentru întreaga gîndire și acțiune politică românească pînă în era contemporană. Și nu putea fi altminteri pentru că mai înainte de explicabilul interes al Europei învățaților îndreptat spre erudiția lui Cantemir se situau așteptările poporului său, de un ordin incomparabil *superior* cercetării științifice : *numai românii puteau afla în scrisul marelui lor*

compatriot afirmarea unor idealuri naționale de imediată stringență, soluțiile unor grave probleme social-politice, fenomene la care Europa sau chiar mediul în care a creat Cantemir nu puteau fi la fel de sensibile ca poporul nostru“⁴¹ (Sublinierile autorului).

Cum Cantemir va rămâne în conștiința națională mai ales prin paginile în care se simte pulsînd inima patriotului, socotim publicarea textelor alese din *Hronic* drept împlinirea unei datorii.

25.VI.1977

STELA TOMA

⁴¹ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, ediție îngrijită, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cândea, text grecesc de Maria Marinescu-Himu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974, p. 13.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Textele selectate în acest volum sînt editate după microfilmul manuscrisului original care se păstrează la Biblioteca Academiei R.S.R., cota Mp. 271.

Prezentarea extraselor s-a făcut respectînd — în general — succesiunea cărților și capitolelor din *Hronic*.

În transpunerea din alfabetul chirilic am ținut seama de normele ortografice actuale. Greșelile de literă, omisiuni sau plusuri de litere sau silabe le-am corectat tacit.

Au fost glosate — în josul paginilor — cuvintele care azi nu mai au circulație, care sînt mai puțin cunoscute, creațiile personale ale autorului *Hronicului* (uneori chiar familii de cuvinte), sau cele care în uzul cantemirian cunosc fie alte accepțiuni, fie alte valori gramaticale decît cele cu care sîntem obișnuiți.

Pentru a nu încărea în mod inutil comentariile din subsol — repetînd glosări sau date consemnate — am atașat la sfîrșitul *Hronicului* un indice de cuvinte comune (incluzînd aici și numele de popoare) și unul de nume proprii, cu trimitere la pagina unde sînt explicați termenii respectivi; cînd sînt indicate două sau mai multe pagini, avem a face cu cuvinte polisemantice. Numele de popoare, precum și marea mașo-

ritate a numelor proprii au fost fie „românizate“ de Cantemir, fie redată într-o ortografie mai apropiată de etimon ; din această cauză înaintea explicațiilor din subsol au fost trecute, în paranteză, numele corecte așa cum se întâlnesc în dicționare, enciclopedii, studii.

În afara abrevierilor obișnuite, am mai folosit și următoarele : a = an ; fig. = figurat ; pol. = polonez ; sl. = slavă ; vvd. = voievod. Semnul < = vine din.

ST. T.

HRONICUL VECHIMEI A ROMANO-MOLDO-VLAHILOR

Întâi pre limba lătinească izvodit, iară acmu pre
limba româniască scos cu truda și ostenința lui

DIMITRIE CANTEMIR

Voievodul și de moșie domn a Moldovii
și a svintei rossieștii împărății eniadz

*În Sanct Peterburg
anul (7225)¹ 1717*

1 În *Hronic* Dimitrie Cantemir folosește două sisteme de datare: unul, al erei bizantine sau ecleziastice, căruia-i zice „anul de la Adam“, „anul de la facerea lumii“ sau „anul de la zidirea lumii“, și celălalt, al erei noastre, pe care-l numește „de la nașterea lui Hristos“, „de la nașterea Domnului“ sau „anul de la Domnul Hristos“. Primul sistem de datare, cel al erei bizantine, în mod convențional, s-a considerat că ar avea cu 5508 ani mai mult decât era noastră. Așadar pentru determinarea anilor erei noastre, în raport cu anii erei bizantine, trebuie să se scadă 5508 din data exprimată în anii erei bizantine. În notația de mai sus Cantemir face acest lucru, deci din 7225, anul erei bizantine pe care-l dă în paranteză, scade 5508 și pune apoi 1717, anul erei noastre, rezultat din scăderea făcută.

Cuprinsul cărții, în ordinea fixată de autor, este următorul :

- A** Închinare (fără titlu).
- B** *Pridoslovie* (prefață), în limba română și (*prae-fatio*) în limba latină.
- C** Cuvînt către cititori : *Dimitrie Cantemir voievod, Cu mila lui Dumnădzău, a Moldovii moșnean domn și a svintei rossiești împărății cniadz. Tuturor iubiților în Hristos Dumnădzăul frați, romăno-moldo-vlahilor, sănătate.*
- D** *Catastihul istoricilor, gheografilor, filozofilor, poeticilor și a altor oameni învățați, ellini, latini și de alte neamuri, a căroră numere să pomenesc și mărturiile li să aduc într-acest hronic.*
- E** Prolegomenele (3 cărți).
- F** *Precuvîntare sau Pridoslovie în Hronicul vechimei Romano-Moldo-Vlahiii.*
- G** **HRONICON DACO-ROMANIII** *adecă a Țărilor românești* (10 cărți).
- H** *Tabla hronologhicească carea arată vacurile și anii în carii să pornesc romanii cei de Ulpie Traian în Dachia, de la Roma aduși și în sălășluire vecinică într-însa aședzați, de la descălecatul lör,*

până la înturnarea lui Dragoș Vodă din țara Ardealului în Moldova și a Radului Vodă Negru în țara Munteniască.

I *Scara a lucrurilor și a cuvintelor carile sint mai de însămnat într-acest hronic.*

A Formula „Închinării” cu care se deschide cartea, o dedicație Tatălui, Fiului și sfântului Duh, ca de altfel și celelalte referiri la divinitate, de pe parcursul *Hronicului*, au în această perioadă a vieții și activității lui Dimitrie Cantemir, mai degrabă caracterul unui mod de expresie tradițional.

PRIDOSLOVIE

B „Pridoslovia”. al cărei text este pus față în față cu textul latinesc (Praefatio), respectă aproape întocmai pe acesta din urmă ¹.

O primă idee pe care Cantemir o conturează în prefață este — după spusa sa — „acea vestită a bătrînilor dzisă : luptă-te pentru moșie” : de aceea este hotărît să facă totul pentru lauda și folosul neamului și „în cîmpul istoriilor ieșind, cu înflăcăți pași și cu neînțoarsă față, pre vrăjmașea a de demult uitării tirănie la lupta monomahiii” vom chema ; și pentru izbîndirea laudelor și slavii moșiii.

1 Unele inadvertențe, nepotriviri între cele două versiuni, provin din informațiile strînse între redactarea formei inițiale, latine, și începutul traducerii.

2 luptă între doi oameni ; duel (aici „tiranica uitare” este adversarul istoricului Cantemir).

până la vărsarea acei mai de pre urmă a singelui picătură, lupta vom suferi și [...] cea din fire și din naștere tinerețe să-i întoarcem tare nedejduim“ [...] „pre cele cu vechimea vremilor îngropate a vechilor istorii comoare la lumină a le scoate și la triaba de obște³ a le arăta ne vom sili“.

Conștient de marea răspundere pe care și-o ia, autorul *Hronicului* enumeră câteva din pericolele care-l pasc : „cu acest al nostru pentru vechimea Romano-Moldo-Vlahii hronic, ca nu cumva de la vecinii de primprejur vreo vrajbă neîmblinzită să ne scornim [...] sau de dulce dragostea patriii nebu-niți a fi socotindu-ne, să dzică că celea ce să cad credinții istoricești hotare am sărit“.

Recunoaște însă că „lunecarea neștiinții carea tuturor oamenilor aproape și de casă⁴ iaste“ s-ar putea să-l pască și pe el și să greșească uneori, fără voia sa.

Trecînd apoi în revistă neamurile Europei din vremea sa, făcînd apel la originea lor — „nu pot să nu-și cunoască ale sale începături prea proas-pete“ — și comparînd-o cu aceea a romano-moldo-vlahilor, ajunge adînc în istorie la strămoșii noștri : „pre romano-moldo-vlahii noștri, Roma maica, din lăuntrurile sale născîndu-i, i-au aplecat⁵ și i-au crescut“.

3 Erudiția lui Cantemir nu l-a împiedecat să pledeze, de ne-numărate ori, pentru ridicarea culturală a compatrioților ; el este de părere că poporul trebuie să-și cunoască istoria, și de aceea este decis să aducă la lumină această comoară.

4 obișnuită.

5 alăptat.

Vorbind despre Dacia ca parte componentă a puternicului Imperiu roman, Cantemir ridică un adevărat imn acestor străvechi meleaguri, frumuseții, belșugului lor, locuitorilor :

Macar că Dachia [...] cu încungiurarea hotarălor decît alalte părți cu multul mai îngustă și mai strîmptă era ⁶, însă cu bunătatea ceriului, cu temperamentul aerului, cu curgerea apelor, cu ploada ⁷ pămîntului, cu frumsețea cîmpilor, cu desimea pădurilor, cu mulțimea cetăților, cu slava cetățenilor, cu cinsteșia ⁸ năroadelor, cu vîrtutea ⁹ și vitejia slujitorilor și cu mulțimea a altor locuitori, decît alalte părți ¹⁰ nu numai mai gios, ce încă cu multul a le covîrși ¹¹ poate“.

„Pridoslovia“ mai enunță momente importante atît din trecutul îndepărtat (nenumăratele războaie ale vestitului imperiu roman de pe vremea lui Traian, a urmașilor acestuia), cît și din epoci mai apropiate de zilele noastre : „pre carii, spune Cantemir,

6 Dacia romană era deci o țară mică, față de alte țări învecinate care au intrat cu timpul în Imperiul roman. Se știe că teritoriul locuit în antichitate de daco-geți corespundea în linii mari cu teritoriul locuit mai târziu de români.

7 fertilitate, productivitate.

8 omenie.

9 putere, lărie, vigoare.

10 celelalte părți ale imperiului.

11 a depăși, a întrece.

În textul istoriei pre la locul și vremea sa îi vom arăta“.

Urmărind confruntarea de veacuri cu vicisitudinile istoriei și subliniind păstrarea ființei străbunilor noștri, Cantemir spune nu fără mândrie :

Aceștea adecă sint aceia romano-moldo-vlahi cari, după ce au început zmaul cu șapte capete — turcul —, atitea împărății și crăii a răzsăritului și a apusului, cu larg și nesăturat girtan ¹² a înghiți [...] numai singuri, cu minunat a fierului și a aurului meștersug, cum vrăjmășiii, așa lăcomiii lor înainte ieșind, vii a lui Ahilevs ¹³ și a lui Uლის ¹⁴, strămoșilor săi, icoane ¹⁵ să fie s-au arătat [...].

Și totuși, acest neam, unii scriitori

din catastivul ¹⁶ ceii mai știute și mai cunoscute istorii cu totul tot a-l rade și a-l șterge s-au nevoit? Ce nu știm cu ce chip fruntea atita de nesiiată ¹⁷ ș-au

12 gitlej.

13 (*Ahile*) personaj principal al *Iliadei*. Întruchipare a ideii eroice, fiu al muritorului Pelcu și al zeiței Thetis. Cufundat în apele Stixului de către mama sa pentru a-l face nemuritor, numai călcăiul de care-l ținuse a rămas vulnerabil, ceea ce avea să-i aducă moartea în fața zidurilor Troiei.

14 (*Ulise*) numele latinizat al lui Odiseu, rege al Insulei Itaca, erou grec din războiul troian, renumit pentru șiretenia și istețimea sa. Personaj principal al *Odiseii* lui Homer.

15 *Icoane... s-au arătat*, s-au arătat întocmai.

16 registru, condică.

17 nesfiit, îndrăzneț.

ivit, socotind precum vor putea soarele cu tină să li-
pască și ceriul cu palma să căptușască !¹⁸

Însă cătră aceștea gata ne sint apărătorii, atîtea,
adecă grecești, lătinești, nemțești, franțuzești, italie-
nești, ungurești, leșești, rusești, slovenești și așeși¹⁹
[...] și turcești scriitori²⁰. Carii cu toții într-un suflet
armele a dreptei rătuiri²¹ apucînd, împotriva blojeri-
torilor²², cu adevărata și aiave a biruinții nedejde,
de drept războiu pentru noi să apucă, așe ca noi tă-
cînd și odihnindu-ne, ei, din vechi armăturile²³ lor,
cu tot feliul de arme întrarmîndu-să, pre unii cutreie-
rători și a laudelor streine fără vreme și fără soco-
teală pizmăluitoari²⁴, la meidanul²⁵ luptii îi strigă [...].
Aceșteași²⁶ cu tari dovede vor vinci²⁷ (căci noi de la

18 Scînteietoare metafore care condensează lapidar neputința
de-a împiedeca strălucirea soarelui, improșcîndu-l cu noroi,
sau de-a astupa imensitatea cerului cu palma. Principele mol-
dovean sugerează prin aceasta și comparația pe care o face
el între măreția și întinderea stăpînitorilor de veacuri ai aces-
tor locuri cu soarele și cerul. Hiperbola țîșnește din marea
dragoste a celui îndepărtat de locurile natale.

19 de asemenea.

20 „Apărătorii“ noștri sînt, după cum se vede, numeroși ; sînt
impresionant de multele izvoare din care s-a informat Can-
temir, cărturar cunoscător a atîtor limbi, savant priceput în
explorarea istoriei.

21 apărări.

22 clevetitorilor, bîrfitorilor.

23 arsenale, totalitatea mijloacelor de luptă.

24 invidioși, pizmași.

25 teren deschis.

26 tot aceștia.

27 învinge

noi, cîtu-i negrul supt unghie²⁸ nu vom dzice) precum cea dintăi a romano-moldo-vlahilor în Dachia descălecătură²⁹ să fie fost de la Traian, marele împărat. Așijderea vor arăta precum anii neamului lor decît a altor neamuri evropești cu multul mai mulți și vîrsta lor decît a multora mai matoră și mai veche să fie [...] și așe nici unul dintre neamuri [...] cu bătrînețele și cu vechimea lor să poate alătura. De cîia vor mărturisi precum poporul romano-moldo-vlahilor nu din glogozala³⁰ a nașteri de strînsură să fie scornit³¹, ce din cetățeni romani, din ostași veterani³² și din mari familii să să fie ales³³. Apoi din buni și tari romano-moldo-vlahii, din buni și tari părinți romani născîndu-să, a singelui curățenie și a niamului evghenie³⁴ nesticată și nebetejită să fie ferit, precum și până astădzi tot așe o feresc.

Nici nu gîndiască cineva că doară într-atîta a lucrurilor necunoștință sintem cădzuți (fie aceasta așe

28 Departe, în atîția ani, de pămîntul patriei, Cantemir n-a uitat, după cum se vede, limba poporului său și folosește adesea numeroase expresii din limba vorbită.

29 așezare, statornicire într-un loc pentru a întemeia o țară.

30 amestecătură.

31 născut.

32 ostaș roman eliberat după terminarea serviciului militar și care obținea la eliberare o serie de privilegii.

33 Cantemir pledează, după cum vom mai avea prilejul să constatăm pe parcursul *Hronicului*, pentru o descendență nobilă.

34 noblețe.

puțea mai slobod ³⁵ să grăim) nici să-și prepuie ³⁶, că doară pretendim ³⁷ precum adecă niamul romano-moldo-vlahilor nici un singe de a streinilor în singele său să nu fie amestecat, că aceasta nu numai a dzice și a gîndi fără socoteală ar fi, de vreme ce precum mai de demult cu multe năpădirile ³⁸ a multe niamuri, așe mai pre urmă și mai vîrtos, după răzsipa împărății constantinopolitiană și a altor megiașe ³⁹ crăii, prin turbătura ⁴⁰ turciască, răzsipi și răsturnări, multe de toată ștepena ⁴¹, multe de bun niam și încă împărătești, crăiești și domnești, streine familii în sinul său au primit Moldova și Țara Munteniască.

După ce înșiră numele acestor familii, care au luat naștere din înrudirea cu alte neamuri, Cante-mir își încheie prefața zicînd :

Ce pentru ca să nu trecem chipul și forma ⁴² prido-sloviii, pentru alalte a romano-moldo-vlahilor vred-nicii, pre cititoriu la trupul istoriiei îl invităm.

35 liber.

36 să presupună.

37 pretindem.

38 năvălire.

39 vecine.

40 turbare.

41 spiță, rang, treaptă.

42 Adică să nu depășească limitele a ceea ce ar trebui să fie o prefață.

TUTUROR IUBIȚILOR [...]
FRĂȚI ROMANO-MOLDO-VLAHILOR. SĂNĂTATE

În cuvîntul adresat cititorilor compatrioți, Cantemir își dezvăluie planul inițial al lucrării pe care a întreprins-o, precum și motivele pentru care o încredințează tiparului într-o altă formă :

Nu cu multe avem aicea pre dumneavoastră, iubiților, a vă supăra, de vreme ce, că de celea ce ar trebui pentru luminare și luminarea adevărului istoriei noastre, prin multe locuri a țăsiturii¹ *Hronicului*, unde trebuință a fi s-au părut, adesea învățătură am dat. Și mai vîrtos că la toate începăturile cărților cîte oarece pridoslovie înainte trimițînd, socotim că toate celea cările cititoriului vreo îndoință de prepus² a aduce s-ar videa, cu tot mijlocul a le rădica am silit, precum fietecarea la locul său înainte la privală vă va ieși. Aicea dară puțin în înștiințare a vă da ne trebuie, cum adecă și în ce chip începătura socotelii noastre au fost, și cum strîmptoare

1 text.

2 bănuială, îndoială.

vremii³, și mai virtos lipsa a unor istorici foarte de triabă⁴, țenchiul⁵ sfârșitului, ni-au abătut.

Fost-au dară gîndul și nevoița noastră ca tot trupul *Hronicului* acestuia, în două tomuri (adecă cărți mari)⁶ să-l împărțim. Deci tomul dintăi (pre carile în ceastă dată vi-l dăruim) să să numască *Hronicul a vechimii Romano-Moldo-Vlahii*, carile începînd de la descălecatul Dachii cu romani, adecă de la Traian, marele împărat, și de la anul Domnului și Mîntuitoriului nostru, lui Isus Hristos, 107⁷, cursul istoriei, până dăpă prada lui Batic, hanul tătărăsc, și până la înturnarea lui Dragoș Vodă în țara Moldovii și lui Radul Vodă Negrul în Țara Munteniască, carea s-au tîmplat pre la anul de la Hristos 1274, duce; iară al doilea tom iaste să înceapă de cînd curățindu-să locurile acestea de tătari și de toate năpădzile altor varvari, și precum dzisăm poșeniții domni în-

3 *strîmptorarea vremii*, lipsa de timp.

4 *de triabă*, de trebuință, necesar.

5 Ținta.

6 Conștient de faptul că mulți din termenii folosiți de el nu sînt cunoscute, Cantemir îi explică pe loc, fie în paranteze, fie prin adaosuri marginale, dînd contexte mai largi sau sinonime, pe care le consideră ca făcînd parte din vocabularul activ al cititorilor săi. Procedeu, după cum vom vedea, e des întîlnit pe parcursul *Hronicului*.

7 Cercetările ulterioare au stabilit războaiele dacilor cu Traian în anii 101—102 e.n. și 105—106 e.n., în urma cărora statul dac a fost învins și desființat, și, o mare parte a teritoriului său, transformat în provincia Dacia, a fost anexat Imperiului roman.

torcîndu-să pre la locurile lor din bejeniile ⁸ Ardia-
lului, cu deosăbîte titluri a domnilor de Moldova
și a domnilor muntenești, a să vesti au început și să
tragă rîndul anilor și povestea domnilor până la vre-
mile noastre ; și așe împreună pe amîndoaă părțile
istoriiei la tipariu să le dăm. Ce aceasta după gîndul
nostru a săvîrși, precum dzisăm, cîteva împiedecături
înainte ieșindu-ne, cătră carile acmu și slujba sena-
torii ⁹ nu mai iușurea ¹⁰ adăogîndu-să (căci nevoile
de casă și private ¹¹ așeși nici le mai pomenim) ni-au
căutat vremea lucrului a muta [...]. Deci dară, în-
tr-această parte (pre carea acmu de cum iaste și cum
iaste gătită o vedeți) toată socotiala noastră în-
tr-aceasta să stăruiască : pentru ca numele și niamul
dumniavoastră, cari de demult s-au descălecat, și de
atuncea până acmu necurmat lăcuiască în Dachia
(adecă în Moldova, în Țara Munteniască și în Ardial),
din tirăniia vechii uitări dezbatîndu-l ¹², precum ro-
mani, de Roma cetățeni și din toți a Italiei lăcuiori
aleși ostași să fiți, cu vrednice de credință a streini
scriitori mărturii să vă arătăm. Așijderea a unora,
nu atîta de grei la socotială mai proaspeți scriitori,
împotrivnice păreri îndreptînd, cît de departe din
calea adevărului să să fie rătăcit să-i descoperim.
Cătră aceasta, pentru ca cursul anilor nesmintit ¹³ să
ducem, urmat-am unii vestiți și a vremilor iscusiți

8 refugiere din fața năvălitorilor.

9 Vezi tabelul cronologic, anul 1719.

10 ușurică.

11 particulare.

12 scăpîndu-l, eliberîndu-l.

13 corect.

sămăluitori ¹⁴, pe Petavie ¹⁵, Calviz ¹⁶ și pe Ricțiolus ¹⁷ carii în scurt și foarte cu credință vremea și viața a tuturor stăpînirilor lumii strîngînd și cursul anilor nu numai istoricește, ce încă și astrologhicește foarte curat sămăluind ¹⁸, din toate învălătuciturile ¹⁹ îi descurcă. Și așa pre acești trii hronologhi ²⁰ între sine alăturînd și ca alalți a vremilor scriitori cu osirdie înfățășindu-i ²¹, cursul hronicului, viața împăra-

14 socotitori.

15 (*Petavius*) celebru cronologist francez (1583—1652). Canteimir a folosit cele mai de seamă opere ale acestuia în materie de cronologie : *Doctrina temporum*, *Rationarium temporum*, *Tabulae chronologicae*. Adevărate manuale de cronologie practică, cu date din istoria regilor, a dinastiilor, a orașelor, a evenimentelor și oamenilor remarcabili din cele mai vechi timpuri.

16 (*Calvisius Seth*) astronom, muzician și pœet german (1556—1615), care a studiat în diverse universități mai multe limbi, cronologia și astronomia. A cucerit o oarecare celebritate prin savantele sale publicații în latină, asupra cronologiei și asupra reformei calendarului.

17 (*Jean Baptiste Riccioli*) astronom italian (1598—1671), savant din ale cărui preocupări istoria culturii reține contribuțiile în domeniul astronomiei, geografiei, cronologiei. Canteimir a folosit, probabil, lucrarea *Chronologia reformata et ad certas conclusiones reducta* (1669).

18 socotind.

19 încurcăturile.

20 cronicari, autori de cronici, adică de lucrări istorice care cuprind o înregistrare cronologică (dar necritică) a evenimentelor sociale, politice și familiale.

21 confruntîndu-i.

ților românești ²² și une lucruri mai de înșămnat ca-
rile pre vremile lor în Dachia sau în părțile vecine
de prenpregiurul Dachii s-au tîmplat, cum mai pre
scurt și mai curat s-au putut, li-am înșămnat. Așij-
derea ²³, supt vremile a unor împărați, macar că spre
părțile acestea ceva să să fie lucrat ²⁴, la cei mai cu-
rați scriitori n-am aflat, însă noi și a acelora viață și
vremea stăpînirii lor, cîtă să fie fost, cu înșămnarea
n-am trecut-o, pentru ca cu acesta chip cursul anilor
necurmat ²⁵ și fără prepus să putem duce. Așijderea,
pentru sîngură înștiințarea a vechiu niamului dum-
neavoastră înșămnat-am și vremile în carile mulțimea
a multor varvari, multe și mari stăpîniri, în părțile
Evropii despre apus, după năpădzile ²⁶ lor au descă-
lecat, pentru ca din potrivirea vremilor curat să să
poată cunoaște, precum stăpînirea moșilor strămoși-
lor dumneavoastră la Dachia, decît a mulți a altora
mai veche și mai bătrînă să fie, pentru carea și în
pridoslovie cîte oarece am arătat. Așijderea, precît
putința osirdii noastre au fost, silit-am ca toate
părțilele hronicului nostru, din istorii și istoriei ca
aceia să le alcătuim pentru a căroră credință nu
iaste cine să să îndoiască ²⁷; ce de la toți învățații și

22 *Românesc*, în paginile *Hronicului*, înlocuiește adesea pe *romanesec* (deci, ori de cîte ori va fi vorba de perioada romanilor, vom înțelege prin *român* pe *romani*).

23 de asemenea.

24 *să să fie lucrat*, să se fi întîmplat.

25 neîntrerupt.

26 năvălirile.

27 Cantemir considera necesar ca cel care se angajează să alcătuiască o operă de o atît de mare răspundere ca istoria — trebuie neapărat să selecteze din izvoare numai pe

cercătorii ²⁸ adevărului istoriilor, priimiți și creduți sint pre a căroră numere în catastivul ce urmadză și pre la marginele cărții ²⁹, unde mărturiia lor trebuiaște, cu slove mai mănunte însămnate le viți videa. Carii în ce nu v-ați putea încrede sau foarte cu minune lucru vi s-ar părea, vor mărturisi precum noi de la noi macar un cuvînțel să nu fim adaos ; ce cu întriagă a inimii știință, pre dînșii povață avînd, unde ni-au dus acolo am mărs, și nici cît de puțin de la dînșii nu ni-am abătut. Așijderea, pentru mai pre lesne cuprinderea cititoriului, tot trupul istoriiei în dzece cărți, și fietecare carte în cîteva capete ³⁰ am împărțit, în cîte adecă și cum forma și țăsătura istoriiei am poftit, precum toate înainte le viți videa. În ceastă dată dară tomul al doilea încă nesăvîrșit ³¹ fiind, socotit-am, ca cu așteptarea aceii părți, așteptarea științii lucrurilor ³² carile în-

acelea care se bucurau de încredere, de reputație, care aveau avizul mai multor cercetători. Dacă investigațiile ulterioare, au infirmat, cu timpul, unele nume și au impus altele, nu trebuie să-l facem pe Cantemir răspunzător pentru opțiunile sale ; la stadiul la care se aflau, pe vremea sa, cercetările, criteriul ales de savantul român este cît se poate de științific.

28 cercetătorii.

29 În paginile *Hronicului* Cantemir citează nu numai în context numele istoricilor și operelor folosite, ci — mai adesea — cînd rezumă părerile altora — consemnează, pe marginea filei, numele și opera de care s-a folosit.

30 capitole.

31 neterminat.

32 știința lucrurilor, cunoașterea lucrurilor, aducerea la cunoștință a lucrurilor.

tr-aceasta să cuprind, mai mult să nu prelungim. Așe
omeniților și iubiților simpatrioți³³, și fietecarile a
adeverinții istoricești iubitoriu, de această dată, cu
acest dintăi a istoriei noastre tomos, în vreme de
odihnă [...] zăbăvindu-vă, cu noi netrebnicii îm-
preună [...] rugați pentru ca [...] și pre celalalt tomos
a istoriei a săvîrși³⁴ să ne învrednicim și mai curînd
cu mijlocul halcotipului³⁵ tuturor să să obștiască³⁶.

89525

33 compatrioți.

34 a sfîrși, a termina.

35 tiparului.

36 să se facă cunoscut.

B. C. U.
BUCUREȘTI
Biblioteca Institutului
de Istorie
„N IORGA”

**CATASTIHUL
ISTORICILOR, GHEOGRAFIILOR,
FILOSOFIILOR, POETICILOR ȘI A ALTOR
OAMENI ÎNVĂȚAȚI,
ELIINI, LATINI ȘI DE ALTE NEAMURI,
A CARORA NUMERE SĂ POMENESC
ȘI MĂRTURIILE LI SĂ ADUC ÎNTR-ACEST
HRONIC**

D Cantemir înserează aici 154 de nume, și fiindcă nu numai acesta e numărul autorilor și operelor folosite, la sfârșitul bibliografiei sale adaugă : „Iară de vom fi trecut pre vrunii cu pomemirea, poate cititoriul la rîndul său să-i găscă“¹.

HRONICON

PROLEGOMENA²

E O bună parte din *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în forma în care ne-a parvenit, îl ocupă *Prolegomenele* (trei cărți, însumând 36 de capitole).

Unii cercetători au presupus că *Prolegomenele* erau partea latinească a cărții, alții că ele ar cuprinde explicații la redacția latinească iar alții că au fost concepute după terminarea *Hronicului*.

Mărturia lui Cantemir, aflată aproape de sfârșitul *Prolegomenelor* (înaintea ultimelor două capitole), este, se pare, suficient de clară : „Acestora

¹ Adică, în conțext sau pe marginea paginilor
² precuvîntare.

dară sfârșitul puind, trage-ne vremea începutul cărții *Hronicului* să punem, în carea, cu agiuteriul lui Dumnădzău, sintem să arătăm hronologhiceaște, ădecă după sămăluirea anilor, precum acești romani de Ulpie Traian în Dachia descălecați, tot aciași să fie românii, carii și până astăzi într-însa lăcuiesc“.

Așa cum ni se înfățișează *Prolegomenele*, ele constituie într-adevăr o introducere, pun în discuție unele probleme pe care cartea propriu-zisă le dezvoltă apoi, le amplifică. De aici, unele repetiții, care ar putea fi socotite ca tot atâtea insistențe din partea autorului pentru a-și sprijini afirmațiile, interpretările.

Vom reține, pe scurt, ideile dezbătute de autor în această precuvîntare.

CARTEA I

Capul II

Pentru ceale vechi a Dachii hotare

[...] Aședară de situația³, adică de punerea locului Dachiei, precum de la Marea Niagră (precum dzisem) pre marginile Dunării despre crivăț⁴ spre Ghermania și spre izvoarele Dunării s-au fost întinzind nici un prepus nu rămîne ; însă în lat și în lung carile să fie fost peste tot a hotarilor obîrșii⁵ — la scriitori cîtăva neatocmire⁶ aflăm [...].

3 situarea ; de fapt autorul își explică pe loc termenul.

4 nord, miazănoapte.

5 începuturi, origini.

6 nepotrivire.

Capul III

Pentru vechi numerele țărilor carile de demult în Dachia să cuprinda

Mai denainte până a nu intra Dachia sūpt stăpî-
nirea romanilor, adică până la împărăția lui Ulpie
Traian, în cîte țări sau provincii să să fie fost îm-
părțit Dachia, foarte cu greu iaste a să desluși, căci
precum de hotarāle peste tot, așe de olaturile carile
într-acele hotarā să să fie cuprins, nici un scrietoriu
de cei vechi, pre cari noi a-i citi ni s-au timplat
aiave ⁷ nu scriu [...].

Capul IV

Pentru numele dachilor și de începătura lor

De vreme ce precum din cei vechi, așe din cești
mai noi scriitori țările și hotarāle Dachiii, precum au
fost stînd în vremile vechi, pre cît într-a noastră pu-
tință au fost, li-am arătat, de ciiā înainte, nu fără
triabă a fi socotim, de ne vom sfătui iarāși cu aceiași
scriitori și de la dînșii să ne înștiințăm și pentru
hireș ⁸ numele dachilor și pentru începătura niamu-
lui lor; adecă din cine și de pre ce locuri ieșind au
vinit ș-au stăpînit aceste locuri, de carile mai sus am
pomenit. Pre cum dară pentru hotarāle Dachiii, așe
și pentru numele și niamul dachilor nu puțină tul-
burare între scriitori videm a să face [...].

Cîți istorici și gheografi din cești mai noi s-au
silit să culiagă socotealele celor mai vechi pentru

⁷ lămurit, clar.

⁸ adevărat, autentic.

aceste neamuri, precum proastei noastre minți să pare, cu lungi și împletecite voroave mai mult au întunecat decît ar fi luminat știința aceștii povești [...].

Capul V

Pontru crăiia dachilor, cum s-au început și cum au fost mai denainte decît a o supune romanii

Vrînd ca pentru cea dinceput a dachilor stăpînire să scriem și grămădзи de cărți a mai vechi și mai noi istorici întorcînd și răsturnînd, nu altă, ce ca cum într-un lavirint⁹ (căruiia nici întratul nici ieșitul i să poate afla) să fim întrat ni să pare [...].

Aședară într-atîta de numere și de neamuri¹⁰ ză-minteală¹¹ cum s-ar putea singură a dachilor stăpînire dintr-altora a să despărți nu cu iușor¹² lucru a fi ni să pare. Pentru care lucru noi, ca nu nici împotrivnici [a] atîtea vechi și noi scriitori să ne arătăm, nici această istorie în amestecătura sa ca într-un întuneric fără zare dzăcînd nedeșchisă și neivită¹³ să o lăsăm, cea de pre mijloc și mai fără grijă cale vom apuca și peste tot, din socotelile tuturor ce am putut înțelege, vom arăta ; iară cititoriul totdeauna în giudecată a face slujba-i iaste [...].

9 (*labirint*) construcție cu un mare număr de camere și de galerii, în care orientarea este extrem de dificilă.

10 De altfel, să nu uităm că și cele mai recente lucrări de istorie subliniază că știrile antice sînt foarte lacunare.

11 amestecătură, încurcătură.

12 ușor.

13 nelimpede, neclar.

Dovezile par a fi mai limpezi, în sensul că mai multe mărturii pot fi puse de acord, atunci când se vorbește despre războaiele dacilor cu romanii.

Citind din Tacit, apoi din Iuliu Cezar, Cantemir arată :

Supt Domitian ¹⁴ romanii multe războaie, ce toate fără năroc au avut asupra dachilor, căci ei totdeauna biruitori au fost [...].

Dachii sint mai viteji decît toți varvarii ¹⁵ și aceasta nu numai căci și cu sufletul și cu trupul sint oameni prea vînjoși, ce încă pentru căci ei nu cred precum moartea să fie sfîrșitul vieții, ce socotesc ca cum ar fi o trecere la alte lăcașuri noaă [...].

Pe linia acelorași afirmații Cantemir inserează și o relatare din Xenofon (relatare despre care spune c-ar fi luată de la istoricul Dion) :

Domitian au trimis cu oștile asupra lui Decheval ¹⁶ (acesta-i al cincilea și cel mai de pre urmă a dachilor

¹⁴ *Domitian (Titus Flavius Domitianus)*, împărat roman (81—96). În timpul său, armatele romane au suferit o serie de înfringeri din partea dacilor, conduși de Decebal ; astfel, deși învingători la Tapae (88), romanii au încheiat o pace avantajoasă pentru daci. A fost ucis în urma unui complot pus la cale de senat. După moarte, senatul l-a declarat dușman al poporului roman, iar statuile lui au fost distruse.

¹⁵ barbarii.

¹⁶ (*Decebal*) rege dac (87—106 e.n.), fiu al lui Scorillo. I-a urmat la tron lui Duras-Diurpaneus. Strateg talentat, ieșit învingător în luptele cu romanii, după repetate confruntări, a fost învins de aceștia în 106.

craiu) pre un Iulian ¹⁷, ce viclesugul și meștersugurile ¹⁸ lui Decheval au făcut, că macar că romanii să videa biruitori, însă deplin biruința nu li-au dat, căci tăind copacii unii păduri și lăsind numai trupinile ¹⁹ le îmbrăcasă cu port și cu arme oștenești ²⁰, carii romanii, oaste proaspătă pârindu-li-să, s-au părăsit a-igoni și s-au întorsu la tabăra sa.

Deși pledoaria lui Cantemir merge în favoarea ideii descendenței noastre pur romane și deci a stîrpirii de către romani a dacilor cuceriti, paginile închinatăe băștinașilor, în frunte cu conducătorul lor Decebal, sînt grăitoare dovezi de stima și respectul autorului față de acești viteji.

Capul VI

Pentru oștenirea ²¹ lui Traian împărat asupra lui Decheval, craiul dachilor, și de-dezrădăcinarea lor

Al cincilea și cel mai de pre urmă a dachilor craiu au fost Decheval (acestuiăș Iornand îi dzice Diurpanis, om nu numai în lucrurile oștenești prea vîrtos ²², ce încă și la minte prea ascuțit și plin de meștersuguri, acesta, cu mare rușinea romanilor, până

17 (*Tettius Iulianus*) priceput și viteaz comandant al oștilor trimise de Domițian împotriva dacilor, a introdus o disciplină severă în legiunile sale. Lupta cu dacii a avut loc la Tapae (azi Porțile de Fier).

18 talent, pricepere, iscusință.

19 tulpinile.

20 de oștean, de soldat.

21 războiul.

22 puternic, tare, voinic.

Într-atîta puterile Dachie adăosese, cît și o sumă de bani în chip și de dajde²³ și de dar, în toți anii de la cămara împărăției lua, după tocmala ce făcuse cu Domițian, precum Dion²⁴, istoric, mărturisește. Așe romanii vrînd nevrînd cu banii săi pre Decheval din dzi în dzi îmbogățindu-l, el în putere mărindu-să, alte războaie încă mai grele și încă mai groznice asupra romanilor găta²⁵, asupra căruia sculîndu-să Traian²⁶ cu războiul l-au bătut și tot niamul dachilor din Dachia au stîrpit²⁷ (precum înainte la viața lui Traian pre larg vom arăta)²⁸. • Iară, după

23 bir.

24 *Dion Cassius (Cocceianus)* (a doua jumătate a sec. I și prima jumătate a sec. II e.n.), istoric grec care a scris o *Istorie romană* în 80 de cărți, din care s-au păstrat numai parțial în original, restul în rezumate întocmite de bizantinii Xiphilinos (sec. XI) și Zonaras (sec. XII). Opera lui Dion Cassius conține o serie de informații despre războaiele purtate de Domițian și de Traian împotriva Daciei.

25 pregătea.

26 (*Marcus Ulpius Traianus*) împărat roman (98—117) proclamat la moartea lui Nerva, în virtutea adopției și asocierii lui la domnie de către acesta în anul 97. În două campanii militare (101—102 și 105—106) a înfrînt rezistența dacilor și a transformat cea mai mare parte a Daciei în provincie, colonizată masiv cu elemente romane sau romanizate din întregul Imperiu roman. În amintirea victoriei asupra dacilor, Traian a ridicat la Roma, în anul 113, o columnă comemorativă.

27 Ideea nimicirii și îndepărtării totale a dacilor este idee susținută cu ferveare de Cantemir, după cum am mai semnalat, pentru a sublinia descendența noastră nobiliar-romană.

28 În ediția de față, vezi p. 78.

peirea lui Domitian și a lui Nerva ²⁹, stînd la împă-
răția Rîmului Ulpie Traian, întăiași dată au pus în
gînd pentru ca să răscumpere de la dachi rușinea și
ocara carea de cîteva ori o pățisă, și așe, aședzind
întăi lucrurile publicăi ³⁰, și întorcînd pre slujitori
iarăși la învățatura și orînduiala oștii ca mai denainte,
îndată au dat răspuns dachilor că pentru banii ce
cerea le va da arme. De la Dion, istoricul, (carile lu-
crurile acelor vremi pre amănuntul au scris) ne în-
științăm precum Traian și alte războaie foarte vrăj-
mașe și bătăi foarte cu multă vărsare de singe să fie
avut, macar că în toate nărocul biruinții tot la romani
au fost. Deci bătaia dintăi, precum să să fie timplat
pre la anul de la Hristos 101, socoteaște Calviz în hro-
nologhicul său la acela an. (Aicea, iubite cititoriule,
noi vrînd numai pentru Decheval să arătăm, precum
el au fost cel mai pre urmă a dachilor craiu, pentru
războaiele lui Traian cu dînsul pre scurt pomenim,
iară mai pre larg vei videa unde va vini rîndul isto-
riiii la viața lui Traian). Într-acel dară dintăi războiu,
macar că dachii fură biruiți, înșă și din oastea roma-
nilor foarte mulți au picat, iară cei răniți atîta au fost
de mulți cît la apothecari ³¹ și la țirulici ³² nemai-
rămîind pîndzături ș-au scos Traian mesele ³³, ser-
vetele și năfrămile și li-au dat să fie pentru legăturile
ranelor slujitorești. Așe, în războiul cel dintăi, cu

29 *Nerva*. (*Marcus Cocceius*), împărat roman (96—98 e.n.) A
adoptat, desemnîndu-l ca succesor în anul 97, pe Traian,
guvernatorul provinciei Germania Superioară.

30 statului.

31 farmaciști.

32 chirurghi.

33 fețele de masă.

mare vrednicia lui Traian și cu bărbăția romanilor, pierzind Decheval războiul, i-au căutat a da dos, însă nu așe de tot sfârmat și răzbătut fiind. După ce s-au tras supt cetatea scaunului său, Zamoghetusa³⁴, iarăși ș-au strîns oștile ce să împrăștiase, și, tocmindu-și oamenii, iară au stătut la bătaie de iznoavă. Ce nici Traian mai leniș decît nepriiatenul fiind, tot în urmă gonindu-l, iarăși i-au dat război vrăjmaș ca și dintăi ; însă nărocul romanilor slujind, iară rămasă Decheval biruit. Deci Decheval (precum dzice Dion într-același loc) vădzindu-să și din arme și din puteri mai gios, au poftit pace, căruia Traian foarte pre lesne i-au dat-o cu aeeste tocmele : ca priiatinilor romanilor priiatin, și nepriiatinilor, nepriiatin să fie ; așijderea ca să răzsipască cetățile carele pre la hotarăle Dachii pentru întăritura făcusă. Într-acesta chip, Traian (precum și Dion și Zonora pomenește) dobîndind biruința și pacea cu de-a sila, și după voia lui să priimască asuprindu-l, luat-au cu sine și pre solii lui Decheval, și la Roma cu mare triumf și laudă întorcîndu-să, senatul romanilor l-au numit Dățanul³⁵. Însă pentru nestarea la cuvînt³⁶ a lui Decheval și pentru amăgiturile ce îmbლა să facă, nu multă vreme au putut a să stărui acea pace ; căci

34 (*Sarmizegetusa*) principală așezare dacică din munții Orăștiei, situată pe dealul Grădiștii ; centru economic, militar, politic și religios al statului dac în sec. I e.n.

35 (*Dacius*) după obiceiul romanilor, cognomenul era dat cuceritorului după numele provinciei cucerite ; vezi ediția de față, p. 47—48.

36 *Nestarea la cuvînt a lui Decheval*, Decebal nu și-a respectat cuvîntul dat.

îndată ce s-au întors Traian cu oștile, Decheval macar că aiavea asupra romanilor oaste să rădices nu îndrăzniia, însă pre iazighi³⁷ și pre metanaști³⁸ carii era din priiatinii romanilor și de la Tisa în sus spre Buda lăcuia, cu adese prădzi a-i călca nu să părăsiia. Cu care pricină aprinzindu-să Traian de minie, de iznoavă asupra dachilor armele ș-au clătuit. Într-acele cale cu meșterșugurile și măistriile lui Decheval, nu puține, nici iușoare primejdii au vinit la capul lui Traian, ce cu chivernisala ce făcea și cu știința a purta oști, toate meșterșugurile lui Decheval în zădar scoțind, din toate primejdiile ferit au fost. Decheval vădzind că nici cu vicleșugul, nici cu armele va putea sta împotriva lui Traian, încă mai de mare vicleșug și răutate s-au apucat și iarăși s-au făcut că să va pleca lui Traian, însă de-i va trimete pe Longhin³⁹ sutașul⁴⁰ (carile cîrma oștii purta și toate lucrurile lui Traian după vrere le pliniia) pentru ca cu dînsul să vorovască pentru pace. Pre acesta Traian la dînsul după pofta lui trimițindu-l, el îndată au poroncit de l-au legat și cu multe munci căznindu-l, până mai

37 populație de origină iraniană, din marea familie a sarmaților. Au locuit inițial în regiunile de la est de Volga. Începînd cu sec. 1 e.n. pătrund în număr mare prin nordul Daciei în cîmpia ungară, iar de aici și în vestul României în zona de șes.

38 trib de daci liberi din nord.

39 (*Longinus*) devine comandantul trupelor romane din Dacia (a. 105 e.n.), despre care cercetări ulterioare au stabilit că s-ar fi sinucis.

40 (în antichitate, mai ales la romani) comandant peste o sută de ostași.

pre urmă l-au și omorât. De a căruia patimă înștiințindu-să Traian, mai mult de durere inimii ce trăgea, căci pierdusă om vrednic ca acela, de minie înfocându-să, toată socoteala ș-au pus ca și pe Decheval și peste tot neamul dachilor așeși din temelie să-i răstoarne, și pentru un roman, pre toți dachii să-i prăpădiască ; însă puind lucrul la sfat, videa Traian că lucrul așe după pofta lui a să isprăvi nici pre lesne, nici fără primejdie poate fi, de care lucru ales-au ca mai fără grijă și mai pe-ncet de acea treabă să să apuce. Și așe într-acea vară, la anul de la Domnul Hristos 104 (Dion, carte 68, Plinie ⁴¹, carte 8) au stătut de au făcut pod de piatră peste Dunăre (care pod ce feliu de zidire au avut, caută mai înainte la rîndul său) ; gătind dară Traian podul peste Dunăre la anul 105, au trecut cu oștile din Misiia ⁴² în Dachiia, și drept spre apa Sargeșii ⁴³ au purces, unde

41 *Pliniu cel Tânăr (Caius Plinius Caecilius Secundus)*, (cca 62 — cca 113) prozator roman. Este autorul unei corespondențe (10 cărți — în ultima avînd corespondența sa cu împăratul Traian) în care surprinde cele mai variate aspecte ale vieții familiale și sociale, precum și evenimente de seamă ale vremii — ca în cazul de față — construirea podului de peste Dunăre.

42 (*Moesia*) denumire romană a regiunii dintre Balcani și Dunăre, locuită de triburile moesilor. Organizată în secolul I e.n. ca provincie romană, a fost împărțită în anul 86 e.n. în provincia Moesia Superior și Moesia Inferior (din al cărei teritoriu de bază a făcut parte și Dobrogea).

43 *Sargeștia* sau *Strelța*, rîu în Dacia în apropierea Sarmizegetusei dacice. Potrivit legendei, cunoscută după cum se vede de Cantemir, în albia Sargeșii și-ar fi îngropat Decebal

și Decheval, toate puterile strângându-și, cu mare îndrăznie îl aștepta ; ce pohurnit nărocul lui Decheval iarăși dede biruința romanilor și de-a triia oară. Decheval vădzindu-și oamenii răzsipiți și în toate părțile șpîrcuiți ⁴⁴, de toată nedejdea lăsindu-să, pentru ca să nu cadă viu la mîna lui Traian, singur și se ș-au făcut moarte. Traian, după izbînda minunată ca aceasta, întăi cetatea Zarmizoghetusa ⁴⁵, scaunul lui Decheval, apucînd (pre aceasta mai apoi au numit-o de pe numele său Ulpia Traiana ⁴⁶), apoi abătînd din matca sa apa Sargeții, i-au aflat toată avuția, carea nenumărată era, și o zidisă Decheval în fundul apii. De ciia, precum mărturisește din Dion și dintr-alții Bonfin, deșertînd Dachia de toate puterile și așeși de tot istovind-o, au făcut-o provincie ; și împlînd-o de cetățeni și de ostași viterani (aceștea era cum sint

tezaurul în timpul războaielor cu romanii. Sargeția este probabil Valea Godeanului sau Valea Albă din munții Orăștiei. Sau poate Streiul, afluent al Mureșului. Nici indicația lui Cantemir (vezi p. 78 ediția de față) nu ne ușurează identificarea.

44 împrăștiați.

45 *Sarmizegetusa*.

46 *Ulpia Traiană*, oraș roman, fundat de Traian după cucerirea Daciei (cca. 108—110 e.n.). Identificată pe teritoriul comunei Sarmizegetusa (jud. Hunedoara) *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica* a fost întemeiată cu veterani și alți cetățeni romani și îndeplinea rol de centru politic, economic și religios al provinciei Dacia. În timpul lui Adrian i s-a adăugat și numele de Sarmizegetusa, așa cum odinioară se numise capitala statului dac.

oturacii ⁴⁷ la turci), cu cetăți și cu orașe au întărit-o, precum mai înainte vom aduce toate a tuturor mărturiile, carii într-un glas întăresc precum Dachia toată s-au descălecat cu romani. Iară rămășița dachiilor cîți scăpasă din oșteni și altă prostime ⁴⁸, pre toți până la unul, precum să-l fie trecut mai spre fundurile țării ungurești.

Ceea ce s-a străduit să facă, adunînd dovezi despre „începătura“ dacilor, Cantemir continuă, cu același zel, ba poate chiar mai mult, atunci cînd e vorba de romani. E drept că este ajutat în acest sens și de imboldul permanent în a-i glorifica pe romani și de bogăția mult mai mare a mărturiilor despre aceștia.

Astfel în cartea a doua a *Prolegomenelor* autorul „arată corenii ⁴⁹ niamului romanilor precum din elinii troadeni ⁵⁰ să trage și de începutura împărăției lor de la Remus și Romulus ⁵¹“.

Dacă întîlnește împotrivorii ai acestei teorii, Cantemir îi stigmatizează drept „pizmătareți“, invidioși, tributari „ochiului zavistiii“ :

47 soldat veteran turc ; procedeu lui Cantemir de a corela sensul unui cuvînt vechi cu acela al unui cuvînt folosit mai des în vremea sa este mult întîlnit în paginile *Hronicului*; este evident cît de mult dorea autorul să fie înțeles.

48 popor de jos, gloată.

49 originea, începutul.

50 grecii locuitori ai Troiei (străvechi oraș situat pe coasta de nord-vest a Asiei Mici).

51 *Remus și Romulus* (în mitologia romană), fiii Rheei Silvia și ai zeului Marte, socoțiți întemeietorii Romei.

Capul XI

**Dovedescu-să cei ce vor să dzică că romanii
nu să trag nici sint din niarul elinilor**

Precum nesăţioasă firea poftii omeneşti, deşi de alte ale lumii carele bune şi fericite a să chema s-au obiciuit vreodată să poate sătura, însă pentru slavă şi cinste totdeauna flămândă şi nesătulă iaste, aşe şi ochiul zavistiii, macar că multe cu ascuţita sa vedere a trece şi ca cum nu li-ar videa a să face poate, însă slava şi cinstea altuia, cu otrăvită şi deochetoare privală să nu o atingă şi a o deochia să nu să siliască preste fire şi peste putinţă îi iaste. De care lucru nici cu divă ⁵² iaste de să află vrœunii de ochiul zavistiii purtaţi şi de cei de ai săi şi fireşti părăsiţi, carii vor să dzică că neamul acesta a romanilor nu din ellini să fie, nici rodul prirodul ⁵³ lor din grecii troadeni să li se tragă ; ce divă şi ce lucru nou iaste acesta ? Iarăşi dzicem, de vreme ce şi mai buiguiţi ⁵⁴ şi mai uluiţi au fost şi sint alţii decît aceştea, carii nu numai pre romani varvari a fi şi viţa lor nu din cea ellinească să fie odrăslit ⁵⁵ cu neştearsă frunte au tăgăduit, ce încă şi pre singuri ellinii din neamurile lor cele varvare să să fie răzleţit şi să să fie zămislit ⁵⁶ a blojori ⁵⁷ nu s-au siit [...].

52 mirare.

53 neamului.

54 zăpăciţi.

55 născut.

56 să fi luat fiinţă.

57 a cleveti, a bîrfi.

Sprijinindu-se pe afirmațiile istoricului latin Iustinus⁵⁸ în legătură cu nașterea Romei și a românilor, Cantemir relatează :

Capul VIII

Arată-să stăpînirea niamului lui Enias pînă la nașterea lui Remus și a lui Romulus și ciudată nașterea lor

[...] Așe troadenii stăpîni rămîind în Lațium⁵⁹, după multă vreme sămînța lui Enias⁶⁰ din ficior în ficior și din nepot în nepot era următori⁶¹ și moștenitori stăpînirii latinilor, pînă au vinit la anul mai denainte de Hristos 777, în ce vreme au fost rămas doi frați la stăpînire ; Amilius⁶², peste socoteala firii și dreptatea limbilor⁶³, frate fiind mai mic, cu sila singur numai au apucat scaunul stăpînirii și vădzind

58 (*Marcus Iunianus Iustinus*) istoric roman care a rezumat marea istorie universală a lui Pompeius Trogus (astăzi pierdută), în care sînt cuprinse numeroase detalii legate de popoarele barbare și despre Macedonia.

59 (*Latium*) regiune în Italia centrală, avînd ca oraș principal Roma. Populată încă de la sfîrșitul mileniului 2 î.e.n. de latini, ea a constituit nucleul civilizației romane de mai tîrziu.

60 (*Aeneas*) erou legendar, fiul zeiței Venus. Personaj central al *Eneidei* lui Vergiliu. După căderea Troiei, Enea a plecat spre Italia pentru a întemeia un oraș. Ajuns aici, după multe peripeții, se căsătorește cu fiica regelui Latinus, devenind părintele gîntei romane.

61 urmaș.

62 (*Amulius*) potrivit legendei, fratele mai mic al lui Numitor.

63 popoarelor.

că frate-său Numitor⁶⁴ alți ficioni parte tărboatească nu avea fără numai o fată, pre carea o chema Rea, au pus gînd de tot să stingă seminția frăține-său și în urmă de ciia ficionii lui să rămîie moștenitori singuri. Ce aceasta cu alte ispite mai fără lege a isprăvi neîndrăznind, au aflat mijloc ca acela carile să nu dea prepus și scandală⁶⁵ în nărod, și așe, în chip de cinste și de dumnădzăire, au poroncit precum Rea, fata lui Numitor, să se sfințească boadzii⁶⁶ ce-izicea vastalis⁶⁷, la capiștea⁶⁸ a căriia era obicei de pune fete ficioare, carile nici de acolo putea să mai iasă, nici să mai mărite li să cădea, ce în toată viața într-acea capiște rămîind, păziia focul carele la oltariul⁶⁹ boadzii ardea, ca niciodînoară⁷⁰ să nu să cumva stingă. Așe într-acea capiște pre nepoată-sa băgînd și supt tare pază țîind-o, după cîtăva vreme s-au aflat îngrecată⁷¹, pentru aceasta unii vor să dzică precum din împreunarea fără lege să fie luat în pîntice⁷², iară alții, basna⁷³ adăogînd,

64 *Numitor*, rege legendar în cetatea italică Alba Longa, de-tronat de fratele său, *Anulius*.

65 nemulțumire.

66 zeiței.

67 (la romani) vestală se spunea preotesei care întreținea focul sacru în templul zeiței Vesta (zeiță a focului din vatră, și, prin extensiune, a căminului familial).

68 templu.

69 altar.

70 niciodată.

71 însărcinată.

72 *A lua în pîntice* (expresie veche), a rămîne însărcinată.

73 minciună.

vor să dzică precum Mars ⁷⁴, dumnădzăul războaielelor, vădzind strîmbătatea carea să face neamului lui Numitor. singur ficioarii bărbat și pruncilor, carii dintr-însa era să să nască. părinte au priimit să să facă ; și într-acesta chip Rea zămislind, să fie născut gemeni, carii s-au chemat Remus și Romulus. Amilius înțelegînd ⁷⁵ pentru prăsila Reii și de naștere pruncilor, îndată au poroncit de i-au lepădat pe prunci într-o pădure deasă, acolo cu începutul vieții și sfîrșitul tot deodată să le fie ; iară pre maica lor cu mari munci și pedepse prin cătăva vreme țîind-o, până mai pre urmă într-acele fără milă legături și cazne s-au și săvîrșit, pre carea mai apoi romanii în numărul dumnedzeelor puind-o, ca unui dumnădzău i-au slujit.

Capul IX

Arată-să aflarea pruncilor și moartea lui Amilius

Amilius țîindu-să acmu că pre pofta inimii sale au izbîndit și săminția frăține-său cu bătrînețele lui Numitor în veci va apune, nici din oase uscate ca acelea să răzsaie ceva va mai fi nedejde ; însă precum Iustin voroava împodobeste, furtuna ⁷⁶, de grijea romanilor purtînd, la loțul unde gemenii prunci era lepădați o lupoaică au îndreptat, căriia, murîndu-i țîncii ⁷⁷, țîțile de lapte, neavînd cine să le sugă, i s-au fost îmflăt. Lupoaica dară dînd peste prunci,

74 Marte (vezi p. XXIII — ediția de față — nota 4).

75 aflînd.

76 soartă, destin.

77 (înv. în Moldova) pui de fiară sălbatică.

sau pentru durerea țitelor de lapte înflăte, sau cu altă a proniilor⁷⁸ taină, firea cea de jiganie⁷⁹ lacomă și înghițitoare uitându-și, mamcă⁸⁰ și maică cuconilor⁸¹ s-au făcut ; adese la dînșii mărăgînd și aplecîndu-i, țitele își storcea și de durerile ce trăgea să oțesiia.⁸² Adese era acolo la hrana cuconilor cercețînd, un păstoriu a moșului lor, a lui Numitor, anume Favstus, carile cu turmele într-acele părți îmbla, i-au luat sama și luîndu-să pe urmele ei au aflat-o în desime, țitele la gura pruncilor aplecînd și ca cum din sine născuți ar fi hrănindu-i. Deci păstoriul Favstus trăgînd pruncii de supt pînticile lupoaicăi, i-au luat la sine și i-au ținut până i-au crescut mari și întră păstori cu viață sălbatecă i-au hrănit. Așe Remus și Romulus a cui ficiori să fie și de cine născuți neștiindu-să, între alalți păstori lăcuind, din dzi în dzi cu vîrsta puterile și vitejiile își adăogea și toate turmele de tălhari și de alți prădători tare și neatînse le păziia ; iară odată tîmplîndu-să a vini nește tălhari să prade oile lui Numitor, frații amîndoi li-au sărit împotrivă ; ce Remus mai mult înainte pe tălhari întirînd⁸³, de sprejineala frăține-său rămas și nesprejinit fiind, cade în mîna tălharilor ; tălharii socotînd ca să-și astupe faptele lor cele rele, după ce au prins pe Remus, l-au dus la Amilie dzi-

78 providenței.

79 fiară sălbatică.

80 doică.

81 copiilor, pruncilor (mai ales moștenitori, urmași la domnie).

82 se alina, se potolea.

83 alungînd, gonînd.

cînd precum acela iaste carile adese oile lui Numitor a lovi și a le prăda s-au fost obiciuit ; și pre apărătoriu, carile pre alții accasta a face brăniia ⁸⁴, vinovat și rău a fi vrea să-l dovedească. Amilius vrînd adică să facă voia frăține-său, lui Numitor, pre nepotu-său ca pre un fur și tâlhariu la dînsul l-au trimis, dzicîndu-i să facă cu dînsul cum îi va fi voia. Numitor aducînd pre tînăr înaintea sa și căutîndu-i tinerețelor și mărimii chipului, au început a-l lovi la inimă ⁸⁵ să nu cumva fie vreunul din nepoții lui cei lepădați, căci și la fața foarte ș-au fost răducînd ⁸⁶ cu dînsul ; și întrebîndu-l pentru vîrsta anilor, încă s-au fost potrivind cu vremea lepădării lor. Așe Numitor stînd în doința ⁸⁷ gîndului și a lucrului, iată sosește și păstoriu Favstus aducînd și pe Romulus cu sine și spuindu-i toate dinceput, precum i-au aflat și pe ce vreme și de hrana lor întăi de la lupoaică, apoi de la dînsul și de toate de-a fir a păr ⁸⁸ povestindu-i, s-au adeverit precum ei nepoții lui și fiii fetii sale, Reii, să fie. Dintr-acel ceas Numitor cevași nepestînd ⁸⁹, cu nepoții învitînd pre păstori și pre alalți ai săi oameni, pentru ca și moartea fetii și împărăția să-și răscumpere, fără veste asupra lui Amilius s-au sculat, pre carile ucigîndu-l, nepoții iarăși au aședzat pre moșul lor la împărăție.

84 împiedeca, opra.

85 A-l lovi la inimă, a presimți.

86 asemănînd.

87 îndoială.

88 De-a fir-a-păr, expresii familiare basmelor noastre rămîn familiare, după cum observăm, și în istorisirile cantemiriene.

89 nezăbovind, neîntîrziînd.

Capul X

Arată-să temeliia Romii și începătura împărăției romanilor

Remus și Romulus, frații, nevrînd a să arăta ne-mulțămitori pădurilor carile i-au acoperit și munților în carii au crescut și păstorilor carii i-au hrănit, aducînd (precum scrie Iustin) mare sumă de oameni (de vreme ce îndată și senatul au aședzat, carile era o sută de bătrîni și i-au chemat pînți) și mîrgînd la locul unde fiara i-au fost hrănit, acolo temeliile împărătesii cetăților⁹⁰ au pus [...].

Aședară fiind ijdărânilă⁹¹ și începătura romanilor de la grecii troadeni și temeliia împărăției lor de la acei doi frați (de pe a căroro nume și cetatea Roma s-au numit), fiind de aciia cu cursul vremilor atîta s-au mărit și peste toată lumea s-au lătit, cit și mai nici un unghiu a lumii n-au rămas carele să nu fie de la dinșii supus sau de armele și numele lor să nu să fie cutremurat; pentru a căroro minunate lucruri și peste cuprinderea a socotelii omeneshi vite-tejii, pline sînt scrisorile a scriitorilor a tuturor limbilor [...].

Capul XII

Arată-să pre scurt precum niamul moldovenilor, muntenilor, ardelenilor (carii cu toții cu un nume de obște români să chiamă) să fie din rodul său biviși romani și precum Dachia au fost descălecată de Traian împărat cu cetățeni și slujitori romani

90 Așa era supranumită Romă.

91 Începutul, obîrșia.

Acestea dară mai sus pomeniți și în toată lumea cu nume nemuritoriu vestiți romani, nepoții adecă și strănepoții elinilor troadeni, sînt moșii strămoșii noștri a moldovenilor, muntenilor, ardelenilor și a tuturor oriunde să află a romanilor, precum și singur⁹² numele cel de moșie⁹³ ne arată (români chemîndu-ne) și limba cea părințească⁹⁴ (careă din româniască sau lătinească iaste) nebiruit martur ne iaste [...].

[Traian] din toate stepenele și cinurile⁹⁵ romanilor, adecă din boiari, din orășeni și din toate cetele slujitorești, mulțime de oameni alegînd, cu case, cu femei, cu copii cu tot, în Dachia i-au mutat ; și prin toate locurile ei i-au aședzat și cu dînșii locurile, cetățile și trecătorile cele despre partea tătarilor mai deșchisă au întărit și li-au străjuit [...].

De aicea dară și dintr-acestea romani s-au făcut neamul nostru a românilor. Și Traian, marele împărat, iaste săditoriul și răsăditoriul nostru. Romanii sînt buciumii⁹⁶ viii Dachii noastre și noi vlăstarile lor. De atunce până acmu, pentr-atîtea clătiri și mutări de vremi, nestîrpiți și nedezrădăcinați înverdzind și dreaptă și adevărată roadă de slava și cinstea

92 însuși.

93 originar. de baștină.

94 părintesc.

95 *Stepenă* și *cin* însemnează cam același lucru : tîreaptă, rang ; inserarea lor împreună vine din dorința lui Cantemir de-a face mai limpede ideea că în vederea colonizării Traian a ales din păturile sociale mai ridicate pe viitorii locuitori ai Daciei ; de fapt, în continuare, Cantemir explică : „adecă ... boiari, ... orășeni“ etc.

96 (la vița de vie) butuci.

și vitejia româniască. Știu că cu greu iaste a să mistui vechiul cuvînt carele dzice că gura, carea singură pre sine să laudă pute⁹⁷. Așe iaste adevărat ; însă și adevărul grăind nime nu s-au rușinat. Că de va socoti cititoriul nostru, însă cu socoteală cumpănită, afla-va în români aceștea ce nu va putea afla la multe alte neamuri și în mici domniile lor, chivernisele și cumpătări cu multul mai istețe și mai nervoasă⁹⁸ decît la mari crăii și împărății, precum videm, că zmăul cu șapte capete⁹⁹, turcul, ce împărății, ce crăii și ce domnii n-au supus, așe cît nici urma nu li să cunoaște că doar au fost vreodată slobodă, necum stăpînitoare [...].

Iară aceste a noastre doaă țări, cu agiutoriul lui Dumnădzău, macar că supuse și ascultătoare sint țirăniții turcești, însă nici stăpînirea, nici slobodzeniia¹⁰⁰ gios ș-au lăsat, ce după multe singeroase și românești războaie cu tătarîi, cu căzaccii, cu ungurii, cu leși și mai apoi și cu vrăjmașii lupi turcii și cu cei de-o fire cu dînșii, tătarîi, niciodată piciorul din hotarăle sale afară nu ș-au scos, ce' înfipti și nez-

97 Narațiunea lui Cantemir capătă culoare, căldură și un pronunțat parfum folcloric cînd o aflăm din cînd în cînd presărată cu proverbe, ziceri, vorbe de duh din comoara noastră orală.

98 puternice, viguroase, care denotă forță, energie ; *mai istețe și mai nervoasă* este tot o formulă voit pleonastică pentru a sublinia vioiciunea spirituală și fizică a antecesorilor noștri.

99 Această expresie, pe care o folosește aproape întotdeauna cînd este vorba de turci, este luată tot din basmul nostru ; metafora îmbracă cît se poate de bine intenția autorului.

100 libertatea.

mulți¹⁰¹ au rămas, precum și ale lor și ale noastre
cronologhii¹⁰² aiavea mărturisesc ; și singur lucrul
martur viu și de față iaste că deși groazei lumii, îm-
părățiii turcului, bani a da obligate sint, însă beserice-
cile, legea, giudecățile, obiceiile nesmentite¹⁰³ și ne-
betejite¹⁰⁴ și li-au păzit. Căpiti românilor, dzăciuia-
lă¹⁰⁵ păgînilor a fi (precum alte supuse crăii pat),
n-au suferit. Meccit¹⁰⁶ turcesc a să zidi sau beserică
în giamie a să prefaee, până la vremile noastre n-am
vădzut și ceia ce iaste mai mare, sămnu vredniciei și
slobodziii, puterea monarhicească, nicicum puternicii
monarhii turcești până astăzi nu ș-au plecat-o, ce
precum dinceput au avut-o stăpînitarii locurilor ace-
tora, tot așa o au și o țin, într-a căroră mină stă viața
și moartea supușilor săi. Una numai nesățioasă lă-
comiia păgînească a isprăvi au putut și aceasta nu
îndată, ce după multe vremi ; că fiind stăpînirile ace-
tea de moșie și clironomitoare¹⁰⁷, acum alegerea dom-
nului mai mult stă în voia tiranului decît într-a lă-
cuiitorilor. Ce și aceasta n-ar fi fost de nu s-ar fi îm-
pănat sigiata cu penele vulturului¹⁰⁸, carele o îndrep-

101 nesmulși.

102 cronici.

103 neschimbat.

104 nealterat.

105 (*zechiuală*) dare anuală, reprezentînd a zecea parte din
recolta de cereale, de vite etc. ; dijmă.

106 moschee mică.

107 ereditar.

108 Este o exprimare alegorică despre felul cum au reușit
turcii să slăbească puterea domniei în Moldova. „Înțelesul

tiadză și ucide iară pre hultur. Aice știm că în multe gînduri am băgat pre cititoriul nostru, căci precum pentru evgheniia neamului românesc, așe pentru nedezruptă continuația lui, oarece și cu laudă atingînd, cîteva am dzis, și la acestea la toate, nici o mărturie sau din cei vechi sau din cei noi istorici pentru adeverița dziselor noastre n-am adus. Aceasta să știe, că în nedejdeă răbdării lui am făcut-o socotind că cîteva mărturii în cărțile trecute, la aceasta adevorind, am pomenit ; apoi puind socoteala că în partea *Hronicului* ce urmadză, vom să începem cu cîțiva ani mai denaintea lui Traian împărat, adecă de pe vremile cînd s-au început războaiele între romani și între dachi, și așe viind cursul hronicului la vremile lui Traian, atuncea la locul său să aducem și mărturiile din istoricii carii au scris pre vremile acelea, căci așe ni s-au părut că mai netulburată și mai cu bună orînduială va merge povestea istoriiei, iară de s-au făcut și s-au greșit ceva peste așteptarea și pofta cititoriului, poftim îndreptarea și iertare.

alegoriei — spune P. P. Panaitescu — este că dușmanul a aflat în însăși Moldova arme, cu care a lovit puterea domnească din această țară. Care erau aceste coade de topor aflate de turci în Moldova, pe care autorul le indică foarte voalat, crezînd că va fi citit de mulți, pe care voia să-i jignească pe față ? Desigur, boierii Moldovei, care prin diviziunea lor și sprijinul acordat turcilor, au slăbit autoritatea domnului și a țării. Este o învinuire evidentă adresată clasei boierești, așa cum [Cantemir] o învinuise și în alte scrieri ale lui". *Op. cit.*, p. 249.

CARTEA A TRIIA

Carca arată mărturiile scriitorilor, căruia cum i s-au părut și cum au scris pentru niamul românilor în Dacia lăcutori. Așijderea să dovedesc unii scriitori, carii de numele Vlahii din părere, iară nu după adevăr au scris și mai virtos basna unui Misail¹⁰⁹ și a unui Simion¹¹⁰ să dezvăicește. Așijderea dimpotrivă să dovedește precum românii cești de astăzi în Dacia sînt tot accia romani pre carii Ulpie Traian i-au adus atuncea.

Capul I

Aduca-să înainte socotealele¹¹¹ scriitorilor pentru niamul românilor din Dacia

De vreme ce (omenite cititoriule) voroava noastră au vinit spre accia parte în carca sîntem mai cu de-a-dins să arătăm de unde și din cine au purces tot nea-

109 *Misail Călugărul* este un alt interpolator al cronicii lui Ureche, în afară de Simion Dascălul. Cronică lui Gr. Ureche a fost cunoscută de Miron și Nicolae Costin, precum și de D. Cantemir cu interpolările celor doi, amintiți mai sus. Misail era un călugăr cărturar de la mînăstirea Putna, care apare în acte un deceniu după Simion Dascălul. Cercetări ulterioare au stabilit că adaosurile lui Misail Călugărul făcute cronicii lui Gr. Ureche au totuși o oarecare importanță: el descrie toate dregătoriile Moldovei cu atribuțiile respective, pomeneste o serie de tradiții populare despre Ștefan cel Mare și este primul cronicar care vorbește despre cucerirea Daciei de către Traian, eveniment pe care Ureche nu-l pomenise (Vezi Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Ediția a II-a, Ed. de stat pentru literatură

mul românesc, sau precum istoricii cu cel mai proaspăt nume îi dăc valahicesc, întâiași dată ne trebuiaște a ne aduce aminte ceia ce giuruiscm în prevoro-

și artă, București, 1958, p. 52). Părerile lui Cantemir despre interpolatorii lui Ureche sînt confuze. Neclaritățile i s-au transmis, se pare, prin Miron Costin.

110 *Simion Dascăulul* este unul dintre interpolatorii cronicii lui Gr. Ureche, crezînd c-ar cunoaște fapte ce lipseau în *Letopisețul Țării Moldovei*. Se pare că Simion era un fel de secretar pe moșia boierului Gavril Costache din ținutul Fălciului. Cercetările au dus la concluzia că era un compilator „neinteligent și confuz” (Vezi Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ed. II, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1958, p. 46). În adausul făcut de acesta la cronica lui Ureche este vorba de luptele legendare ale regelui Ungariei, Ladislau (cel Sfînt. 1077—1095), cu tătarii, lupte în care conducătorul ungarilor ar fi primit ajutor de la împăratul romanilor pe toți țilharii din închisorile Romei. Acești țilhari colonizați în Maramureș ar fi obîrșia românilor și în special a moldovenilor. „Această poveste a lui Laslău crai” (declară interpolatorul) „ce spune că au gînit pre cești tătari, nu a scos Ureche vornicul din letopisețul cel leșesc, ci eu Simeon Dascăulul o amu izvodit [am descoperit] din letopisețul ceii unguressc, care poveste o am socolit pre semne ce arată, că poate fi adevărată” (vezi *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, p. 69). Nu numai caracterul ei injurios, dar și forma ei de povestioară neserioasă ar fi trebuit să-l facă pe dascăulul Simion mai prudent, dacă ar fi fost un cronicar cu o cultură cît de elementară în domeniul istoriei. Nu este de mirare că această „basnă” a provocat indignarea cronicarilor și istoricilor moldoveni, Miron și Nicolae Costin și, după cum

vire ¹¹², adecă scriind noi pentru lucrurile patriii, cu totul tot de la noi să ne despărțim și de toată a sufletului pătimire carea veri din ură, veri ¹¹³ din dragoste a ieși iaste obiciuită, de la noi rădicînd, cu curată inimă și cu adevărată credință (precum adevăratului istoric să cuvine) și după a lui Platon ¹¹⁴ poruncă nu numai noaă, ce și priiatinilor iubitorilor de adevăr și moșiii după putințele noastre să slujim ¹¹⁵. Înșă pentru ca nici clevetci pricină să dăm, nici imăciune ¹¹⁶ necurățită și neștiarsă să lășăm, pus-am în socoteală ca de lucrurile moșiii de la singuri noi ma-

vedem, a lui Dimitrie Cantemir. S-a stabilit că *Letopisețul unghuresc* folosit de Simion Dascălul este necunoscut. Legenda figurează însă într-o serie de cronici polone și unghurești. Se presupune că substratul ei s-a țesut în jurul exilului lui Ovidiu. Deoarece poetul a fost surghiunit la Tomis (Constanța de azi), s-a ajuns la concluzia că acest ținut era locul de exil al condamnaților de la Roma; de aci legendă că urmașii acestor **condamnați, care vorbeau o limbă romanică, sînt românii.** (Vezi și P. P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 46).
111 opinie, părere.

112 prefață.

113 veri... veri, sau... sau.

114 Platon, filozof grec, unul dintre cei mai mari gînditori ai antichității. A întemeiat la Atena școala filozofică, numită Academia. A fost discipol al lui Socrate. Platon a pregătit terenul pentru constituirea logicii ca știință de către Aristotel. Filozofia lui Platon a influențat întreaga evoluție ulterioară a idealismului, rămînînd pînă astăzi un model clasic al idealismului obiectiv.

115 Se referă la dictonul țănesc: *Non solum nobis, sed et patriae et amicis vivendum*; vezi p. 65, ediția de față.

116 murdărie.

car un cuvîntel să nu izvodim ¹¹⁷, ce toate ale altora, cît lungă osteneala noastră a le găsi am putut, precum la locurile sale sint, așe, întregi, nemutate și ne-schimbate, înaintea privelii să le punem, carii pentru neamul românesc (carele și al nostru iaste) ¹¹⁸ veri împotrivă ceva, veri după plăcerea adeverinții ar fi dzis, cu o inimă și cu un suflet să le audzim, să le suferim și să le mărturisim. În toată dară mulțimea celor vechi și noi scriitori, cîți pentru neamul românesc cite cevași înșămnaț ni-au lăsat, cinci feliuri de socoteale să fie avut am înșămnaț, pre carile noi aicea cite una, cite una, de față aducîndu-le, în cea mai de pre urmă cea mai adevărată și cea de la scriitorii cei mai de frunte și mai de credință și, cu socoteala de obște priimită și întărită socoteală, din fundul întunericului uitării la lumina pomenirii, precum ne-dejduim o vom scoate.

1. Cea dintăi socoteală iaste a celora carii vor să dzică că românii, macar că de la Italia să să fie trăgînd, însă cu multe vremi mai înainte de Ulpie Traian, cu Flac hatmanul ¹¹⁹ pe locurile Dachii să fie vinit, și, de pe numele lui, *vlahi* mai pre urmă să să fie chemat.

2. A doua socotială iaste a celora carii dzic și priimăsc precum românii de la Italia și din semințiile

117 inventăm, născocim.

118 Ca și cum din parcurgerea paginilor anterioare nu s-ar fi înțeles destul de limpede că toată strădania sa este nu numai aceea a unui istoric conștiincios, ci a istoricului care se ocupă de evenimentele neamului său, Cantemir accentuează că ceea ce face este „pentru neamul românesc (*carele și al nostru iaste*)“ [sublinierea noastră].

119 comandant de oști.

romanilor să fie, însă cînd și în ce chip să fie agiuns pre aceste locuri și în Dachia să să fie aședzat precum nu pot ști, aiavea mărturisesc.

3. A triia socoteală iaste a celora carii așeși de tot tĂgăduiesc precum neamul romĂnilor să fie de la Italia, ce vor să dzicĂ cĂ varvarii dachii carii dupĂ ce i-au supus romanii rĂmĂind supt stĂpĂnirea lor sĂ-și fie amestecat limba cu cea lĂtineascĂ și neamul lor cu cel italianesc și dintr-aceștea sĂ sĂ fie trĂgĂnd romĂnii de semĂnĂie.

4. A patra pĂrere iaste a celora carii buiguiesc, precum neamul romĂnesc nici de la Flac nici de la Traian sĂ fie adus Ăn Dachia, ce cu multe vacuri dupĂ aceștea de la Italie Ăn Transilvania (careea iaste Ardealul), apoi de acolo ĂncĂ mai tĂrdzĂu, sĂ fie ieșit și sĂ fie descĂlecat Ăntr-ĂmĂndoaĂ Valahiile, adecĂ Ăn Moldova și Ăn Țara MunteneascĂ.

5. A cincele și cea mai de temeiu socoteală iaste a celora carii adeveresc cĂ romĂnii din Dachia, și tot neamul lor oriunde se aflĂ, sĂ fie adevĂrat romani pre carii Ulpie Traian de la Roma și din toatĂ Italia aducĂndu-i i-au aședzat prin toatĂ Dachia și ĂncĂ și Ăn MĂsia și aceiași romani sĂ fie lĂcuit necurmat Ăntr-Ănșu, precum și pĂnĂ astĂdzi lĂcuiesc.

Aceasta darĂ mai de pre urmĂ socoteală puind noi nevoiĂĂ ¹²⁰ Ăn tot chipul de tot prepusul sĂ o mințuim ¹²¹ și luminii sale cei hireșe sĂ o dĂm, socotiț-am mai pre urĂma altora sĂ o cercĂm și așe dinceputul aședzĂmĂntului ei povestea apucĂnd, din ĂmpĂrat Ăn ĂmpĂrat și din vreme Ăn vreme, dupĂ orĂnduiala hro-

120 interes ; strĂdanie, ostenealĂ, efort

121 salvĂm, eliberĂm.

nologhicească ¹²², mărturiile a tuturor (carii pentru lucrurile în vremi timpulate au scris) curate și necăpușite ¹²³ să le aducem.

În legătură cu prima „socoteală“, Cantemir afirmă că a întâlnit pentru prima dată numele de „Flachia“ pentru Dacia la Enea Silvio; acesta pornind, se pare, de la niște versuri ale lui Ovidiu în care era preamărit un oarecare conducător de oști Flaccus „fiind biruitoriu într-aceste părți de loc asupra ghetilor ¹²⁴ și el stăpînind locurile marginilor Dunării, de pre numele lui apoi numele Dachii să să fie schimbat și să să fie chemat Flachia“.

Capul VI

Dovedeaște-să precum Dachia nicicum n-au putut să să chcame Flachia de pe numele lui Flaccus hatmanul

[...] Au trebuit Flaccus să să fie numit de pe numele țării carea au biruit. iară nu țara să să numască de pe numele lui? căci la senatul romanilor obiceiuit au fost ca cînd vreun hatman cu oaste trimis, vreo limbă puternică biruia și țara lor la împărăția romanilor o lipia, atuncea pentru mai mare cinstea acelu hatman și pentru laudă vecinică familiei și pomenirii numelui lui, între alalte ce-i rădica — stîlp ¹²⁵ sau chipul lui în mijlocul cetății — îi schimba și numele, și, de ciia, îl numia de pre numele țării carea au supus

122 cronologic, dispus în ordinea succesiunii în timp

123 nefalsificate.

124 geți (vezi p. 101, nota 22).

125 monument în formă de coloană.

[...] iară nu îndărăpt și împotriva obiceiului ar fi schimbat numele țării pre numele hatmanului ¹²⁶ [...]

Capul VIII

**Devedeaște-să că de pre aceștea Flachi,
nici de pre unul Dachia să să cheame Flashia
n-au avut cum și cînd**

[...] Precum noi am putut pricepe, Ovidius¹²⁷ mai mult să fie scris din slobodzenia poeticească decît din trebuința adevărului ; de vreme ce că noi vreunul din familia Flacchilor pē gheti sau pe dachi să fie supus, la istoricii craii ni-au vînit la mîna, a afla năroe n-am avut ; iar istoricul Eneas Silvie ¹²⁸ și mai mult cercînd, poate să fie și allat de vreme ce așe cu îndrăznilă schimbările numerilor a însămna nu să sîiaște [...]

126 Vezi și p. 26, nota 35.

127 *Publius Ovidius Naso* (43 î.e.n. — cca 17 e.n.), poet latin, favoritul curții și al cercurilor aristocratice. Din cauza unor intrigi a fost exilat, în anul 8 î.e.n., de împăratul August la Tomis (azi Constanța) unde a rămas pînă la sfîrșitul vieții. Printre vestitele sale opere, cele scrise în timpul exilului (*Tristele* și *Ponticele*) oferă și prețioase informații despre viața locuitorilor de pe țarmul Pontului Euxin.

128 (*Enea Silvio Piccolomini*) (episcop, cardinal și mai tîrziu Papa Pius al II-lea — 1458—1464) umanist erudit. În unele scrieri ale sale prezintă știri referitoare la români, afirmînd originea lor romană. A încercat să organizeze o ligă anti-otomană, în care scop a purtat tratative și cu Ștefan cel Mare.

Arată-să supus și scornit numele Flachii de la cine s-au născut

[...] Pe acest Eneas Silvius să vede să fie credzut și urmat săracul Ureche vornicul și la predoslovia hronicului său dzice și el că a vlahilor nume să să fie luat de pe acel hatman [...].

Lunecării lui Ureche ¹²⁹ pre lesne-i iaste scularea și a greșelii îndatăși și îndreptarea de vreme ce el nu

129 *Grigore Ureche* (1590—1647), cronicar moldovean. Și-a făcut studiile la Liov (azi Lvov). Cunoștea latina, polona, slavona și probabil greaca. Cronica sa, *Letopisețul Țării Moldovei*, prezintă istoria Moldovei de la 1359 pînă la 1594. El afirmă pentru prima oară în istoriografia noastră ideea originii romane a românilor, precum și ideea unității românilor din Moldova, Țara Românească și Transilvania. În privința stemei țării, iată ce spune Ureche: „Umblînd păstorii de la Ardeal, ce să chiamă Maramoroș, în munți cu dobitoacile, au dat de o hiară [fiară] ce să chiamă buor [zimbru] și după multă goană ce o au gonit-o prin munți cu dulăi, o au scos la șesul apei Moldovei. Acolea fiindu și hiara obosită, au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buorénii, daca s-au discălicat [intemeiat] sat. Și hierul [stema] țării sau pecetea cap de buor să însemnează. Și căteaoa cu care au gonit fiara accia au crăpat, pre carea o au chieamat-o Molda, sau cumu-zic unii Moldova. Așijderea și țării, dipre numele apei i-au pus numele Moldova“ (*Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Ediția a II-a revăzută, Editura de Stat pentru literatură și artă, București, 1959, p. 66).

iaste cel dintăi ibovnicul giupînesei ¹³⁰ pentru carea pilda istoriiei minciunoasă am adus, ce al doilea ; nici el iaste zămlslitoriu ¹³¹ sau pricina scornitoare a numelui Flachiii, ce precum prostiiei i s-au tîmplat, din cei scornitori a audzi sau poate și a citi (căci de slovele lătinești lipsit să fie fost nu să arată) așe au și fîsămnat, după acel Enias Silvius urmînd, și această poveste adevărată istorie a fi socotind, la alții și mai vrednici de credință a mai cerca și din mărturiile altora lucrul a dovedi s-au lenevit, sau tulburate vremile lui, mîna nu i-au dat (căce Ureche au trăit și au scris pre vremile lui Aron Vodă Tiranul ¹³², într-a căruia domnie și sfîrșitul istoriiei sale face) și așe din amăgială, cu greșeală pentru moșia și neamul său, cele ce nicicum nu sint, nici au fost, au scris. Ce acmu noi pre Ureche în răpaosul său lăsind la cel mai virtos împotrivic simceaoa ¹³³ condeiului să întoareem.

Cea de-a doua părere, „socoteală“, Cantemir mărturisește că a găsit-o numai la un istoric grec, care „macar că mărturisește că cînd să fie vinit românii în Dachia nu s-au înștiințat ; iară precum de la Italia să fie, după alalte obicei și întregiunea ¹³⁴ lor, cu carea limba cea de moșie românească ș-au ținut, curat mărturisește“.

130 Nu iaste cel dintăi ibovnicul giupînesei, nu este primul adept al ideii (o formulă, se pare, din limba vorbită).

131 scornitorul, făuritorul.

132 Aron Vodă Tiranul, dozan al Moldovei (1591—1592 și 1592—1595). Aliat cu Mihai Viteazul și Sigismund Báthory împotriva turcilor.

133 tăișul, ascuțișul.

134 depinătate, plenitudine.

A treia părere despre geneza românilor o exemplifică prin câțiva istorici „leși“¹³⁵, despre care Cantemir spune că, atunci când urmează altor istorici, recunosc că românii se trag din romani, iar când „scriu din singură a lor părere“ uită că sînt istorici. Ba unul și același istoric leah susține două „povești“. Ori acestea „nu sînt de credut“, zice Cantemir, „căci nu arată anume cine sînt acia carile (în această părere, carea la istoricul adevărat mare pată de neștiință iaste ; a dzice odînoară au fost sau au dzis oarecine, căci acest fel de istorie iaste a babelor, carele spun noaptea povești pentru ca să-și adoarnă copiii, ales cînd sînt flămîndzi“.

A patra „soțoteală“ este a acelor care susțin că românii din Dacia, chiar dacă se trag din romanii din Italia, nu-și au începutul nici de la Flacus, nici de la Traian, ci cu multe veacuri mai tîrziu, fiind aduși întîi în Ardeal și după aceea în Moldova și Muntenia.

Cantemir declară de la început că această părere nu poate fi cotate drept istorie, ci scornitură și ca atare nu s-ar fi căzut să fie inserată aici ; o face totuși, datorită angajamentului său inițial că va da, despre începătura, firea și obiceiurile neamului acestuia, orice afirmații va găsi, fie de bine, fie de rău.

Paternitatea incriminatei „basne“ aparține unuia dintre interpolatorii cronicii lui Gr. Ureche, și anume lui Simion Dascălu.

135 polonezi.

Acesta susține că un crai unguresc, pe care el îl numește Laslău, văzându-se descoperit în fața năpadei tătarilor, ar fi cerut ajutor împăratului Rîmului (Cantemir subliniază că nici nu se spune măcar cărui împărat). Cum acel împărat, nu se știe în virtutea căror pricini, s-ar fi jurat ca pe timpul domniei lui nici un om să nu moară din porunca sa, s-a pomenit în împărăție cu mulțime de tâlhari și răuvoitori ticșindu-i închisorile; ca să nu refuze cererea craiului unguresc, i-a oferit cu plăcere această adunătură de oameni cu condiția ca să nu-i mai fie returnată.

Cu sprijinul acestora Laslău își învinge dușmanii, dar de teamă ca nu cumva acești oameni „aceleași furtușaguri și tălhușaguri să facă și în țara lui“, i-a așezat pe apa Mureșului. Cu timpul aceștia înmulțindu-se, au trecut munții și, aflînd locurile pustii (după cum spune Simion Dascălul), s-au așezat unde este acum țara Moldovei și Muntenia.

Lăsînd la o parte inexactitățile de ordin istoric pe care le conținea relatarea lui Simion Dascălul (marea năvălire a tătarilor a avut loc pe vremea regelui Bela al IV-lea al Ungariei, și nu pe vremea lui Ladislau, ce împărat a fost acela care l-a sprijinit pe Ladislavul lui Simion?; cum s-a putut strînge o armată de hoți?; de cînd și cum se face că pămînturile Moldovei și Munteniei erau pustii? etc., etc.), Cantemir își propune mai întîi să arate „de unde iaste începătura aceștii basne și cum și în ce chip până la acel mazăc Simion au agiuns?“

Din toate investigațiile făcute, găsește cite ceva într-un hronic bulgăresc „cu limba slovească, însă fără numele și fără porecla izvoditorului¹³⁶ scris“. După acesta, spune Cantemir, un hronic rusesc „să cunoaște că din acel bulgăresc această poveste din cuvînt în cuvînt să o fie luat“.

Povestea cu romanii — hoți, afirmă cercetătorul, „iaste căriia noi moldovenii îi dzicem minciună cu coarne“.

La sfîrșitul unui mare număr de pagini, poate cele mai aspre pagini ale *Hronicului*, în care autorul se luptă din răsputeri cu date furnizate de arhive, ia în sprijin logica, intuiția, bunul simț și credința în adevăr, se demască fără menajamente denigratorii : „Hloricarii (iară nu hronicarii) pomeniți, amestecîndu-le [datele istoriei] și schimosîndu-le¹³⁷ blăstămățește, cu duhul minciunii li-au spureat și ca un stîrv lîngă drum mort, carile nările drumeților bîntuiește, așe el urechile a multora cu minciuna aceasta împlînd, de afîta vreme până acumu, cei mai proști la socoteală și în istoriile adevărate neispitiți¹³⁸, în loc de istorie adevărată au credzut-o. Ci noi, pentru ca să deslușim această, poate fi mai mult ne vom fi zăbăvit, decît răbdării cititorului nostru ar fi trebuit“.

Ultima și cea mai de „temeiu socoteală“, cum îi spune Cantemir, este aceea care susține neîndoios descendența noastră romană.

Mulțime de istorici sînt chemați aici să depună mărturie.

136 născocitor, inventator.

137 deformîndu-le, denaturîndu-le.

138 neinițiați.

Capul XV

De părăcarea acelor carii primăsc precum coloniile românești de la Traian să să fie așezat în Dachia, însă pe aceleași alți împărați următori, iarăși să le fie rădicat și să le fie tras înapoi

[...]Noaă frumoașă și nebiruită dovadă ne dă acest istoric [Vopiscus] împotriva acelor ce nicicum nu primăsc românii din Dachia să fie români de la Italia, de vreme ce curat arată că Avrelian au rădicat românii de Traian puși în Dachia și i-au trecut numai peste Dunăre în Misia. Iară de la așezământul romanilor în Dachia până la acest Avrelian au trecut la mijloc 167¹³⁹ de ani, prin care vreme romanii necurmat în Dachia au lăcutit [...].

Capul XVI

Aducu-să pre scurt mărturiile a multor istorici carii în scrișorile sale adevereșe precum Ulpie Traian împărat au descălecat Dachia-cu cetățeni de la Roma și cu oșteni bătrâni români și precum românii cești de astăzi lăcutiesc în Dachia, sint dintr-aceiași neam și dintr-aceiași viță a acelorăși romani

[...] [*Dion* :] Traian Avgust [...] după ce au stropsit pe dachi au dus în Dachia slobodzii de romani [...].

[*Eutropius* :] Adrian carile în urma lui Traian au stătat la împărăție, după moartea lui Traian au lăsat parthilor¹⁴⁰ Armenia, Asiria și Mesopotamia ; și ar

139 În tendința de a împinge cât mai adine în istorie formarea neamului nostru, Cantemir „încurcă” adesea socoteala anilor.

140 par(i) (vezi p. 79, nota 43).

fi părăsit și Dachia de nu i-ar fi fost frică a lăsa să piară atâtea mii de cetățeni romani carii trăia acolo [...].

Piasecki : Spre amiazăzi iaste Moldova, carea mai denainte s-au fost chemînd Dachia, lăcașul romanilor odîncăoră acolo trimiși, de carii, mulțime într-însa să fie lăcuit, adeverește graiul limbii a lăcuito-rilor acei țări, carile și până astăzi lătinesc iaste ; și macar că cîțva stricat grăiesc, însă cînd îi audzi vorovind, pre lesne poți înțalege precum limba lor din cea lătinească să fie ieșit.

*Orihovici*¹⁴¹ : Volohii [și Cantemir adaugă :] „de moldoveni vorovind de tot neamul românesc înțelege“ era născuți din italiiani și din romani [...] acești și la fire și la obicei și la graiu nu mult să deosebăsc din itali [...] Sint [...] oameni vrăjmași și mari viteji că nici să poate afla alt neam de oameni carii, în hotară așe de strîmpte lăcuind și penpregiur mai mulți nepriatini avînd, pentru slava războiului și a vitejii sau asupra tuturor oastea pot rădică, sau de carii să rădică asupra lor, să pot apăra.

Către sfîrșitul *Prolegomenelor* Cantemir consemnează „monarșii romanilor carii au împărățit mai denainte de Ulpie Traian“, cu scurte biografii.

Ultimul în seria acestor monarhi este Domițian „cel carele întăi ‘au purces cu oaste asupra lui Decheval craiul dachilor“.

141 *Orihovici* (*Stanislas Orichovius*), supranumit Demostene al Poloniei, a trăit în sec. al XVI-lea. Dintre scrierile sale Cantemir a folosit *Annales*, din care citează pasajul de mai sus și în *Descriptio Moldaviae* (vezi ediția Editurii Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, p. 61).

Deși despre aceste războaie a mai amintit autorul *Hronicului* la capitolul unde a fost vorba despre daci, închină ultimul capitol al *Prolegomenelor* acestor lupte, „pentru ca țesătura istoriei să nu să curmedze¹⁴², aicea iarăși can¹⁴³ pre scurt a poftori¹⁴⁴ nu ne vom lenevi“.

Capul XVIII

Arată-să trii războaie a dachilor cu romanii supt Domitian

Pe la începerea vieții nemuritoare, la anul 81, scornitu-s-au întâi războiul dachilor cu romanii pentru carile scriu istoricii într-acesta chip : dachii avînd un domn ce-l chema Decheval, om în purtatul oștilor foarte meșter și la toate vicleşugurile prea isteț și gata, carele foarte de rău pre romani purtase și cu dese războaie prin vremea a 17 ani tare îi ostenise, cît precum în cele mai denainte scrise pre larg s-au pomenit, și dare pre an să le dea îi asuprise. De care lucru Domitian, cu oaste rădicîndu-se, au purces peste Dunăre asupra lui ; ce moliciunea împăratului, carele în ostenelele și trudile¹⁴⁵ oștilor cevași deprindere neavînd și cu totului tot odihnii și desfătărilor dat fiind au stătut pricină, cît nici războiu deschis dachilor să dea, vreme și prilej n-au aflat. Iară Decheval

142 să nu se taie dintr-odată șirul (expunerii).

143 cam.

144 a repeta.

145 *Osteneală și trudă*, procedeu frecvent la Cantemir : două cuvinte alăturate care spun același lucru ; două sinonime.

cu meșterșugurile carile știa, în multe locuri fără veste împrăștiată și fără nici o orînduială purtată oastea romanilor lovind, multă samă de slujitori au prăpădit. Ce Domitian paguba și stricăciunea alor săi tăinuind, la senat ¹⁴⁶, precum asupra nepriiatinului biruitoriu iaste au scris, cărui mințiri senatul credzînd, în slava lui multe agalmate ¹⁴⁷, chipuri săpate i-au rădicat.

Războiul al doilea

La anul de la Domnul Hristos 93 scrie Tațitus ¹⁴⁸ că în anii trecuți, multe războaie mai mănunte au avut romanii cu dachii în Misia, în Dachia, în Ghermania și în Panonia ; ce în toate lenevirea și negrija voevozilor ¹⁴⁹ au fost pricină de s-au concenit ¹⁵⁰ multă samă de oaste românească și dachii pururea au fost biruitori și deasupra.

146 (în Roma antică) statul bătrînilor ; (sub republică) organul suprem de conducere a statului ; (sub imperiu) consiliu consultativ cu rol politic minor.

147 (glosarea o face însuși autorul).

148 Tacit (*Publius Cornelius Tacitus*) (55—cca 120 e.n.) istoric roman a cărui operă cuprinde și informații despre Dachia — fapt pentru care Cantemir îl folosește — în special despre relațiile dacilor cu romanii în sec. I e.n.

149 domn și comandant de oaste. (Termenul este de origine slavă și se întrebuița la noi mai ales pentru domnii Moldovei și Țării Românești ; Cantemir îl folosește pentru a denumi o realitate din Imperiul roman, pe conducătorii oștilor.)

150 s-au sfîrșit, s-au terminat.

Războiul al triilea

La anul de la Domnul Hristos 94 scrie Xifilin ¹⁵¹, precum Domitian nevrînd singur să margă asupra dachilor au orînduit hatman oștilor pre un Iulian, carele dînd războiu față la meidian asupra dachilor, izbîndisă ; ce fiind în desară ¹⁵² și vremea întunecînd, Decheval cu puterea neputînd a isprăvi, iarăși la meștersugurile sale au alergat, căci vădzînd el că acmu biruînța la romani să plecasă și altă nu era, fără numai după pierderea războiului să piardă și cetatea cea de scaun, care era acoloa aproape, au poroncit mai cu devreme ș-au tot tăiat pădurea, carea era aproape lîngă cetate și au lăsat numai trunchii goli, în care-i au aninat arme slujitorești. Romanii gonind pe dachi asupra cetății și acmu zarea soarelui de tot scăpătînd și agiungînd la pădure cea tăiată, cu noaptea amăgindu-să, li s-au părut că toți trunchii copacilor sint oaste pedestră, cu arme împotriva lor din cetate ieșită și așe de goană oprindu-să, cu nedeplin biruînță s-au întors la taberile lor.

Iară al doile an după acesta războiu, carele iaste de la Domnul Hristos 96, Domitian încă ieși din viață, fiind ucis de ai săi, cu îndemnavea împărătesii lui, precum la locul său mai denainte s-au pomenit.

Iară după Domitian au stătut Nerva la împărăție, carele făcînd pe Ulpie Traian ficior de suflet și următoriu împărățiii, la anul 98 au murit.

Sfîrșitul prolegomencilor.

151 Xifilin (*Xiphilin*) (cca. sec. XI), patriarh al Constantinopolului ; s-ar părea că a rezumat, alături de Zonaras, unele căuți din *Istoria romană* a lui Dion Cassius.

152 spre seară.

**PRECVÎNTARE
SAU PRIDOSLOVIE ÎN IRONICUL
VECHIMEI ROMANO-MOLDO-VALAHII**

[...] Experienția și dovada din toate zilele ne învață căci după alalte a strămutărilor jocuri¹, încă mai mult risul tuturor clătește² cea de tot uitare și din pomenire ștergere a lucrurilor odată de la oamenii vacurilor vechi lucrute și cîndailea³ împreună cu făcătorii — și faptele — tot într-un mormînt s-ar fi îngropat de n-ar fi fost urmat îndată scrișnetul condeielor după tunetul și trăsnetul armelor. De unde orice și cit noi astăzi avem și știm, mai mult de la scriitorii lucrurilor decît de la făcătorii lor trebuie să le cunoaștem [...] Slaba a omului socoteală cu tot de-adin-sul să pune pentru ca cea adevărată istorie, din basne, ca grîul din neghină să aliagă [...]. Pentru care lucru, cînd de rîndul istoriilor apucîndu-ne, lucrurile trecute înaintea ochilor a pune silim, nu într-alt chip, ce ca cum într-un codru prea des și nerăzbătut a intra ne-am nevoi. Cînd istoricilor urmăm, credzînd și ne-dejduindu-ne drepte și a drumului știutoare poațe a

1 A strămutărilor jocuri, a schimbărilor hazardului.

2 A clăti risul, a sîrni risul (aici, ca o dureroasă constatare, ca și cum am zice azi : „culmea ironiei“).

3 poate.

fi, ei între dînşii netocmindu-să ⁴ de aceleaşi lucruri, în multe şi în deosăbite feliuri povestesc, şi cei mai proaspeţi pe cei mai vechi de minciunoşi îi probozăsc ⁵, iară de vor vrea mai cinsteşi ⁶ să-i dojenească, cu neştiinţa şi cu necunoştinţa îi vinuiesc ⁷; [...] pre cei bătrîni gheografi, ceşti mai tineri, precum în cuvintele sale nestătători îi vinuiesc [...] scriitorii istorici şi gheografi, într-adevăr că ar putea cineva fără sială ⁸ să dzică că ei înde ⁹ ei din cuvinte ca din praştii improşcîndu-să:

Homer ¹⁰, Herodot ¹¹, Tucidide ¹², Xenofon ¹³
Plutarh ¹⁴ nu scapă ironiei contemporanilor
— arată Cantemir — şi mai ales a celor ce le-au

4 nepunîndu-se de acord, nepotrivîndu-se.

5 a mustra, a ocări.

6 cinstit, curat (aici : *mai aspru, mai dur*)

7 a învinui.

8 sfială.

9 între, unul cu altul.

10 *Homer* (probabil între sec. 12 şi 8 î.e.n.), poet epic grec. I se atribuie poemele *Iliada* şi *Odiseea*, capodopere ale literaturii antichităţii.

11 *Herodot* (cca. 484—425 î.e.n.), istoric grec, supranumit părintele istoriei. Opera sa *Istorie* constituie prima încercare de a reuni într-un tot datele istorice şi geografice cunoscute pînă la el şi de a le subordona temei principale, lupta dintre greci şi „barbari“.

12 *Tucidide* (460—396 î.e.n.), istoric şi om politic atenian. Întemeietorul criticii istorice şi, prin aceasta, unul dintre precursorii istoriografiei moderne.

13 *Xenofon* (430—355 î.e.n.), istoric grec, discipol al lui So-

urmat, care-i fac băsnuitori fiindcă și-au permis să vorbească nu de „celea ce au fost [...] ci de celea ce ar fi trebuit să fie“ ; unii geografi „(carii întâi de lucrurile Indiei au scris) îi rîd, precum să fie cutrierat lumea ca calicii și apoi cu minciunile lor lumea să fie împlut“ ; pe cronicarii lui Alexandru cel Mare îi „vinuiesc precum mai mult să fie silit pentru ca să știm noi cești mai de pre urmă ce au scris ei, decît ce au lucrat Alexandru“ ; pe Tit Liviu¹⁵ și pe alți istorici care „de faptele romanilor au scris [...] îi clevetesc, precum multe să fie scris, iară puține să fie dovedit“.

Cantemir însă pune frînă acestor minimalizări : „aceasta a lor socoteală nu așe pre lesne poate să o dea cineva în lături sau de tot greșită să o socotească“.

El nu acceptă nici lipsa de obiectivitate în atitudinea istoricilor care cățelnițează faptele propriilor nații :

crate, adversar al democrației ateniene și admirator al Spartei. Participă la expediția lui Cyrus cel Tânăr, conducătorul despotice al Persiei, descriind evenimentele din această campanie.

14 *Plutarh* (din *Cheroneea*) (cca 46—cca 120), scriitor, istoric și filozof grec. Autor al unei culegeri de biografii ale unor oameni de stat greci și romani (*Vieți paralele*) și a altor lucrări de filozofie, morală, teoria literaturii etc.

15 *Titus Livius* (cca. 59 î.e.n.—17 e.n.), istoric latin. Unul dintre cei mai populari istorici ai antichității, datorită felului interesant al expunerii și al strălucirii stilului. Autor al unei istorii romane de la întemeierea Romei pînă în anul 9 î.e.n., păstrată fragmentar.

Așe la hronicile ungarilor de ne vom uita [...] în toate pre unguri biruitori, iară pre turci biruiți și cu rușine fugiți fi audzim [...].

Pentru Moldova noastră ce aș avea să dzic nu îndrăznesc, fără cît pre la mai toți istoricii leșești citim (alegînd pre unul Piasenschie ¹⁶ carile mai mult adevărului slujește) precum cu condeiul, de o mic de ori crăiții sale, mai pre lesne o supun, decît cu mult într-alt chip adevărul să fie, armele au arătat [...].

Acestate și altele multe ca acestate în veacul nostru, precum am dzis, tîmplîndu-să, chiar și fără prepus, cum și în ce chip s-au lucrat, putem dzice că le știm. Iară voia cea slobodă a scriitorilor și bogată voroava retoricilor ¹⁷, cineși pentru neamul său, precum mintea și inîma îl va împinge, ce va scrie și ce sint să laude sau să huliască, vîrsta viitoare va videa; și mai ales, că unde istoricul mai mult cu ritorica ¹⁸ decît cu ființa lucrului ¹⁹ să slujește, pre lesne poate audzi frumos cuvîntul lui Arhidam ²⁰, earile pentru Peri-

¹⁶ Paul Piasecki (la Cantemir și Piasinschie), istoric și prelat polonez (1578—1649) care a trăit mulți ani la Roma și și-a publicat lucrările în limba latină. Cantemir se referă probabil la lucrarea acestuia *Chronica gestorum in Europa singulariorum*, apărută la Cracovia, în 1645.

¹⁷ orator (persoană care are talentul de a vorbi frumos în fața unui public).

¹⁸ arta oratoriei.

¹⁹ Ființa lucrului, existența faptelor.

²⁰ Arhidam, rege al Spartei (476—428 î.e.n.), a luat parte la războiul peloponeziac.

clis²¹, sofistul²², dzicea că întrebînd oarecine pre Arhidam, el iaste mai puternic au Periclis ? au răspuns : Eu, dzice, macar că pe Periclis în războiu și cu puterea l-am biruit, însă el fiind bogat în voroavă²³, cînd stă a povesti de acea tîmplare, să pare el biruitoriu iară nu biruit a fi.

Mai iaste și altă boală cu carea dzic, precum a lucrurilor scriitori să fie pătîmind, adecă dragostea slavii neamului său și dimpotrivă zavistiia cinstii altuia, carile adevărat, nu puțin calea adevărului spre rătăcirea minciunii a abate pot. Însă pre cîl părerii noastre să arată, mult ar trebui și giudecata a celor carii pre alții giudecă, la cumpănă a să trage²⁴. La carii putem aiavea însămnă, precum neputînd la alții afla ceva ce lor li-ar plăcea și după voie li-ar vini, pentru care lucru, cu celea carile mai sus am pomenit chipuri de giudecăți, cești mai tineri scriitori pre cei mai bătrîni, de nu în toate, iară în cele mai multe greșiți socotîndu-i, a-i îndrepta îndrăznesc. Așe orce unii scris ni-au lăsat, pentru lucrurile de la stăpînitorii mai de nainte purtate, pentru niamurile celea vechi, de numerile și de lăcuirile lor, așijderea pentru a lumii părți, mări, ostroave, ape, păduri, munți, cîmpi și pentru altele, carile supt linia gheografilor și slova is-

21 *Pericle* (490—429 î.e.n.), om politic atenian. Sub conducerea lui, democrația sclavagistă cunoaște apogeul dezvoltării, Atena devenind centrul economic, politic și cultural al lumii grecești. În timpul lui a început războiul peloponezic.

22 denumire dată în Grecia antică profesorilor care predau, cu plată, cunoștințe politice, de retorică și de filozofie.

23 *A fi bogat în voroavă*, a avea putere de convingere, a găsi argumente.

24 *A se trage la cumpănă*, a cîntări,

toricilor cad, cevași neatins și neclătit să lasă, nu să pot răbda. Care lucru precum ni să pare au stătut pricină, pentru ce noi cești mai de pre urmă, mai nici o știință fără prepus putem avea ; cine adecă iaste adevărat schith²⁵ ? Cine ghet ? Cine dac ? Cine unn ? Cine gherman ? Cine sarmat ? Cine slovan ?

Conștient de marea sarcină pe care și-o ia, decic să înfrunte greutățile, în ultimele pagini ale *Precucvintării*, Cantemir înmănunchiază, alături de profesiunea sa de credință, responsabilitatea de-a aduce în memoria contemporanilor, conaționali și străini, ecoul măreției înaintașilor noștri, și de-a sădi în acest fel cultivarea viitoare a virtuților „moșilor și strămoșilor“ noștri.

Deci unile ca acestea, la giudecători, pentru scrisorile altora noi citind și de dinsele ca de niște fulgere improșcându-să socotindu-le, în credință mărturisim precum ascunsul inimii tare înspăimîndu-să, cu a altora patimă, oarecum cu dinșii împreună certării ne supunem, atita cît tremurînd mîna și scăpînd condeiul, cevași pentru a neamului nostru vechime, naștere și viță, fără sială a dzice și a însămna nu putem. De care lucru precum alalți ai noștri scriitori, până acmu nu fără socoteală ce încă foarte cu cumpăt (alegînd²⁶ pre unii carii mai ferice ar fi fost de dinșii așeși de nici ș-ar fi mai scris ceva) cîte oarece, pre cît adecă știința li-au agiutorit, în hronicele sale însămnat ni-au lăsat. Într-acesta chip și noi firi-am lă-

25 (*sciți*) populație nomadă de neam iranian, stabilită în sec. 8 î.e.n. în stepele nord-pontice.

26 *alegînd unii*, în afară de unii, omițînd pe unii, lăsînd la o parte pe unii.

sat²⁷ pragmatia²⁸ (lucrarea) aceasta supt mai lungă tăcere, însă împinși și poftiți fiind de la unii priiatini streini și mai cu de-adins de la însoțirea noastră carea iaste Academia științelor de Berolin²⁹, nu numai o dată sau de doaa ori, ce de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentru ca de începătura, neamul și ve-chimea moldovenilor, pre cît adevărul poștește, mac-car cît de pre scurt să-i înștiințăm. Așijderea de lu-crurile carile în vremile stăpînitōrilor, din descăleca-tu țării Moldovei cel vechiu până la vremile noastre s-or fi timplat, de starea și pusul locului³⁰ ei, de aședzămîntul aerului³¹, bișugul³² pămîntului, ocolitul ho-tarălor³³ și de altele, carile spre folosul vieții omenești caută ; și încă și obiceiele, legea, țerămoniile po-liticești și besericești și de alte carile spre orînduiala și cinsteșia omenească stăruiesc, pre cît în putința slabei noastre știință va fi, să-i adevărim. Cu a pome-niților dară priiatini îndemnare și cu a Academii în învățături luminate, dzic, a Berolinului poftire, cău-tatu-ni-au a plini pravila și învățătura lui Platon, carea poroncește : *Non solum nobis, sed et patriae et amicis vivendum*. Adecă : Nu numai pentru folosul nostru, ce și pentru a patriii eeva să slujim și pofta priiatinilor gios a lăsa să nu ne arătăm. Socotit-am ca între giudecători și între scriitori cea din mijloc cale

27 *firi-am lăsat*, formă veche a condiționalului perfect.

28 (grecism) operă, lucrare ; de altfel autorul explică sin-gur termenul, în paranteză.

29 Berlin.

30 *starea și pusul locului*, situarea geografică.

31 *aședzămîntul aerului*, clima.

32 *beșug*, fertilitate.

33 *ocolitul hotarălor*, granițele.

și mai fără grijă să apucăm ; adecă pentru noi mai mult altora decît noasă credzind și mai mult adevărînții lor decît poftii noastre urmînd, ca cum singuri pre noi, de la noi ni-am despărți și departe, ca niște străini privitori orice scriitorii străini pentru niamul moldovenilor, în cărțile sale însămnăt ni-au lăsat, veri de lăudat ar fi acelea, veri de hulit, cu bună inimă să le audzim și cu curată conștienție ³⁴ (ascunsul inimii) altora să le povestim ³⁵ așe, ca din dzece categorii a lui Aristotel ³⁶ una numai, carea iaste pătimirea ³⁷, afară scoțînd, alalte toate, precum în sine sint, în toate și prețutînderea, nebetejite ferindu-le, în niamul nostru moldovenesc să le arătăm.

Cu doi ani mai denainte, toată hotărîrea ³⁸ țării Moldovii, cu tablă gheografică ³⁹, cu cîtă osirdie și trudă s-au putut, deplin, precum ni să pare, s-au și-ruit. Așijderea în anul de curînd trecut, hronicul vechimei neamului moldovenesc (în carileși tot numele

34 conștiință : Cantemir glosează cuvîntul în paranteză : „ascunsul inimii“, înțelegere, forma cea mai înaltă, proprie omului, a vieții psihice.

35 Cantemir își propune să se înarmeze cu obiectivitatea necesară omului de știință, lucid, nepărtinitor.

36 Aristotel (384—322 î.e.n.), savant și filozof grec. A pus bazele multor discipline noi : logică, psihologie, politică și economia politică, etiăa, estetica, zoologia etc. Cele zece categorii stabilite de Aristotel, la care se referă Cantemir, sînt : substanța, cantitatea, calitatea, relația, locul, timpul, situația, starea, acțiunea și pasiunea — cărcia așterul *Hronicului* îi spune „pătimirea“.

37 patimă.

38 hotărnicire, delimitare a granițelor.

39 tablă gheografică, hartă.

vlahilor să cuprindă), de la vremile lui Avgust Cesar ⁴⁰ și mai pre urmă de la Traian până la înturnarea lui Dragoș Vodă din Ardial la locul și la moșia sa, pre cât mîna și vremea ni-au dat, desăvîrșit l-am istorisit. Iară într-acest an, puind nedejde în dumnădziasca agiutorință, culés-am hronicul Moldovii [...]. Carele hronic întăi iaste scris de Ureche Vornicul [...] [și] de Miron Costin Logofătul; însă într-amîndoi acești scriitori, multe și de triabă a să ști lucruri, carele la istoricii streini însămnate să afiă, ei (cu ce pricină nu putem ști) cu condeii trecîndu-le, noi la trupul și la locul său a le aduce ni-am nevoit ⁴¹. Cătră aceste oricîte la această istoriografie trebuitoare a fi am socotit; iară de alții, sau de tot nepomenite sau într-alt chip de cum adevărul poștește abătute sau și nu deplin ⁴², sau așeși de tot necunoscute au rămas, cu curată inimă giuruim (aducînd față și mărturiile de unde ni-am împrumutat) ⁴³, precum li-am aflat, așe

40 (*Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus*) primul împărat roman (27 î.e.n.—14 e.n.), nepot și fiu adoptiv al lui Cesar. Reorganizator al administrației și armatei, a promovat științele și artele, înconjurîndu-se de cei mai iluștri poeți ai timpului.

41 Cantemir completează informațiile care ne privesc și pe care se miră că nu le-a găsit în cronicile antecesivilor.

42 Autorul se străduiește să restabilească adevărul acolo unde acesta a fost deformat mai mult sau mai puțin.

43 Am văzut în paginile *Hronicului* cum admonestează Cantemir pe preținșii istorici care, atunci cînd afirmă ceva nu se bazează pe documente, pe izvoare, sau, spunînd că au excerptat diverse lucrări, nu amintesc exact numele autorului și titlul lucrării.

fără adaos și fără scădere în privala și giudecata, nu numai alor noștri, ce și a străinilor să le scoatem ; iară giudețul în mîna și socotiala cititoriului lăsînd, orice sentințe ar da, cu un suflet și cu o voie a o priimi și a o suferi, gata sintem. Însă acestea toate fiind de noi în limba lătiniască scrise și alcătuite, socotit-am că cu strîmbătate, încă și cu păcat va fi, de lucrurile noastre, de ciia înainte, mai mult străinii decît ai noștri să știe ⁴⁴. De care-lucru acmu de iznoavă ostenință luînd, din limba lătiniască iarăși pre cea a noastră româniască le prefacem. Slujască-să dară cu ostenințele noastre niamul moldovenesc ⁴⁵ și, ca-ntr-o oglindă curată, chipul și statul, bătrînețele și cinstea neamului său privindu-și îl sfătuiesc ca nu în trudele și singele moșilor strămoșilor săi să să mîndriască, ce în ce au scădzut din calea vredniciei chiar înțelegînd, urma și bărbăția lor rîvnind, lipsele să-și pliniască ⁴⁶ și să-și aducă amente că precum odată, așe acmu, tot acia bărbați sint carii cu multul mai cu fericire, au ținut cinsteși a muri, decît cu chip de cinstea și de bărbăția lor nevrednic a trăi.

44 Deși prin primul concept al *Hronicului*, în limba latină, Cantemir făcea cunoscută culturii universale istoria și descendența noastră, simțea că menirea istoricului este de-a dezvălui alor săi învățătura despre trecutul neamului.

45 Ce neasemuită ofrandă închină nației cel ce a fost silit să trăiască decenii departe de glia străbună !

46 Contemporanilor săi, cărora le-a scăzut vrednicia, Cantemir le scrie cu litere de foc că nu în „trudele și singele moșilor strămoșilor săi să să mîndriască“, ci, luînd pilda acestora, să nu-și precupețească efortul și să-i urmeze, ținînd să ajungă la înălțimea lor.

**[G] HRONICON
DACO-ROMANII
ADECĂ A ȚĂRILOR ROMĂNEȘTI**

CARTEA I

Careea arată descălecatul romanilor în Dacia de la Traian împărat. Așijderca dovedește necurmat traiul lor într-însa, de la același Traian împărat până la Avrelie Avrelia împărat

Capul I

CANOANELE

**cum vor putea să să adevăriească lucrurile odină-
oară adevărat făcute, însă în istorii tîrdziu și rar
pomenite**

Capitolul, după cum se vede, este consacrat expunerii metodei istorice după care urmează să se călăuzească autorul pe parcursul lucrării.

Prima regulă, pe care Cantemir socotește că trebuie s-o aibă în vedere fiecare cercetător al istoriei, este: „Tăcerea nici pune, nici rădică lucrul; dzisa îl și pune și-l și rădică” (*Hr.* 168).

Așadar lipsa izvoarelor nu este o dovadă că un eveniment sau o situație istorică n-ar fi existat; izvoarele, mărturiile dau existență, autenticitate unui eveniment sau unei situații istorice în istoriografie („il pun”), sau arată sfîrșitul lui („il rădică”).

Cantemir explică acest canon cu o pildă : în mare se află un soi de pește ; pescarii însă, care n-au prins niciodată acel soi de pește, „nu-l pun“, adică nu vorbesc de existența lui și nici „nu-l rădică“, nici nu pot spune că nu mai există, pentru că pentru ei peștele respectiv este necunoscut. Asta nu însemnează că acest pește nu continuă să existe.

Pentru a doua parte a acestui prim canon, confirmarea prin mărturie a unei realități oarecare, chiar dacă este urmată de o lungă tăcere, nu trebuie să ducă la concluzia că acea realitate n-ar mai exista.

Continuînd pilda cu peștele, Cantemir arată : pescarii prind un pește care pînă atunci le-a fost necunoscut, deși peștele exista ; după ce l-au văzut, au vorbit de el, consemnînd astfel existența lui în mare : „apoi în toată viața de n-ar mai povesti de dînsul, însă tot rămîne pusă adevărîța cea dintăi, precum ei adevărat au vădzut și au povestit de pește ca acela“ (Hr. 169).

A doua regulă este : „Tăcerea după dzisă, adeverește dzisa o dată“ (Hr. 169).

Atîta timp cît nu există o nouă mărturie care s-o anuleze pe precedentă, aceea are persistență, deci se adeverește „dzisa o dată“ ; numai dacă noi informații infirmă prima „dzisă“, aceea este anulată.

Acest canon este explicat de autor astfel :

Un lucru odată în lume făcut, cunoscut și povestit fiind, de cîia prin sute de ani supt tăcerea adîncă stînd, aceea tăcere pănă nu va avea altă dzisă împo-

trivă, altă nu face fără numai ce adeverește tot acel lucru carile odată s-au dzis [...].

Deci cititoriul fiind minte canoanele carele i-am dat, unde va videa prin multă vreme tăcerea istoricilor pentru Dachia și pentru romanii dintr-însa, să nu socotească îndată că pentru căci istoricii nu pomenesc pentru aceea n-au fost (căci această socoteală iaste și împotriva canonului și împotriva adevărului), ce până nu va videa altă povestire de nou adusă asupra ceii vechi, tăcerea aceea multă a istoricilor să o știe din nedarea timplării a scrie purceasă, iară nu din ne-ființa sau rădicarea romanilor din Dachia, că aceasta de-ar fi fost vreodată, ar fi trebuit să o pomenească istoricii vreodată [...].

Capul II

Arată-să tocmala împărățiii și trii războaie a lui Traian împărat cu dachii

Traian, marele împărat, precum mai denainte s-au dzis, după ce au luat chivernisala ¹ dălogilor ² împărățiii, vrind destrămate și încureate lucrurile împărățiii (carile în vremile împăraților mai denaintea lui și ales cu blăstămăția și dezmățarea lui Domitian rău să amestecase și să tulburase) să le descâlce ³ și lucriri lor

1 conducere, administrare.

2 (literar : *dirlog*) cureaua frîului la calul de călărie, cu care se conduce animalul ; aici : *au luat chivernisala dălogilor împărățiii* = a luat conducerea, a luat în mînă frîiele conducerii.

3 (prezentul conjunctiv al lui *descâlța*) să descurce.

ceii dintăi să le dea, întâi dinluntru ⁴, apoi dinafară ⁵ a le tocni ⁶ și a le orîndui s-au apucat. Deci dinluntru (precum istoricii scriu) întâi au îndemnat pre senat spre cinstea legii de moșie ⁷ și spre închinarea dum-nădzăilor săi socotind, că pentru căci-nu da idolilor cinstea și jirtvele cele mai denainte obiceiuite, pentru aceia și răspunsurile lor tăcusă ; iară dinafară statul ⁸ senatului și magistraturile ⁹ așezind, cineși ¹⁰ la locul și orînduîa' a să li-au pus. De unde să pomcnește învățătura carea au dat mai mare'ui pretoriului ¹¹, cînd la acea slujbă l-au pus, dzicîndu-i (și sabia goală, precum era obiceiul, dîndu-i) : Ia, dzice, această sabie cu carea de voi împărăți drept, pentru mine, iară de voi împărăți rău, împotriva mea te slujește. Acestea așe orînduind s-au întorsu a cerca lucrurile nepriiatinilor carii era împregiurul hotară'lor împărății, din carii mai vrăjmași și mai stricători decît alții a fi pe dachi aflînd, întâi de aceștea a să curăți și pre împă-

4 pe plan intern.

5 pe plan extern.

6 a pune ordine ; a le tocni și a le orîndui sînt sinonime ; procedeul este des întîlnit în paginile lui Cantemir ; folosirea a două sau mai multe cuvinte cu același sens în scopul de a întări ideea pe care dorește s-o exprime.

7 *lege de moșie*, legea strămoșească, tradițională.

8 stare.

9 (la romani) demnitate publică (pentru exercitarea unor importante atribuții de conducere : demnitatea de consul —, pentru îndeplinirea unei activități judecătorești : demnitatea de pretor —, sau demnitatea de edil, pentru administrarea orașelor).

10 fiecare.

11 magistrat roman cu înalte atribuții judiciare.

răție de supt rușinea în carea cădzusă a o dezbate ș-au sumes poalele ¹². Aședară în locul ce era să le numere bani și să le trimită darea, carea de la alți împărați era orînduită ¹³, li-au arătat arme și oaste. Căci dachii deși lua bani de la împărăție, însă cu aceasta mult îmbogățindu-să și din dzi în dzi crescînd și întărindu-să, de mai mari răutăți să gătiia ; și așe leat 101, cu oaste tocmită împotriva dachilor au purces, unde, agiungînd, vrăjmaș războiu cu dinșii au avut și după multă moarte și tăiare, macar că romanii biruitori au ieșit și mulțime de dachi au omorît, însă și în oastea romanilor atîta de mulți au fost răniți cît nici pîndzături au mai rămas (la țerulici) cu carele să le lege ranele ; ce Traian scoțînd năfrămile, servetele și altă pîndză, ce era pentru slujba mesii și a casii, li-au dat să fie pentru aceia treabă.

Războiul al doilea

După izbîndă, Traian nicicum stînd, s-au luat în goană după Decheval, domnul dachilor, și aproape de cetatea scaunului său agiungînd, iarăși au stătut la războiu a să bate, și precum romanii să biruiscă, așe dachii să nu să dea, dintr-îmbe părțile vitejește să bătea ; ce cu nărocirea lui Traian și a romanilor vrednicie, iarăși fură dachii biruiți ; Decheval vădzînd că lucrul cu armele nu-i sporește, vrînd nevrînd s-au plecat a cere pace și îndată au trimis soli la Traian împăratul cu rugăminte să facă și să priimească pacea.

12 (expresie des folosită în limba vorbită) = a trece la fapte, la acțiune ; a te apuca serios de o treabă.

13 Se face aluzie la obligațiile pe care Domițian le avea față de daci (vezi p. 22, nota 14).

Traian încă nu puțin ostenit fiind, și pacea au priimit, și legătură cu Decheval într-acesta chip au făcut, ca dachii de acmu înainte priiatinilor romani'or, priiatini, iară nepriiatinilor, nepriiatini să fie ; și cetățile carile era pre la hotarăle Dachiii să le răsipască. Așe Traian, vitiazul, deodată și biruința și pacea dobînd, cu mare laudă și pohfală ¹⁴ s-au întors la Roma.

Războiul al triilea

Dachii, după ce au vădzut că Traian s-au întors cu oștile și s-au dus la Roma, nu mult au stătut pe pace și pe legăturile ¹⁵ ce făcusă la leat 103, macar că hotarăle romanilor a călca nu îndrăznia, însă pre vecini, carii era în prieteșug cu împărăția, de multe ori prăda și tot feliul de năcaz le făce, pentru care lucru Traian vădzind că calcă legăturile păcii, nici să părăsesc a dodei ¹⁶ pre vecini, soțiile ¹⁷ împărăției romanilor, iară s-au rădicat cu oaste asupra lor, în care oaste nu puține, nici mici, ce multe și de cap ¹⁸ primejdii au tras Traian cu meșterșugurile și cu diavoliile lui Decheval ; și ales că cîțiva dachi, făcîndu-să c-au părăsit pe domnul lor și fugînd au vinit adică să să închine lui Traian, carii aflînd vreme la un loc strîmt, unde ei știa, cît pe cii de n-au ucis și pe împăratul și mare stricăciune în toată oastea să facă ; care primejdie priveghetoriu nărocul și triază în lucrurile oștenești paza lui Traian, de-abie au abătut-o, nu puțină moarte

14 fast, pompă ; triumf.

15 legămînt, obligații, îndatoriri.

16 a necăji.

17 aliat, prieten.

18 *de cap primejdii*, primejdii importante, însemnate.

facându-să în neprietini. După aceasta Decheval ră-
cîndu-să că are a grăi pentru pace, au cerșut anume
să-i trimață împăratul pre Longhin, sutașul, vestit la
războaie și mai de triabă în toată oastea bărbat, carile,
la cuvîntul dat mărgînd, fu prins și legat și, după
multe și groznice munci și cazne, omorît. Care lucru,
pre cît inima lui Traian au împuns ¹⁹, pre atîta înfier-
bîntînd-o, spre izbîndire și răzscumpărare au așîtat-o.

Capul III

**Arată-să zidirea podului de piatră peste Dunăre și cel de
pre urmă războlu și peirea lui Decheval și de tot prăpădenia
dachilor**

Traian împăratul vădzind că trecerea încolo și
încoace peste adîncă și lată apa Dunării multă ză-
bavă ²⁰ și mare împiedecare îi face, nici la vreme
cînd ar socoti că-i dă mîna după voie poate lovi pre
nepriiatini, mult încurcîndu-să și zătîcnîndu-să ²¹ la
trecătoare ²², pentru aceia socoti pod de piatră ²³
peste Dunăre să facă și piedecă grea ca aceia din pi-

19 (fig.) a răni, a ofensa.

20 întîrziere.

21 împiedecîndu-se.

22 trecere.

23 Este vorba de podul peste Dunăre de la Drobeta-Turnu
Severin, lucrare grandioasă care avea să sfideze secolele,
construit de Apolodor din Damasc, vestit arhitect roman și
ingîner militar din epoca lui Traian. De numele lui Apolo-
dor din Damasc este legat și mărețul for al lui Traian de la
Roma și Columna lui Traian,

cioarile oștii să rădăce²⁴; într-același an (mai sus pomenit) de lucrul podului s-au apucat; zidire ca aceea minunată și toată ostenința omeniască covârșitoare, într-alt chip vecilor²⁵ pre urmă n-ar fi fost credzută de nu s-ar videa și astăzi urmele și temeliiile lui în fundul Dunării, la locul carile mai pre urmă s-au numit Turnul Severinului; iară mărimea, înălțimea acelu pod, așe o scriu istoricii pomeniți să fie fost de piatră încolțurată, zidit pe 24 de stâlpi sau picioare²⁶ înalte (deosăbi decît îi era temeliia din fund până în fața apii) de 150 de picioare²⁷ (piciorul mathematicesc sau gheometricesc să înțelege, cîtu-pasul mic, cînd omul în voia sa îmblă), iară lat de 60, fietecare picior de pod să fie stătut de 170 picioare departe unul de altul; și din picior în picior boltă sau cum mai prost²⁸ dzicem, sclip²⁹ rădicat; apoi pe desupra cu piatră între bolte implut, atocmat³⁰ peste

24 Cantemir subliniază calitatea de bun strateg a lui Traian, care știa să-și pregătească, cu chibzuială, victoriile războaielor.

25 *Vecilor* (pluralul pentru *veac*).

26 *Picior* (sinonimul lui *stîlp*), element de construcție al unui pod.

27 *Picior*, unitate de măsură pentru lungime, egală cu 30,48 cm.; de remarcă că autorul explică pe loc termenul tehnic *picior* — în accepțiunea „mathematicescă sau gheometricescă” — deoarece în contextul respectiv *picior* este polisemantic.

28 simplu.

29 boltă; termenul sclip (< pol.) este considerat de Cantemir mai puțin pretențios și mai cunoscut decît *boltă* (< sîrbocroată), pe care-l folosește mai jos.

30 potrivit (în sensul de „finisat cu grijă”).

tot neted așternut. Mamină ³¹ și minune de lucru nepus ca acesta numai într-un an l-au săvârșit puterea și nemăsurată cheltuiala româniască ³²; pentru aceasta dzice istoricul Xifilin că Traian aceasta au vrut să o facă mai fără grijă decît degrabă. ³³

După ce s-au săvârșit podul, Traian împăratul, leat ³⁴ 105, au intrat cu oștile în Dachia și au mărs asupra lui Decheval; însă nici Decheval au dat dos, ce la față stînd, în cea mai de pe urmă nevoie ³⁵ cea mai mare nevointă puind, groznic și strașnic ș-au dat războiu. Ciudată moarte și măcelărie s-au lucrat și multă vreme norocul, carii părți biruința să dea, în cumpănă stînd, până mai pre urmă romanii izbînditori și dachii biruiți fură; iară Decheval, domnul dachilor, vădzind acmu că războiul de tot au pierdut, oastea până la cel mai de pre urmă i s-au concenit și toată țara și scaunul pre mîna romanilor au vinit, de toată nedejdeea scăpat și fără liac rămas, pentru ca nu cumva viu în mîna nepriiatinului să cadză, singur șie samă făcîndu-și, s-au omorît. Traian, după biruință cu năroc ca aceasta, știind că multe țări prădate avuții era strînse la Decheval, au început și co-

31 colos.

32 romanesec (pentru această perioadă de care se ocupă Cantemir, perioadă privitoare la romanizarea Daciei, termenului *romanesec* din *Hronic* trebuie să-i substituim pe *romanesec, de roman*).

33 Descrierea minuțioasă a arhitecturii podului de peste Dunăre arată admirația lui Cantemir pentru monumentalitatea, trînficia construcțiilor romane.

34 (sl.) an.

35 încurcătură, strîmtoare, supărare.

morile cele ascunse a-i cerca³⁶ și li-au af'at toama în fundul apei Sargheții ascunse (Sargheția iaste apa carea acum îi dzic Streița și cură despre Maramorăș spre apa Tisii) unde cu meștersugul unor robi supt apă o îngropase și pentru ca să nu cumva scoață cu-vîntul afară, după ce ș-au pus nenumăratele avuții, apoi pe toți i-au omorît. Aședară și într-acesta chip au fost sfirșitul lui Decheval și prăpădenia³⁷ lui.

Iară Traian împăratul, după aceia, cu mare laudă și cu triumf s-au întors la Roma, lăsind o samă de oaste pentru ca și rămasă a dachilor rămășiță din Dacia peste munți să izgoniască și cetățile, până va trimite coloniile de la Roma, să păzască.

Capul IV

Arată-să așezarea romanilor în Dacia și stîrpirea dachilor dintr-însa³⁸

Traian împărat după ce au biruit pe dachi și domnul lor Decheval s-au omorît (precum mai sus am pomenit), vrînd să să întoarcă la Roma au lăsat o samă de oaste pentru paza în Dacia, poroncindu-le

36 a cerceta.

37 nimicire, pieire.

38 Cantemir este de părere că dacii au dispărut nimiciți de romani. Istoricii Școlii Ardelene (ca de altfel o bună parte din vechea noastră istoriografie) l-au urmat în această privință și nu și-au dat seama că dacii s-au pierdut în masa romanizată. Primul care a văzut adevărul și care a argumentat științific acest adevăr a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu în articolul: *Perit-au dacii?* publicat în „Foița de istorie și literatură“, București, Anul I, 1860 (Vezi P. P. Pănaiteșcu, *Op. cit.*, p. 241).

cîți dachi vor fi și mai rămas să-i triacă peste munți și să-i depărtedze despre părțile tătarilor ³⁹, ca nu cumva cu dînșii agiungîndu-se ⁴⁰, iarăși răutăți noăă ⁴¹ să scornească și mergirea lui cu oștile spre răzsărit să împiadece ; de vreme ce patimile romanilor cu dachii, nu era cum să-i mai poată răbda să-i lasă a lăcui pre la locurile lor, ales că Traian la anul ce vine era să margă asupra armenilor ⁴² și a parthilor ⁴³, peste Evrath ⁴⁴. Pentru acestea dară, întorcîndu-să Traian la Roma, la anul de la Domnul Hristos 105, și aședzind toate cele ce trebuia aședzate, îndată au orînduit de-au scos de toată stepena și cinul din lăcuiitorii Romii [...] cu bună parte de slujitori i-au trimis prin toate locurile și cetățile Dachii și i-au

39 popor de rasă mongolă care ocupa cea mai mare parte a Europei răsăritene. În urma cuceririlor lui Genghis-han și ale urmașilor săi, apoi ale marelui han Ogodai și ale hanului Batu, aceste triburi mongole deveniseră foarte puternice și temute prin prădăciunile făcute. Moldova a avut mult de suferit de pe urma acestora.

40 înțelegîndu-se, pactizînd.

41 pluralul feminin al adjectivului *noū*.

42 populație aparținînd familiei de limbi indo-europene, care s-a stabilit în podișul dintre munții Caucaz și munții Taurus.

43 (*parții*) popor nomad de origine iraniană care a întemeiat în secolul 3, era noastră, între Euftrat și Indus, statul sclavagist part.

44 (*Euftrat*), fluviu în sud-vestul Asiei ; izvorăște din podișul Armeniei și, după ce se unește cu Tigrlul, se varsă în golful Persic.

așezat acolo în traiu vecinic, pentru ca și năbușirile⁴⁵ tătarilor să opriască ; și senatul (lipsind împăratul atîta de departe spre răzsărit) să nu mai aibă grijă a trimite oaste într-acolo, fiind de agiuns aceia carea împăratul în Dachia o trimisese, și de ciia, de acolo să nu să mai rădice, orînduise. Aședară Traian, împăratul, cu romanii carii aședzase în Dachia, hotarale împărățiii și despre aceasta parte fără grijă și odihnite lăsind (căce despre Africa și alalte părți a apusului, toate lucrurile și locurile împăcate și line era) au trecut la Asia [...].

Capul V

Arată-să anul în carile Ulpic Traian au descălocat ⁴⁶ Dachia cu romanii

Anul în carile să fie așezat Traian împărat slobodziile⁴⁷ românești în Dachia, din cîți scriitori ni s-au tîmplat noi a-i videa, nici unul anume nu-l în-sămnează ; iară cu socoteală hronologhicească din Calviz și din Petavie (carii mathematicește cursul anilor foarte nesmintit au în-sămnat fără greș îl putem

45 năvălire, invazie.

46 s-a așezat în...

47 este vorba de *coloniile romanilor*, adică orașe întemeiate de aceștia în ținuturile cucerite, avînd rol economic, administrativ și militar. În Moldova și Țara Românească *slobodziile* erau sate stăpînite de boieri sau de mănăstiri, întemeiate pe loc pustiu sau refăcute după fuga locuitorilor, avînd anumite privilegii domnești. Folosind termenul de *slobozie* pentru *colonie*, Cantemir avea avantajul de a fi înțeles mai ușor de compatrioți.

afia. Că de vreme ce cel mai de pre urmă, a lui Traian cu Decheval, domnul dachilor, războiu, cu socoteala de obște iaste adevărit precum să să fie timpit pe la anul de la mîntuitoriu lumii Domnul Hristos 105, aiavea iaste că Traian după înturnarea sa cu oștile spre Roma, cetățile Dachii fără pază, cu mulțime de slujitori și deșerte de romani nu le va fi lăsat, de care lucru fără prepus rămîne că pre lîngă cei mai bătrîni slujitori carii era pentru vecinică lăcuire în Dachia rămași, încă cîțiva din cei mai proaspeți oșteni pentru paza, precum a margilor așe a cetăților într-aceiași pomenit an în Dachia să fie lăsat.

Așijderea istoricii Dion, Evtropie ⁴⁸ și Xifilin mărturisesc precum Traian împărat la anul de la Domnul Hristos 107 s-au sculat cu oști și prin Dachia au trecut peste Don ⁴⁹ la Asia, asupra armenilor (carii rădicase cap ⁵⁰) și asupra parthilor, carii îi priimisă supt protecția sa și apoi biruind mai toată Asia, până la moarte, la Roma nu s-au întors. De pre aceasta iarăși putem curat a înțelege că deosăbi de oșteni, pre cetățeni ⁵¹ din Roma și dintr-alte cetăți ale Italiei cu sine luînd, și la anul pomenit prin Dachia trecînd, pre la locurile ce i s-ar fi părut mai de treabă să-i fie

48 (*Eutropius*) istoric latin care a trăit în secolul IV al erei noastre. Este autor al lucrării *Scurtă istorie de la întemeierea Romei*, în care se cuprind informații prețioase despre cucerirea, colonizarea și părăsirea provinciei Dacia.

49 fluviu care izvorește din estul podișului central asiatic și se varsă în marea Azov.

50 *A ridica cap*, a se răzvrăti, a se răscula.

51 erau locuitori (cu îndatoriri militare) ai unei cetăți.

așezat. Și așa putem socoteala fără greș închide că cetățenii cu doi ani mai pre urmă decât slujitorii ⁵² în Dacia să să fie așezat [...] ⁵³.

Capul VI

Arată-să vredniciile lui Traian, marelui împărat

Nu fără plăcerea și multă dulceața cititoriului român, nici fără cale a fi socotim, de vom pomeni, oarece cât de pre scurt, de slăvit în bunătăți, laudat în vrednicii și vestit în biruință și vitejii săditoriul și temeliitoriul ⁵⁴ nostru și părintele a tot neamul românesc, Traian Marele, a Rîmului și a toată lumea pururea biruitoriu împărat.

Ulpus Traian, precum istorici în viața lui pomenesc, fost-au om înștiințat ⁵⁵ lucrurilor oștenești și în vitejii, căruia potrivnic n-au fost, nici după dînsul între împărații romanilor au mai stătut vitiaz, înțelept, cumpănitoriu, blînd și drept, de pre carea bunătăți l-au poreclit *Prea bunul* [...].

Pentru vredniciile și bunătățile lui, încă și până a nu să face împărat, în dragostea și lauda tuturor era, de care lucru çurund alte cinuri pășind, la cinstea

52 erau slujbași, de fapt tot militari, în sarcina cărora cădeau și anumite atribuții administrative.

53 Este vizibilă teoria lui Cantemir potrivit căreia românii s-ar trage numai din romani (locuitori ai Romei și ai altor cetăți din Italia). Or, așa cum s-a dovedit ulterior, nu numai romanii au alcătuit poporul român; chiar și coloniștii aduși de Traian aveau o compoziție etnică eterogenă.

54 întemeietorul.

55 cunoscător.

consulatului ⁵⁶ au agiuns și pân-a fi împărat, de da ori ⁵⁷ acea cinste de cin, cu mare laudă au purtat. Apoi proconsul ⁵⁸ cu oștile trimis și a Ghermaniii stăpînitoriu fiind ; împăratul Nerva ficior de suflet luîndu-l, cu puterea l-au împodobit tribuniții ⁵⁹ și chesar ⁶⁰ l-au făcut. După moartea Nervii, cu un glas și cu o inimă cu toții, împărat Romei și chivernisitoriu a slăbite, pre atuncea, lucrurilor românești l-au rădicat [...].

În Roma și pre aiurea multe zidiuri minunate și cu nespuse cheltuiale au rădicat, din carile cele mai minunate sînt : podul peste Dunăre (pentru carile s-au dzis), stîlpul ⁶¹, carile iaste și acmu în Roma, în șapte ani de-abiia isprăvit (lucru peste toată puțința și socoteala oamenilor vacului acestuia) [...]. Așij-

56 consulul era unul din cei doi magistrați anuali investiți cu puterea supremă.

57 *De da ori*, de două ori.

58 magistrat roman care guverna o provincie cu autoritatea de consul.

59 tribunul era magistrat însărcinat cu funcții militare și civile.

60 (*cezar*) împărat.

61 este vorba de *Columna lui Traian*, monument ridicat la Roma în Forumul lui Traian (113 e.n.) de către Apolodor din Damasc, din ordinul împăratului Traian, pentru a imortaliza victoriile repurtate asupra dacilor. Înaltă de 39 m. columna este acoperită de jur împrejur cu un basorelief în spirală, care constituie una dintre importante surse arheologice pentru studiul războaielor daco-romane (o copie desfășurată a basoreliefurilor Columnei se găsește depusă la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România din București).

derea. în Roma au strîns nenumărată mulțime de cărți și mare bibliothică făcînd, li-au pus într-însa ; și alte multe și minunate lucruri vrednice de laudă nemuritoare au făcut și au isprăvit ⁶² [...].

Trăit-au Traian ani 63 ; au împărățit ani 19, luni 6, dzile 15. iară oasele lui puindu-le în raclă de aur li-au dus la Roma și li-au astrucat ⁶³ supt stîlpul carile era de dînsul zidit.

Acesta-i dară și ca acesta au fost săditoriul și părintele moșilor strămoșilor noștri românilor în Dacia, pentru a căruia slavă și cinste și după moartea lui, senatul și împărății carii în urma lui la cîrma atîta de greu încărcată și mare corabie ⁶⁴ au stătut, macar că dintr-alte mai depărtate părți și mîna și oștile ș-au tras, însă în Dacia aceasta a face nici au putut, nici au cutedzat. Ce precum el cu mîna lui, ca pre un sad ⁶⁵ ales într-o livadă i-au împlîntat și

62 Dacă pentru a-l caracteriza pe Traian, Cantemir dă friu liber admirației sale nețarmurite, n-ar fi lipsit de interes, credem, să urmărim în ce noian de invective se concretizează portretul lui Muhamed : „Născutu-s-au puiul viperii, părintele minciunii, fiul întunearecului, împelițat chipul diavolului, silța (lațul) satanii, gura tartarului, ucigașul sufletelor, vrăjmașul adevărului, ocară lumii, cinstea musulmanilor, pseudoprofitul (profetul fals) Muhammed“ (Hr. 350). Situaarea afectivă netă de partea celui dintîi și „împroșcarea“ celui de-al doilea definește categoric poziția autorului *Ironicului*.

63 înmormîntat.

64 Imagine plastică, cuprinzătoare metaforă, pentru „întinderea“ și „greutatea“ imperiului rămas de după Traian.

65 răsud : comparația vine să întregască ideea că Dacia a stat în atenția marelui împărat nu numai pentru a o cuceri,

i-au sădit, așe neclătiți și în veci nemutați i-au lăsat ; carii și până astăzi toată lumea îi vede și-i cunoaște, tot acel vechi neam românesc a fi în Moldova și în Țara Munteniască și Ardealul, tot acel vechiu și a mai marilor săi nume de romani fiind, iară alte socotele carile împotriva acestui adevăr fără nici o socoteală a sări să căznesc, precum în cele mai denainte scrise destul li-am dat de rușine, așe de acum înainte pre cursul anilor, din împărat în împărat mărgind și din istoric în istoric mărturii aducînd, necurmat traiul romanilor în Dachia vom dovedi.

Capul VII

Dovedeaște-să traiul romanilor în Dachia, de la Adrian ⁶⁶ până la Antonie Pius ⁶⁷

[...] Rămîne dară tare și neclătită povestea hronologhiii noastre, precum Traian în Dachia noastră au descălecat și au așezat romani ; iară Adrian pre

ci și pentru a-i purta apoi de grijă a o păstra și a o face să propășească.

66 (*Publius Aelius Hadrianus*), împărat roman (117—138 e.n.), a devenit fiul adoptiv al lui Traian cu o zi înainte de moartea acestuia, urmîndu-i apoi la tron. A inițiat o serie de reforme menite să organizeze și să sistematizeze administrația centrală și provincială. El înfăptuiește prima reorganizare administrativă a Daciei, creînd la nord de Dunăre provinciile *Dacia Superior* și *Dacia Inferior*. Pe plan militar și-a îndreptat atenția spre consolidarea frontierelor stabilite de Traian.

67 (*Titus Aelius Hadrianus Antonius Pius*) împărat roman (138—161), fiul adoptiv al lui Adrian, căruia i-a urmat la tron. Domnia sa, caracterizată prin pace internă și externă,

aceiași romani din Dachia să-i rădăce s-au temut și i-au lăsat acolo să lăcuiască, unde Traian i-au fost pus. De aicea înainte fiind pravila ⁶⁸ și canonul ⁶⁹ care am dat, vom cerca de-a rîndul și vom videa oare fi-vor alți istorici, pre urma acestora carii să pomenescă, precum din Dachia sau singuri s-au rădicat, sau cu poroncă sau de la nepriiatini scoși și goniți să fie fost? Au cu nerupt ⁷⁰ și necurmat traiu din vremea descălecării lor, până acmu, într-aceiași Dachie să fie petrecut?

Capul XI

Dovedeaște-să traiul romanilor in Dachia de la Avrelie Commôd ⁷¹ până la Avrelie Severus Alexandru ⁷²

[...] Pre la sfîrșitul anului dzis ⁷³, Septimius Severus ⁷⁴ s-au suit pe scaunul împărățiii. În vremile acestui împărat multe războaie-cu mare laudă și iz-

a reprezentat desăvîrșirea pe plan politic, administrativ și legislativ a guvernămîntului imperial. Provinciile au cunoscut în vremea sa o prosperitate neatinsă pînă atunci. Numeroase inscripții pe fragmente arhitectonice descoperite în orașele dobrogene și chiar în mediu rural atestă aici o vastă activitate constructivă în timpul domniei lui Antonius Pius. ⁶⁸ lege; criteriu, regulă.

⁶⁹ Avem din nou a face cu folosirea a doi termeni diferiți, două sinonime, pentru aceeași noțiune; la fel mai jos: *nerupt* și *necurmat*.

⁷⁰ neîntrerupt.

⁷¹ *Commodus* (*Marcus Aurelius Commodus Antoninus*), împărat roman (180—192 e.n.), asemuit de istoricii vremii cu Nero pentru cruzimile și desfrînările sale. După moartea sa,

bîndă spre părțile răsăritului pomenesc, pentru care senatul de pre limbile carile au biruit cu trei numere l-au întitulat : Parthic⁷⁵, Aravic⁷⁶ și Adia-venic⁷⁷. Iară în părțile Dachiiei, cevași să să fie clătit nu scriu. Împărățit-au ani 17, luni 7, dzile 3, fiind de vîrstă la 65 ani ; au murit în Britania⁷⁸ în cetatea Eborica, leat 211.

senatul a decretat *damnatio memoriae*, numele său fiind șters de pe monumentele publice din Imperiul roman. Istoricul Dion Cassius relatează că în condițiile de pace impuse de împărat „varvarilor“ din nordul Daciei, exista interdicția ca aceștia să se apropie de hotarul Daciei.

72 (*Marcus Aurelius Alexander Severus*) ajunge împărat (222—235) la vîrstă de 16 ani și poartă mai multe războaie cu perșii și germanii. De numele lui este legată crearea unor instituții civile, diminuarea impozitelor, frînarea luxului de la curte, lupta împotriva indisciplinei.

73 *Sfirșitul anului dzis*, adică anul 193, după moartea lui Commod.

74 (*Lucius Septimius Severus*) împărat roman (193—211). A transformat nordul Mesopotamiei în provincie romană și a întreprins o campanie în Britania, în cursul căreia a murit. A protejat pe artiști și pe literați. De la el a rămas arcul de triumf din Roma — care-i poartă numele — după care a fost construit cel din Paris (*Arc de triomphe du Carrousel*).

75 cuceritor al parților.

76 (*Arabic*) cuceritor al arapilor (denumire veche pentru arabi).

77 (*Adiabenic*) cuceritor al adiabenilor, popor din Asia centrală.

78 nume dat principalei insule din Arhipelagul Britanic de către vechea populație băștinașă (britanii). Acest nume s-a

Anton Bonfin ⁷⁹, decada 1, cartea 1 ⁸⁰, și alții mai tineri după dînsul ⁸¹, de unde să fie luat de dzic precum Turnul Severinul, carile iaste în Țara Munteniască pe Dunăre în ținutul Jiului, să fie făcut de acest împărat și de pe numele său așa să-l fie chemat, noi a ne adevveri n-am putut. Însă Bonfin fiind

păstrat și după ce Britania a fost cucerită de romani (sec. I e.n.).

79 *Antonio Bonfini*, istoric italian (1434—1503), istoriograf al lui Matei Corvin, regele Ungariei. A scris o istorie a Ungariei pînă în 1495, care cuprinde prețioase informații cu privire la istoria românilor. Era foarte prețuit de Cantemir pentru probitatea sa științifică „între toți istoricii ungurești mai curat“ (Hr. 444).

80 Antecesorii lui Cantemir, cronicarii, citau diverse izvoare, fie titluri de opere, fie nume ale unor autori; autorul *Hronicului* introduce în istoriografia românească o manieră riguros științifică, citînd autorul, titlul operei, volumul, pagina. Pe tot parcursul *Hronicului*, chiar atunci cînd o afirmație oarecare și-o susține citînd (ca în cazul de față) în context un izvor, mai notează și într-o însemnare marginală trimiterea respectivă, adăugînd și alte titluri de opere și autori care-i sprijină ideea.

81 În „alți mai tineri după“ Bonfin, Cantemir include pe Neculai Costin Logofăt cu *Letopisețul* său, pe care îl citează într-o însemnare marginală. Într-adevăr, în *Letopisețul Țării Moldovei (De la zidirea lumii pînă la 1601)* al lui Nicolae Costin aflăm că „În zilele acestui Sever au fost mare goană asupra creștinilor. Iară pre aicea, pre la Dația, au așezat cîțva ispravnicii și deregători, pre carii anume, nu-i scriu istoricii, și acei ispravnicii poate că au făcut Turnul Săverinul în Țara Munteniască, de să pomenește pînă astăzi“. [Op. cit., Ediție de Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 151].

istoric de credință vrednic, socoteala-i de tot să o lepădăm nu putem, macar că n-ar arăta cine din istoricii mai denainte decât dînsul ar fi pomenit pentru aceasta : căci cetatea aceia să fie fost de Traian făcută, noi am arăta⁸² din Procopie Chesareanul⁸² ; iară și socoteala lui Bonfin poate să fie adevărată, de va fi făcut și Sever împăratul tot pe acolo altă cetate sau aceeași de va fi mai întărit, să-i fie mutat numele de pe numele său ; sau poate și de pre numele vreunui pristav⁸³ mai pre urmă așe să să fie numit.

Sfîrșitul primei cărți a *Hronicului* este o trecere în revistă a istoriei împăraților romani de după Traian, prilej cu care Cantemir punctează, pe baza nenumăratelor izvoare ce i-au stat la îndemînă, „nedezrupta continuare“ a poporului român. Cartea a doua a *Hronicului* o deschide cu o „Prevorovire“ (prefață), în care insistă asupra problemei retragerii aureliene. Este „prima analiză științifică a izvoarelor antice despre părăsirea Daciei de Aurelian și strămutarea provincialilor în sudul

82 (*Procopiu din Cezareea*) istoric bizantin care se impune prin obiectivitate în relatarea evenimentelor al căror martor ocular este. În lucrarea *Despre zidiri* dă informații prețioase despre fortărețele refăcute sau construite de împăratul Justinian pe teritoriul Dobrogei și pe malul stîng al Dunării, în Banat, Oltenia și Muntenia. Alte știri importante despre populațiile de pe teritoriul țării noastre (goți, slavi ș.a.) se întîlnesc în cărțile sale despre războaiele cu goții.

83 persoană însărcinată cu supravegherea unui grup de oameni care lucrează la construirea unei clădiri, unui pod.

Dunării, pe care o interpretează în sensul unei retrageri parțiale și temporare asemănătoare cu nenumeratele bejenii din calea turcilor”⁸⁴.

PREVOROVIRE ÎNFORMUIND⁸⁵ CITITORIUL

De vreme ce cu agiutoriul lui Dumnădzău am agiuns spre aceia a hronologhiii parte în carea câțiva din scriitorii vremilor mai trecute, pomenesc pentru mutarea romanilor din Dachia în Misia, foarte cu trebuință am socotit pentru ca să dăm cititoriului nostru puțină înformăluire⁸⁶ în ce chip adică să poată, ca cea adevărată și negreșită povestea istoriei aceștia să înțăliagă ; nici după socotelele a unora mai proaspeți, cu mintea furîndu-se, într-aceiași cu dînșii greșită părere să cadă.

Istoricii dară, carii pentru mutarea romanilor din Dachia în Misia pomenesc, una numai, însă și aceia nu iușoară pricină arată, adecă : Avrelian⁸⁷ împărat vâdzind, dzic, că pe vremile împăraților carii fusese

84 Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor, istoria unei idei*, Editura Academiei R.S.R., București, 1972, p. 211.

85 informînd, lămurînd.

86 informație, lămurire.

87 *Aurelian (Lucius Domitius Aurelianus)*, împărat roman (270—275). Sub presiunea goților și a dacilor liberi, a dispus în 271 retragerea armatei și administrației romane din Dacia. În răsărit a purtat război împotriva Zenobieii, regina Palmirei, care, ocupînd Egiptul și Asia Mică, puneă în primjdic Imperiul roman (vezi mai departe, p. 98; nota 8).

mai denainte de dînsul la împărăție, varvarii crivă-
țului, cu cîteva năbușiri Misia (supt carea să înțelege
și Dachia), Thrachia⁸⁸, Thessalia⁸⁹, Machedonia⁹⁰,
Iliria⁹¹, Greția [...] au fost încongiurat [...], să să fie
lăsat de toată nedejde că va mai putea apăra Dachia
de călcăturile lor, și așe coloniile și alaiți lăcuitori
românești, carii de atîta vreme într-însa trăia, să fie
poroncit să să rădice din Dachia și să triacă peste
Dunăre decinde⁹² în Misia ; care mutare să să fie
făcut, prepus nu iaste. Ce prepusul iaste, de s-au mai
întors sau de nu s-au mai întors vreodată aceiași
romani iarăși la moșiile lor în Dachia. Dintr-acesta
dară prepus pentru ca să scoatem pre cititoriu, lucrul
mai pre amănuntul a scutura ne trebuie. Deci macar
că la pomeniții scriitori, altă pricină făr' aceasta
anume însămnată, nu aflăm, adecă, că socotind Avre-
lian că nu va mai putea apăra pe romanii din Dachia,
să-i fie mutat în Misia, însă cîteva alte pricini și mai
grele decît aceasta, dintr-a acelorași scrisori putem
culege. Că nici așe prost trebuie să înțelegem că vor
fi socotit acei scriitori atîta de slabe și neputincioasă
puterile împărăției romanilor, ca nicipum într-alt chip
să fie putut apăra acea vestită, largă și bișugoasă⁹³
și împărăției foarte de folos țară. Și mai vîrtos că

88 *Tracia*, teritoriu din peninsula Balcanică, la nordul Greciei.

89 *Tesalia*, regiune din Grecia centrală.

90 *Macedonia*, stat în nordul Greciei.

91 denumire dată în antichitate regiunii muntoase de pe țărmlul de nord-est al Mării Adriatice.

92 dincolo.

93 îmbelșugată.

scemu 179⁹⁴ de ani era de cînd romanii într-însa lăcuind, și moșii și cu sate și cu cetăți întemeiați fiind, macar și singur împăratul așe ar fi poruncit, însă nu cu lesne, încă pre cu greu li-ar fi cădzut, tot deodată așe de tot părăsind-o, pre mînule varvarilor răpitori să o lasă ; și în veci de ciia ca cum n-ar fi mai avut treabă cu dînsa să o uite, ales că între Dachia și Misia, nu altă, fără numai latul Dunării desparte. Acestea așe socotindu-să, cu bună samă putem cunoaște că și alte pricini vor fi fost, carile să fie asuprit pe Avrelian deodată a deșerta Dachia de lăcuiitorii ei, iară nu că doară în veci să să părăsască, carea s-au și tîmplat, precum rîndul istoriei înainte curat va arăta. Fost-au dară după pricina pomenită și a doa ; căci Avrelian, ca un bun socotitoriu și iscusit a împărăției chivernisitoriu, vădzind că cu lenea și cu negrija împărăților mai denainte puterile romanilor nu puțin să plecasă și împărăția persilor ⁹⁵, după ce Sapor ⁹⁶, împăratul persilor, pe romani biruind și pe Valerian ⁹⁷ (precum la locul său s-au dzis), viu la mîna prindzindu-l și cu groznică moarte omorîndu-l, persii atîta să înălțasă și să mîndrisă, cît (precum Zo-

94 Erau de fapt 165 ani de la înfrîngerea dacilor (a. 106).

95 populație indo-europeană stabilită la începutul mileniului I în podișul Iranului.

96 Șapur I, regele persilor (238—271), care a făcut prizonier la Edessa, (a. 260) pe Valerian, împăratul romanilor, tratîndu-l cu o cruntă barbarie.

97 (*Publius Licinius Valerianus*) împărat roman (253—260) a purtat lupte împotriva alamanilor, francilor, marcomanilor, goților, carpilor și sarmaților, la Rin și la Dunăre; făcut prizonier de Șapur I, (vezi nota precedentă), moare în captivitate.

nora ⁹⁸ acoloși mărturisește) așeși nici în samă de ceva nu mai ținea pre romani ; de care lucru Avrelian cu înțelepțesc sfat și ca un destoinic a oștilor purtătoriu, socotit-au ca întâi puțerile celui mai mare să frîngă, și ocară, carea în obrazul cinstei și slavei romanilor cădzusă, ștergînd, patima să le răzscumpere. Însă după întăritura carea persii luase și după scăderea carea în oștile romanilor să făcusă, căutat-au lui Avrelian toate oștile carile în multe părți era deosăbite ⁹⁹ și împrăștiate, la un trup să le adune ; ca căroră au făcut și oștilor, carile era puse pentru paza Dachii, pre carile de prin cetăți și de pre la marginile hotarălor scoțindu-le, nu putem socoti că și alalți lăcuitori fără oaste. în loc așe de ivală fără grijă să rămîie vor fi putut și pentru aceasta cea mai de frunte parte, împreună cu oștile peste Dunăre, poate să fie trecut ; iară alaltă prostime (pre carii Sarniție ¹⁰⁰ îi numește purtători de grijea caselor) toată sau mai la munți, sau la locuri în dos, să să fie tras și tot în Dachia să fie rămas. Ce noi în cuvintile lui Sarniție puțin nedejduindu-ne, adevărim precum toți romanii din Dachia să fie trecut în Misia, de carea mai pre urmă vom videă. Fost-au a triia pricină că Avrelian nu numai ca un împărat ce și ca un moșnian ¹⁰¹, de grijea Dachii purta : căci el era născut, crescut în Dachia ce-i dzicea măluroasă ¹⁰². Și de iaste

98 (*Zonaras*) cronicar bizantin, autor al unei istorii universale de la „facerea lumii“ pînă în 1118, bazată pe numeroase izvoare antice.

99 despărțite, separate.

100 (*Stanislas Sarnicki*) scriitor polonez (1530—1593).

101 băștinaș.

102 *Dacia măluroasă*, la care se referă Cantemir, este *Dacia*

să putem amesteca cuvintele prostimei între dovedele istoricilor, ce ni-au povestit un voinic, Preda Stambol, român din Țara Munteniască, carile apoi din mila împărătiescă și sotnic ¹⁰³ la târgul Harcovului ¹⁰⁴ au stătut. Acesta dară ne spunea, precum în Țara Româniească, aproape de Dunăre, pre malul Oltului, să să fie vădzind niște temelii ca de cetate, cărora țărani de pre acolo lăcuitori, din bătrînii lor apucînd, le dzic Curțile lui Ler împărat, precum și în colen-dele ¹⁰⁵ anului nou, și astădzi au luat de pomenesc ¹⁰⁶ ;

Ripensis, provincie romană înființată de Aurelian la sud de Dunăre, odată cu retragerea trupelor din Dacia (a. 271 e.n.). Autorul *Hronicului* confundă însă Dacia Aureliană cu Dacia Traiană. Greșeala pornește, se pare, de la geograful Cluverius (sec. XVII), care face această confuzie. Deși Cantemir cunoștea nenumărate izvoare contemporane care vorbeau de fundarea Daciei Aureliene, acordă prea mare încredere lui Phillipus Cluverius și, pornind de aici, socotește că toate mărturiile care privesc Dacia Ripensis au în vedere teritoriul de mai târziu al României.

103 comandant al unei sotnii (unitate de cavalerie căzăcească alcătuită din o sută de soldați).

104 oraș în Ucraina — care a fost un timp reședința lui Cantemir în Rusia lui Petru cel Mare.

105 vechi cîntece populare, cu conținut religios, cîntate de obicei, de copii, cu prilejul sărbătorilor de Crăciun și de Anul nou.

106 Demn de subliniat este faptul că autorul *Hronicului* asociază nenumăratelor sale surse de informație și creațiile populare. Cantemir știa deci că „poporul păstrează în tradițiile sale un tezaur de amintiri despre trecutul țării, pe care un istoric nu poate să le treacă cu vederea“ (P. P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 232).

Lor Aler Domnul, care nume sună Avrelie Avrelian ¹⁰⁷. Ce acestea lor lăsindu-le, la ale noastre să vinim. Dzicem dară împreună cu alaiți a vremilor scriitori, precum pentru pricinile pomenite, Avrelian împărat, cu bună samă sau pre toți romanii, său numai o samă, adecă oștenii și cei mai de frunte din Dachia deodată să-i fie mutat în Misia, de unde apoi și nume au luat, de să chema romanii acia misii și apoi mai pre urmă vlahi (precum din istoricul Nichita Honiatis, la locul său am arătat), și încă mai pre larg vom arăta, unde va vini cursul *Hronicului* să dzicem când și de unde s-au scornit a să chema romanii din Dachia și din Misia vlahi ; precum astăzi videm că și în Misia de la Poarta de Fier până la Marea Neagră, satele carile sint mai aproape de malurile Dunării pline sint de români de un niam și de o limbă cu cești de ceasta parte de Dunăre ; însă noi nu asuprim pe cineva, ca socotelii noastre, carea adusem, într-alt chip să creadză, fără numai atita cât precum ni să pare l-am adevérit, că împotriva acelora carii așeși de tot tăgăduiesc precum românii noștri să fie de niamul românilor de la Italia, tare și nebiruit argument să avem. De vreme ce romani au fost acia pre carii Avrelian împărat scoțindu-i din Dachia i-au mutat în Misia, iată că acei romani au fost, pre carii Ulpie Traian cu 179 ¹⁰⁸ de ani mai denainte i-au fost adus în Dachia, și acea

107 S-a demonstrat ulterior că în realitate colindul cu „Ier doamne“ provine din cîntecul religios cu „aleluia“.

108 Vezi mai sus, p. 92, nota 94. erau 165 de ani de la 106 la 271.

pomenită, nu prea scurtă vreme, necurmat tot a celorlora ficieri, nepoți și strănepoți, și nepoți din strănepoți au lăcuit între-însa.

Bine dzice un cuvînt a prostimei arăpești ¹⁰⁹ : minciuna de ar și scoate de la moarte, însă adevărul iaste de ținut ¹¹⁰ [...].

109 Pe lângă multele maxime¹ latinești, și mai numeroasele ziceri populare românești, Cantemir adaugă proverbe și vorbe de duh și din înțelepciunea altor popoare ; aci din folclorul arab.

110 Chiar dacă — cu prețul unei minciuni — cineva își poate salva viața, pentru păstrarea demnității este de preferat adevărul.

CARTEA A DOA

Careea arată trecerea romanilor din Dachia în Misia, apoi dovedește precum aceiași romani iarăși s-au înturnat de la Misia în Dachia. Așijderea arată precum aceiași romani tot în Dachia au lăcuit de la Avrelie Avrelian până la Constantin Marele¹

Capul I

Arată-să pre scurt viața lui Avrelie Avrelian, carile de moșia sa au fost roman din Dachia²

Așe Dachia noastră, carea altora³ de romani numai călcată și petrecută au fost, aemu să face maică și născătoare împărașilor romani ; căci Avrelian, pre-

¹ *Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus)* împărat roman (306—337). A unificat Imperiul roman și i-a mutat capitala în orașul Constantinopol, întemeiat de el pe locul fostei colonii grecești Byzantion. A inițiat numeroase reforme. În vederea acțiunilor ofensive către nord, Constantin cel Mare a întărit limesul dunărean (sistem de apărare folosit de romani, care consta dintr-un zid de piatră sau dintr-un val de pământ, construit la granițele provinciilor). În timpul domniei lui s-a construit valul de apărare cunoscut sub denumirea de „Brazda lui Novac“ (circa 700 km), care taie în două cîmpiile Olteniei și Munteniei de la Hinova (jud. Mehedinți) la Barboși (jud. Galați) și care apăra re-

cum și mai sus am pomenit, au fost născut în Dachia ce-i dzicea măluroasă. Și macar că părinții în istorii nu să pomenesc, însă aiavea iaste că de niam prost nu putea să fie de vreme ce altora la offichiile ⁴ hăt-măniilor a întra nu să cădea fără numai celor din bună naștere ieșiți sau cu multe lucruri vitejești vestiți. Deci el la împărăție cu aceasta și cu mare slava lucrurilor oștenești au agiuns. Pe alemani ⁵ și pe marcomani ⁶ (carii mai denainte multe stricăciuni făcusă împărățiii) au biruit. De ciia la Roma întorcându-să, zidiurile cetății atîta li-au lărgit cît 50.000 de pași ⁷ încungiura. Apoi la răzsărit trecînd, pe Zenovia ⁸ vie au prins și cu sine la triumf o au adus ; pe gotthi

giunile recucerite de la nordul Dunării ; a fost rezidită „din temelii“ cetatea Tropaeum Traiani, la aprox. 2 km de monumentul triumfal ridicat de Traian la Adam-clisi (jud. Constanța).

2 Era din *Dacia Ripensis*, deci din sudul Dunării, după cum am văzut mai sus.

3 Cantemir se referă aici la istoricii care au negat stabilitatea elementului roman pe pămînturile Daciei.

4 funcție, slujbă.

5 populație germanică stabilită între Mein, Rin și Dunăre, compusă din numeroase triburi ; au atacat de mai multe ori legiunile romane.

6 populație germanică despre care se știe că a atacat de mai multe ori teritoriile romane (aproape 14 ani — a. 166—180).

7 unitate de măsură a lungimii folosită (în trecut) pentru terenuri, distanțe etc., reprezentînd distanța dintre doi pași.

8 (*Zenobia*) vestită regină a Orientului (267—272) care a întins dominația Palmirei de la Eufrat la Mediterană și din deșerturile Arabiei pînă în inima Asiei. Trupele ei au dat de furcă de cîteva ori acelora ale romanilor din Egipt. A fost

departe peste Dunăre i-au călcat și mai asupra tuturor nepriiatinilor împărăției biruitoare arme au purtat. După acestea a vitejiilor vrednicii, fosta-au și ce iaste mai de triabă și mai hiriș tuturor stăpîniturilor buni, adecă a dreptății țitoriu și a răutații tare pedepsitoriu. Poronca lui cătră oșteni într-acesta formă au fost : De vei să fii cap de oaste și mai cu de-adins de vei să fii viu, mîna slujitorului conte-nește ⁹ ; cine va puiul strein să nu apuce, oaia să nu atingă, strugurul să nu zmulgă, țarina să nu tragă, untdelemn, sare, lemne să nu ceăie, cu zaharaoa ¹⁰ sa să fie îndestulat. Slujitoriu din prada și dobînda ¹¹ nepriiatinilor, iară nu din lacrămile țaranilor să trăiască ¹². Leafa în brînețele ¹³ sabiii să-și poarte, iară

prinsă și dusă la Roma de Aurelian, unde — după unii istorici (Zosim) — a murit de foame pe stradă, iar după alții (Vopiscus), împodobită cu pietre prețioase, a onorat curtea lui Aurelian sfîrșindu-și zilele, după dorința sa, retrasă la Tibur (astăzi Tivoli — Italia).

9 oprește.

10 agoniseală, provizie.

11 pradă de război.

12 Afirmația respectivă, aprobarea pentru cuvintele lui Aurelian care-și sfătuia soldații să nu exploateze pe țărani, ni-l înfățișează pe Cantemir ca nutrind sentimente de compasiune pentru suferințele celor mai lipsite pături sociale. Să nu uităm că în vremea în care a scris acest lucru, autorul *Hronicului* făcea parte din marea aristocrație rusească, era căsătorit cu prințesa Trubețkoi și trăia la Petersburg (vezi tabelul cronologic). Simpatia sa pentru țărani, deși mai atenuată decît în alte scrieri ce-i aparțin, nu poate trece totuși neobservată.

13 cingătoare (de sabie).

nu în ospătării¹⁴, i proci¹⁵. În scurt, între cei mai lăudați stăpînitori fost-au numărat, fără numai ceci spre vărsarea singelui au fost can mai mult dat. Acestea din cele multe, pentru Avrelian Dacul, [am] avut aicia a dzice, iară cît au trăit și cît au împărățit, înainte la locul său vom arăta.

Capul II

Dovedeaște-să traiul romanilor în Dachia și supt Avrelie Avrelian

Avrelian [...] în anul dintăi a împărățirii lui, carile iaste de la Domnul Hristos 270, au purces¹⁶ cu oaste asupra gotthilor¹⁷ peste Dunăre, pre carii vitejește biruindu-i, pre cît spre hotarale cele vechi a împărățirii întrase gonindu-i, iarăși cele de demult puind și întărind, cu mare laudă s-au întors la Roma la anul 272. Iarăși (Vopiscus¹⁸ mărturisind) puregînd

14 birt, cîrciumă.

15 i proci (< limba rusă) = și așa mai departe etc.

16 a pleca, a porni.

17 *goții*, populație de neam germanic din marea familie a indo-europenilor. Coborîrea lor în regiunile de la sud și sud-est de coastele Mării Baltice (secolul II e. n.) a fost resimțită atît la Dunărea de Mijloc cît și la granițele Daciei printr-o serie de perturbări în rîndul populațiilor din aceste locuri. Pînă în preajma anului 330 e.n. raporturile dintre goți și Imperiul roman au fost ostile, dar în timpul lui Constantin cel Mare au intrat pe făgașul unor înțelegeri care au dăinuit cîteva decenii.

18 (*Flavius Vopiscus*) istoric latin. A trăit la începutul sec. IV. Îi sînt atribuite biografiile imperiale cuprinse în culegerea *Historia Augusta*, din care prezintă interes pentru

cu oastea spre răzșărit și luînd tractul ¹⁹ pe de ceia parte de Dunăre, în cale de unde i s-au tîmplat nescariva varvar¹⁸ clătiți ²⁰ a afla, pîre toți i-au biruit și i-au împrăștiat, și ales pe domnul gotthilor la mîna aducînd cu alte 5000 de ai săi așeși peste Dunăre l-au omorît. Ca acestea vei afla și la Sarniție, carile neamului romanilor din Dachia foarte împotrivic să fie l-am arătat ; însă aicea pizma ²¹ uitîndu-și, adevărul mărturisind la cartea 3, cap. 15, dzice : Ghetii ²² și sarmatii ²³ pentru ca să-și izbîndiască asupra roma-

noi biografia lui Aurelian. Aici autorul arată că, neputînd-o apăra de atacurile goșilor, Aurelian a părăsit Dacia, retrăgînd „armata și pe provinciali“. Ideea a fost mult timp vehiculată pîna și de istoriografia noastră din trecutul recent, care s-a bazat în acest sens mai mult pe izvoare de ordin literar. Răspunsul la întrebarea despre „golirea“ Daciei de populația strămutată pe malul drept al Dunării ni-l dă astăzi arheologia ale cărei explorări întreprinse pe întreg teritoriul fostei provincii romane confirmă categoric rămînerea pe loc a unei numeroase populații romanizate, al cărei rol în formarea poporului român avea să fie determinant.

19 drum, traseu.

20 răsculați.

21 invidie.

22 (*geții*) populație de neam tracic din regiunea cuprinsă între Munții Balcani și Dunărea de Jos. Reprezentau, încă la începutul sec. I î.e.n., o însemnată putere politică, al cărei centru a fost în Cîmpia Munteniei. Despre geți se spune că au contribuit, în mod esențial, la alcătuirea marelui puteri politice geto-dacice în vremea lui Burebista (rege al geto-dacilor cca 82—44 î.e.n.).

23 grup de popoare iraniene, care au venit din regiunile de la est de Volga. După înfrîngerea dacilor de către romani,

nilor și pentru ca să-și întoarcă locurile ce pierduse, totdeauna chitiia²⁴ cum ar putea scoate din Dacia leghioanele²⁵ romanilor și așa pe vremea acestui împărat sculându-se hatmanul și domnul lor Cunab, au purces cu oaste asupra romanilor ; ce lucrul rău mergîndu-le și domnul ș-au pierdut și cu rușine înapoi s-au întors. De aceștea curățindu-să, prin Thrachia au mărs la Vizantie²⁶ și de acolo au trecut la Vithinia²⁷ în Asia, unde pre Zenovia împărătiasa (muiare cu multul mai vitiază și mai harnică decît mulți bărbați) biruind, vie au prins-o și de acia la Roma viind au făcut triumf pentru nepriiatini biruiți la răzsărit și la apus. În sfîrșitul anului 274 gătindu-să pentru ca la anul ce va intra iarăși să triacă la Asia asupra persilor, să fie rădicat din Dacia pre romani și să-i fie trecut peste Dunăre la Misia, scriu istoricii precum mai înainte hireșe cuvintele acelor scriitori de față li-am adus. Ce pentru ca întăi aiavea să să facă ce împotrivicilor era cu prepus, adecă precum romanii pre carii Traian în Dacia îi pusese, prin vreme a 177²⁸ de ani, tot acoloși²⁹ neclătiți și nemutați au

în anii 105—106 e.n., s-a semnalat deplasarea unor grupuri de sarmați la vest de Prut în Moldova ; în Muntenia au pătruns la sfîrșitul sec. II și prima jumătate a sec. III e.n., în special, sub presiunea goților.

24 chibzuiau, calculau.

25 legiuni.

26 (*Bizant*) colonie greacă din care s-a dezvoltat orașul Constantinopol, zidit de Constantin cel Mare. Cantemir îi spune „cetatea lui Constantin“.

27 (*Bithynia*) provincie în nord-estul Asiei Mici.

28 Altă dată spusese 179 de ani.

29 în același loc.

trăit. iară nu numai cu trecerea sau cu vremea iernare³⁰ a romanilor într-însa dăchii să fie apăsătoare o parte din limba româniască³¹ (precum Zamocihia³² liahul și alalți aceștii păreri parnici³³ vînt adză.

Sfirșitul capitolului ni-l înfățișează pe Cantemir susținîndu-și teoriile nu numai cu argumente științifice, dovezi concludente din izvoarele în care el avea încredere, ci stăpînind în egală măsură ironia, ușoara batjocură la adresa celor de rea credință care ocolesc intenționat evidența :

Împotrivicii noștri [...] sabiia aceasta în mîină să fie luat, pre carea noi acmu cu bunăvoie le întîndem și asupra noastră trăgînd-o, să ispitească³⁴, custura³⁵ iaste în tiacă ? Și de iaste, oare sabie slujitoriască³⁶ și tăioasă iaste, au tîmpă³⁷ custură băbască și numai de covăți³⁸ rădzătoare iaste ? Ce acestea glume scurte făcînd, la triaba noastră și la cuvîntul într-adins să vinim.

30 șederea oștilor, pe timp de iarnă, într-un loc, la adăpost.

31 limba romanilor.

32 (*Ioan Sarius Zamoycki*) savant și om politic polon.

33 părtaș.

34 cerceteze.

35 lamă, tăiș. De reținut îndemînarea cu care savantul moldovean folosește cuvintele populare, cunoscute compatrioților săi, alături de nenumăratele neologisme, firesc frecvente în limbajul unui poliglot de talia lui Cantemir.

36 ostășesc, de soldat.

37 tocită, știrbită.

38 vas lunguiet făcut din lemn cioplit sau din doage asamblate, în care curge făina la moară în timpul măcinatului sau se plămădește aluatul pentru pîine.

Dovedeaște-să că acca a romanilor treacere din Dachia la Misia, prea scurtă să fie fost și supt același împărat iarăși la locul său să să fie întors

Este așadar evident, spune Cantemir, că dacă Aurelian a părăsit Dacia retrăgînd legiunile romane peste Dunăre (așa cum afirmă istoricii), în Dacia au dăinuit neîntrerupt romanii lăsați aci de Traian.

Aurelian hotărîse trecerea „armatei și a provincialilor“ peste Dunăre în Misia ca o măsură de prevedere; urmînd ca în a. 275 să întreprindă o expediție împotriva perșilor, socotea că nu va putea asigura liniștea în această parte a imperiului, cu atît mai mult cu cît, se părea, că și năvala tătarilor viza teritoriul Daciei.

Aurelian însă n-a mai apucat să treacă în Asia așa cum își programase și nici tătarii n-au mai venit spre Dacia.

Moartea împăratului (a. 275) a avut ca rezultat reșezarea romanilor strămutați pe vechile lor locuri: „căci cu moartea împăratului și oștenirea aceia mai mult s-au împrăștiat și s-au părăsit și alalți lăcuiitori a ei [ai Daciei] peste Dunăre trecuți, pentru ce acolo să fie rămas n-au avut, de vreme ce prădzile varvarilor s-au îndreptat spre părțile Asiei, iară nu după cum să temea Avrelian, spre Dachia“ (Hr. 221).

Ca să convingă mai ușor de justețea teoriei sale, consideră părăsirea Daciei ca o simplă fugă (vremelnică) a populației din cauza invaziilor dușmane, o bejenie, din care istoria Moldovei cunoaște atîtea.

Capul IV

Aceasta să dovedeaște întâi din socotială

[...] Bunăoară precum și noaă acestași acmu, tot cu același niam de tătari a păți ni să tîmplă, pentru care lucru, domnii purtînd de grijea lăcuitorilor, înțelegînd precum tătarii veri vor țara să prade, veri în prada altor țări printr-însa vor să triacă, ca și cînd trec în țara leșească sau în țara unguriască, îndată poruncesc și dau știre lăcuitorilor de să trag de la cîmp la munte, la păduri și la alte locuri tari³⁹, unde de vrăjmășia lor să să poată apăra ; de ciia potolin-du-să și la locurile sale întorcîndu-se, sau într-alt chip împăcîndu-să și așezîndu-să păgîinii, lăcuitorii fietecine la locul și la șederea cea dintâi să întoarce [...].

Într-acesta chip dară iaste de socotit și tragerea⁴⁰ romanilor din Dachia în Misia supt Avrelian ; nu lungă nici vecinică să fie fost, ce scurtă și numai până la o vreme [...].

Urmărind indeaproape firul evenimentelor care s-au succedat, sub împărații de după Aurelian, Cantemir insistă îndeosebi asupra acelor care privesc situația Daciei din acea vreme.

Capul VII

Dovedeaște-să traiul romanilor în Dachia de la Probus până la Avrelie Carus⁴¹

[...] Aicea socotească și cu dreaptă giudecată să giudece dreptul cititoriu, de vreme ce toți barbarii până

39 fortificate.

40. retragerea.

41 (*Marcus Aurelius Carus*) împărat roman (282—283).

la unul din giur împregiurul Dachii bătuți, supuși și așeși unii, carii adecă mai aproape de hotarale Dachii să afla, cu totul tot rădicați și peste Dunăre în Thrachia mutați fiind, ce nevoie, mă rog, ar fi avut romanii cei din Dachia, numai peste Dunăre trecuți, să nu să poată întoarce la locurile sale ? Ales că precum din istoricii pomeniți să cunoaște, Probus⁴² pe bastarni⁴³ nu pentru altăceva de pre locurile lor și din coastele Dachii i-au rădicat, fără numai fără grijă și mai cu odihnă să poată trăi, că de ar fi fost Dachia deșartă, ce i-ar fi trecut peste Dunăre, că mai lesne ar fi fost să-i aședze în Dachia, acmu pustie ; ce acesta să nu fie fost așe, arată și chiar dovedește, că împărații pentru romanii din Dachia mai mult decît pentru alții de grijă purta, că totdeauna marginile împărățiilor mai tare să păzască decît mijlocile⁴⁴. Deci romanii în Dachia ca niște mărgineni ce era, după îndămăna și lesnirea vremii să siliia împărații să-i ocrotească și să-i păzască, pentru care lucru Avrelian după a sa socoteală, dzicînd că nu vor putea trăi singuri orășenii fără slujitori de năpădirile varvarilor, atunce deodată, de lîngă

42 *Probus (Marcus Aurelius Valerius)* împărat roman (276—282) care s-a distins în numeroase campanii militare, întărind granițele imperiului și administrîndu-l cu severitate.

43 populație de neam germanic din nordul Carpaților de la vest de Vistula (fluviu în Polonia). Au fost deseori în conflict cu dacii, iar împăratul Probus, la 282 e.n. i-a strămutat în dreapta Dunării.

44 Logica este chemată să depună mărturie în favoarea părerii lui Cantemir.

varvari i-au rădicat și în loc mai fără grijă, până la o vreme i-au pus, iară Probus dîndu-i mîna și puterea, au rădicat pre varvari de lingă dînșii și i-au mutat peste Dunăre, de unde să nu-i mai poată su-păra. Aședară iarăși dzicem, locurile Dachii în pace fiind și varvarii de primpregiurul ei supuși și de-părtați aflîndu-se, foarte depărtat de socoteala dreaptă ar fi acela carile ar dzice că romanii din Dachia și firea cea de romani și armele și moșia așe îndată să-și fie uitat. Și moșia mai de 200 de ani ținută, înaintea ochilor, numai peste o apă stînd, așe de tot să o fie părăsit. Mă criadză cititoriul și de pre inima sa să să adeveriască, că moșia de atîta vreme, nu numai romanul, pre atuncea a lumii biruito-riul, ce așeși nime din neamuri aceasta a răbda ar fi putut, că dulce iaste dragostea moșii ⁴⁵; de unde mai cu adevărat ar fi socoteala aceia carea ar dzice că mai bucuroși ar fi fost romanii acia cu armele a mîna în moșie și pentru moșie până la unul a peri, decît blăstămățește, fără nici o primejdiitoare pri-cină înainte ochilor, casele, viile, țarinile, orașele și cetățile varvarilor și supușilor lor să le lasă⁴⁶. Ră-mîne dară să cunoaștem că Dachia iarăși de aciași romani lăcuitori ținută să fie fost [...].

45 Emoționantă mărturie a exilatului Cantemir, mărturie folosită ca argument logic că băștinașii nu-și puteau părăsi „moșia”, patria.

46 Avem prilejul să constatăm profundul patriotism ce caracteriză pe cei mai vechi înaintași ai noștri și să fim mîndri că oamenii acestor locuri au știut dintotdeauna să-și apere glia chiar cu prețul vieții.

Dovedeaște-să traiul romanilor in Dachia, de la Avrelie Carus până la Galerie⁴⁷ și Constantie Hlorus⁴⁸

[...] Dioclitian⁴⁹, ca și mai mult să întăriască părțile Dachiiei, unde au socotit că pot fi locurile mai deschise și cu furișul tătarii peste Dunăre pot trece, au stătut pân au zidit din pajiște trei cetăți și oaste proaspătă au pus într-însele să fie pentru mai bună paza.

Cartea a treia se deschide cu împărăția lui Constantin cel Mare, elogiată de Cantemir și pentru interesul pe care marele împărat l-a purtat Daciei.

Este amintită construirea podului de piatră de peste Dunăre.

47 (*Galerius Caius Valerius Maximianus*) împărat roman (305—311).

48 *Constantiu I (Caius Flavius Valerius Constantius Chlorus)* împărat roman (305—306).

49 *Dioclețian (Caius Aurelius Valerius Diocletianus)* împărat roman (284—305 e.n.). A repurtat victorii împotriva multor dușmani ai teritoriilor guvernate de el. A dat o deosebită importanță refacerii drumurilor ca artere militare și economice între diversele centre. Faptul este confirmat de numeroșii stâlpi descoperiți pînă acum pe teritoriul Dobrogei, stâlpi care datează din timpul lui Dioclețian și al coregenților săi.

CARTEA A TRUA

Capul II

Devedeaște-să traiul romanilor în Dacia, până cind Constantin au împărțit împărăția în patru părți

[...] Pentru ca să nu să vadză cu ceva mai gios decît Traian a fi, sau precum cea bună socoteală arată, părțile Dachiilor și alte locuri carile pe de ceasta parte de Dunăre avind nevoie și împiedecare a trecerea încoace și încolo apă mare și lată ca aceia, ca mai pre lesne să fie obștirea¹ țărîlor una cu alta, au zidit pod peste Dunăre : iară unde și în ce loc să fie fost zidit acel pod, pre cît a noastră nevointă a să întinde au putut, la istorici afla n-am putut : fără cît din pomenirea moșilor strămoșilor audzim, precum unde acmu iaste Oblucița (căriia turcii îi dzic Isaccea) să să fie chemat vadul² Dunării, carea nu că doară pre acolo Dunărea în vad să fie avut trecătoare, ce pentru căci acolo pod fiind, să chema vad : de unde și acmu „la vad la Obluciță” a dzice s-au obiciuit din bătrîni : încă și în cîntecele prostesti³, pe la domnia lui Pătru Vodă⁴, vadul Oblu-

1 unire, legătură.

2 loc situat pe cursul unui riu, unde malul e jos și apa puțin adîncă, permițînd trecerea prin apă de pe un mal pe altul.

3 cîntecele populare. În accepțiunea veche a cuvintelor din familia lui *prost* (*prostime*, *prostesc* etc.) cititorul trebuie să meargă spre sensul etimologic al cuvîntului (*prost* în

ciții să pomenește. Ce Dunărea precum alt feliu de vad prin apă trecătoare, să nu fie avînd, toată lumea știe ; de care lucru oarecare socoteală nu departe de adevăr să poate pune că acel nume ce să dzice vadul Dunării să fie fost odată pod stătătoriu, iară după stricarea podului să-i fie rămas numai numele vadului și până astăzi ; însă pentru aceasta noi deplin neadeverind, lăsăm socoteala la cititoriu⁵.

Pentru a pune în lumină spiritul organizatoric al marelui împărat, se arată în continuare cum a înțeles Constantin să-și împartă imperiul pentru a-l putea guverna mai bine.

Capul III

Arată-să precum Dachia să află în numărul crăiilor împărăției romanilor cind au împărțit Constantin Marele toată împărăția în patru părți și în multe crăii

Constantin Marele, după ce au isprăvit cetatea și au mutat scaunul împărăției de la Roma în Țarigrad⁶, vrut-au să orînduiască și guberniile împărăției ; că

slavă însemna *simplu, de rînd*) ; sensurile de azi dezvoltă latura peiorativă a cuvintelor respective. Avem încă o dată prilejul să constatăm importanța pe care Cantemir o acorda folclorului, pe care-l folosea, alături de alte mărturii, ca document de valoare.

4 *Petru Vodă (Rareș)*, domn al Moldovei (1527—1538 și 1541—1546), fiu al lui Ștefan cel Mare ; a dus o politică antiotomană.

5 Astăzi se socotește că podul construit de Constantin cel Mare, despre care vorbește Cantemir, ar fi fost ridicat la *Sucidava* (azi teritoriul satului Celei în raza orașului Corabia, jud. Olt).

6 denumire folosită în folclor, în literatură și în documen-

socotind precum atîta lăţime şi lărgime, cu un cap şi dintr-un loc a să ocîrmui şi a să chivernisi iaste peste puţină, împărăţia în patru stăpîniri au împărţit-o ; ce cuvintele lui Zosim⁷ precum sint să le aducem : Constantin (dzice) cele ce bine era tocmite amestecînd (acesta istoric cîl poate laudele lui Constantin a micşura să sileşte ; pentru căci el păgîn fiind, lucrurile lui Constantin nu-i plăcea⁸ şi turburînd pre toată stăpînirea, care una peste tot era, în patru stăpîniri au despărţit-o [...].

Capul VIII

Adevereaşte-să şedearea lui Constans⁹ împărat în Dachia şi de pe moneda de dînsul în Dachia făcută

După atîtea mărturii a atîtea istorici, nici s-ar cădea şi noi mult să lungim şi cititorul a să osteni, ce în graţia curiozilor cu pomenirea nu vom trece pentru o monetă carea în vremile noastre în ţara

tele slave, din cele mai vechi timpuri pînă în sec. al XVII-lea, pentru a desemna oraşul Constanţinopol.

⁷ *Zosimos*, istoric roman de origine greacă. A scris o *Istorie contemporană* în care înfăţişează istoria Imperiului roman de la Augustus pînă în anul 410 e.n. Pentru istoria veche a României sînt importante ştirile legate de luptele romanilor cu carpii (populaţie de origine geto-dacică) şi cu goţii la Dunărea de jos, precum şi ştirile despre localităţile Histria şi Tomis.

⁸ Filtrînd prin prisma sa de vedere părerile altora, Cantemir le comentează pe loc, intervenind, de obicei, în paranteze, sau cu observaţii marginale.

⁹ *Constans II*, împărat roman, cel mai mic fiu al lui Constantin cel Mare, căruia, la împărţeala făcută imperiului de

Moldovei s-au aflat, leat 1704 ; viind noi de la Adrianopolis¹⁰ și trecînd Dunărea la Gălați, acolo puțin zăbăvind-ne¹¹, vini Theodori pîrcălabul, carile ni adusă un ban de argint pre carile dzicea că l-au găsit un țaran în răsipiturile¹² cetății Gherghinii¹³, carea iaste puțin mai sus de Gălați, unde dă despărțitura Siretiului (căriia îi dzic gura Bîrladului) în Dunăre. Banul era de argint curat, mai mare și mai gros decît o costandă¹⁴; trăgea puțin mai mult de doaa dramuri¹⁵ și giumatate ; de o parte avea săpătură izbucnită¹⁶, în chipul aceștii cruci ✝ ; primpregiurul crucii slove¹⁷ lătinești scrise, carele macar că era can șterse însă să putea citi : CONST. VICT. AVG. IMP., Constans, Victor Avgustus Imperator ; adecă : *Constans, biruitoriu Avgust, împărat* ; iară de altă parte avea săpat un chip de zimbru, cu coarnele mult deșchisă, ca a cerbului, numai fără crăngi¹⁸. Între coarne ținea iarăși o cruce în chipul cei din ceia

către tatăl său, i-a revenit Tracia (deci și Dacia), Macedonia, provinciile asiatice și Egiptul.

10 *Adrianopol*, oraș în Turcia europeană (azi Edirne).

11 întîrziind.

12 ruine.

13 veche cetate în fostul județ Covurlui.

14 (*constandă*) veche monedă de argint (folosită în Moldova), valorînd între 10 și 13 bani.

15 veche unitate de măsură pentru greutate, egală cu 3,18—3,23 grame.

16 *Săpătură izbucnită*, gravat prin ștanțare.

17 literă (de obicei chirilică).

18 ramificație.

parte¹⁹, numai mai mică, cît putea între coarnele bouului încăpea ; de pre care monetă putem socoti că împăratul Constans trăind cîtăva vreme în Dachia, adecă până a-i vini frate-său cu războiu asupra-i (care an să fie fost al patrulea după moarte lui Constantin Marele, mai sus am arătat), să fie făcut acei bani și de pe numele lui să se fie chemat și constande, de pre carile și astădzi, niște bani carii macar că într-alte țări să fac, ce acolo unde să fac nu să cheamă constande, iară ai noștri le dzic constande, puindu-le numele poate fi, de pre banii asemenea acelora ce au avut adînaoară în Dachia și au știut că de pe numele lui Constans împărat li-au fost dzicînd costande, adecă banii lui Constans. Ce pentru adeverița aceștii socotele a noastră lăsăm giudecata la cititoriu, atîta noi numai adeveriînd că această monetă, din istorii se adeverește, precum dacă Constans în Dachia noastră au trăit, adevărat și acei bani în Dachia să să fie fost făcut, precum s-au și aflat acolo. Așijderea chipul bouului carele iaste într-acest ban, nu puțină dovadă poate să să fie pentru herbul²⁰ țării noastre, carele cap de bou ține, de pre cetatea carea a zidit singur Traian împărat în Dachia și au numit-o Capul bouului²¹, pentru carea s-au și mai pomenit, macar că Ureche Vornicul altă poveste pentru aceasta aduce, carea mai mult basnii să asemănă decît istoriiei adevărate. Ce

19 *Din ceia parte, de pe cealaltă față.*

20 stemă.

21 (*Caput Bubali*) așezare romană fortificată, identificată ipotetic pe teritoriul satului Cornuțel, comuna Păltiniș (jud. Caraș-Severin).

pentru aceasta va citi cititoriul nostru, unde vom dzice pentru herbul țării în gheografia Moldovei²², iară acmu la cursul istoriei să ne întoarcem [...].

22 *Gheografia Moldovii*, este *Descriptio Moldaviae*. Ce afirmă Cantemir aici? „Dragoș, fiul lui Bogdan, conducătorul lor [al coloniilor romane despre care Cantemir spune că „au fost silite să treacă munții și să-și caute scăparea din fața furiei barbarilor“], a hotărât să încerce a trece munții spre răsărit cu numai trei sute de oameni, ca și când ar fi făcut o vânătoare. În acest drum a întâlnit din întâmplare un bou sălbatic, căruia moldovenii îi zic zimbru, și tot urmărindu-l a ajuns jos la poalele munților. Apoi, deoarece o cățea de vânătoare numită Molda, pe care el o iubea mai mult decât pe ceilalți câini, se ținea prea aprig pe urmele sălbăticiunii, aceasta [sălbăticiunea], înfierbîntată, se aruncă într-un riu și este ucisă acolo cu săgețile, iar câinele care urmărise chiar și în apă fiara care fugea este înghițit de valurile repezi ale râului. În amintirea ei Dragoș a numit mai întâi acel riu Moldova, locul unde se întâmplaseră acestea i-a dat numele neamului său, *Roman*, și a hotărît ca stema noii domnii să fie un cap de zimbru“. (— Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D.M. Pîpîdi, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973, p. 51—52). După cum vedem în *Descrierea Moldovei* Cantemir era de acord cu originea stemei Moldovei de la capul de bour sau zimbru, origine susținută și de Gr. Ureche și de M. Costin. Cum însă știm că avea de gînd să întreprindă traducerea geografiei sale, e lesne de înțeles că ar fi modificat-o în multe privințe și cu siguranță și în privința originii stemei. Atît originea stemei Moldovei, cît și numele orașului Roman, și chiar și numele Moldovei fac încă obiectul multor cercetări și dispute științifice.

CARTEA A PATRA

Capul VIII

Arată-să poiadea varvarilor a doua și a triia

[...] A varvarilor năpădiri spre părțile apusului (macar că nu caută la treaba *Hronicului* nostru), aicea li-am pomenit pentru ca să cunoască cititoriul că părțile Dachii noastre au fost neclătite și de călcăturile varvarilor depărtate, pentru carea nu iaste pricină, carea să dzică, că doară lăcuiitorii Dachii pre această vreme într-însa a lăcui să nu fie fost putut.

Victimă a atîtor năvăliri pe de o parte, precum și a lipsei de interes din partea unor împărați pentru bunul mers al treburilor unui atît de întins teritoriu pe de altă parte, Imperiul roman înregistra firesc o accentuată slăbire.

Capul V

Dovedeaște-să traiul romanilor în Dachia de la aședzămîntul gothilor în Misia până la Arcadie ¹ și Honorie ²

Theodosie ³ Marele [...] luînd sama desfrînatelor fapte a împăraților, carii mai denainte de dînsul de-regătorie ⁴ împărăției ținuse, și socotind că cu multe

1 (*Arcaaius Flavius*) împărat roman (395—408).

2 (*Honorius Flavius*) împărat roman (395—423).

3 (*Caesar Flavius Theodosius Augustus*, zis Marele), împărat roman în Orient (379—395). A purtat lupte împotriva go-

și fără ispravă desfătările lor împărăția la alita slăbiciune și primejdie adusesse, au stătut pravile și canoane⁵ a pune, cu carele împărăția și purtătorii ei să să chivernisască, începătură lăcînd și cercare de la curtea împărătească. Și din desfătările și cheltuiialele cele fără ispravă, foarte contenită⁶ și cumpătată au făcut-o. Că precum scrie Sigon⁷, împărații cei mai denainte puțină desfătare să fie avînd socotlia de n-ar fi avut în mijlocul iernii trandafiri a căroro flori să înoate în păharăle cu vinul, și în miedzul verii de n-ar fi avut ghiață în răcitoare. Așijderea dulceața bucatelor nu cu gustul gurii, ce cu sama⁸

ților, care amenințau să cucerească Constantinopolul. În timpul său s-a realizat ultima unire de fapt a părților apuseană și răsăriteană ale imperiului (394—395).

4 demnitate, funcția unui înalt slujbaş.

5 *Pravile și canoane*, legi și reguli; succesiunea sinonimelor legate prin copulă spune, în maniera des întîlnită la Cantemir, cam același lucru: un aspect deloc de neglijat, este că în atari construcții, de cele mai multe ori, cele două cuvinte au origini diferite (în cazul de față, *pravilă* slavă, iar *canon* latină). Calitatea de poliglot a autorului *Hronicului* îi dădea posibilitatea să vehiculeze un lexic variat, dovedind în același timp că limba română este o limbă de cultură, capabilă să exprime plastic, clar, noțiuni complexe.

6 înfrînat, cumpătat; alături de *cumpătat*, în exprimarea voit, pleonastică, marchează însușirea respectivă.

7 (*Sigonius*) celebru arheolog italian (1524—1584) care a studiat mai ales istoria antică.

8 (pronunțare moldovenească pentru *seamă*), număr, cantitate, sumă.

cheltuielii cei mai multe o alegea, adecă, care bucate era mai scumpe, acelea să fie și mai bune li să părea [...].

Capul X

Arată-să multe deseălecături a multe crăii din neamul varvarilor acestora

După atitea de multe dese și în toate părțile lă-tite prădzile și călcăturile varvarilor, carele pre la aceastea vremi s-au tîmplat și cu altele carele mai pre urmă au cădzut, slută și grozavă s-au făcut fața împărății romanilor și ruptă și destrămată haina cinstei și mărimii ei au rămas⁹, de vreme ce varvarii și toate strînsurile limbilor despre crivăț, late și largi porți prin părțile Silezii¹⁰ și Saxonii¹¹ și a Thrachii deschidzind (precum mai denainte am arătat), nu precum au făcut cînd au ieșit spre răsărit, ce într-alt chip ; căci atuncea de să și aședza pre undeva, iară curund locurile muta, precum au făcut aceștea gotthii și după dînșii hunii¹² despre răsărit,

9 Personificarea și metaforele sporesc argumentele istoricului.

10 regiune în Europa centrală, pe teritoriul Poloniei de azi (cea mai mare parte) și Cehoslovaciei (partea sudică).

11 teritoriu între Elba și Rin populat de neamuri germanice.

12 conglomerat de populații asiatice, nomade, de neam turanic (care aparțineau popoarelor turce și a celor din preajma munților Altai și Urali). Conduși de războinici călăreți, dezlănțuirea lor în Europa a declanșat perioada furtunoasă a migrației popoarelor. În preajma e.n. s-au așezat la est de Don. În 375 e.n. au atacat teritoriile locuite de goți din Moldova și Muntenia silindu-i să treacă în sudul Dunării în Thracia și Moesia. După această dată hunii și-au sta-

de la Schithia spre apus năbușind (precum istoria înapoi au arătat) sau de lovia și prăda vre într-o parte, iarăși înapoi la sălașele lor să întorcea. Ce acmu spre părțile apusului, până unde ajungea pre acolo și rămînea, și vestite locuri, înflorite crăii ca bruma rece pre o floare deșchisă¹³ să lăsa și le veștedziia, de pre carile de ciia nu să mai rădica. Și așe de ciia, dintr-acei varvari sirepi¹⁴ și nedomoliți, a mari crăii¹⁵, carile acmu înfloresc, funtamenturile s-au aruncat [...].

bilit centrul puterii lor în Pannonia. De aici, sub conducerea lui Attila au întreprins în sec. 4—5 numeroase atacuri asupra Imperiului roman de apus. Declinul puterii hunilor s-a accentuat după moartea lui Attila. Pe teritoriul patriei noastre pătrunderea hunilor în sec. 4 e.n. a avut loc în condițiile slăbirii Imperiului roman de răsărit în urma deselor incursiuni de jaf și distrugere efectuate de către aceștia. Totuși hunii, care și-au păstrat tot timpul viața nomadă, nu s-au așezat niciodată și nicăieri durabil pe teritoriul Daciei. O consecință a pătrunderii hunilor în teritoriul de astăzi al României a fost aceea a lichidării cel puțin pentru perioada în care a domnit Attila a capetelor de pod romane din stînga Dunării. Hunii au devenit factorul politic cel mai activ în raporturile dintre Imperiul roman și lumea barbară, iar compromisurile stabilite între cele două forțe au permis supraviețuirea populației autohtone.

13 Pentru a-și întări argumentația legată de părerea pe care Cantemir o avea în legătură cu distrugerile provocate de năvălirile barbare, folosește aici o convingătoare comparație.

14 crud, iute la fire.

15, negate, împărății.

Așe, pe aceastași vreme, visegotthii¹⁶ temeliele crăii Ispanii¹⁷ au pus, precum și vandalii¹⁸, sfevii, ostrogotthii¹⁹, fietecarii crai alegîndu-și, în multe crăii și domnii s-au făcut. Pre acesteastași tulburări, leat 429, vestit și în toată lumea cunoscut orașul Veneție, temeliele pre năsip și pre apă ș-au pus, precum și astăzi să vede, că trăiaște.

O atenție specială, în desfășurarea evenimentelor care antrenau într-un fel sau altul trecutul strămoșilor noștri, o acordă Cantemir istoriei hunilor ; ocupîndu-se de năvălirile acestora, înfățișează succint, cronologic, susținut de izvoare istorice, cele

16 ramură a neamului germanic al goților ; în cursul sec. VI—VII au fost asimilați de populația ibero-romană, participînd la procesul de formare a poporului și limbii spaniole, precum și la geneza feudalismului în Spania.

17 Spania.

18 populație de neam germanic. La începutul e.n. sînt atestați în regiunea de est și sud-est a Germaniei, unde au intrat în contact cu alte populații germanice și cu celții. Potrivit izvoarelor scrise și a datelor arheologice, în cursul sec. II—III e.n. s-ar fi petrecut o expansiune a triburilor vandalilor. În acea vreme s-a cristalizat și cultura lor materială, în cuprinsul căreia au pătruns și produse romane.

19 ramură răsăriteană a goților. În sec. III—IV au stăpînit teritoriul dintre Don și Nistru. În anul 376 formațiunea lor politică a fost zdrobită de huni ; o parte dintre ostrogoți a fost supusă de învingători, iar o altă parte a trecut în Imperiul roman. În anul 489 au întemeiat în Italia un regat puternic, desființat mai tîrziu de bizantini (553). După această dată, ostrogoții n-au mai avut un rol istoric deosebit,

mai însemnate evenimente în evoluția hunilor, evenimentele care angajau îndeosebi relațiile cu Imperiul roman și, bineînțeles, cu Dacia.

Capul XIII

Arată năpada dîntăi a lui Attila cu unii săi

[...] Leat 441 Attila ²⁰ [...] sculîndu-să asupra răz-săritului și vrînd să între cu pradă în Misia și în Trachia, cetățile, carele era pe malul Dunării pentru paza împărăției împotriva varvarilor puse, au lovit, din carile pre unile și fărnat. Ce Theodosie împotriva lor oaste trimițînd, deodată i-au oprit și cetățile de pre Dunăre iarăși au întărit : iară al doile an, nemai-putîndu-i sprejini ²¹, au trecut în Trachia, Illiria, Machedonia și până la Greția au agiuns și atîta răutate și vrăjmășie au făcut, cît cu multul pe răutatea gotthilor covîrșia. Theodosie, vădzînd atîta primejdie ce vinise asupra lui și a toată împărăția, au trimis de au întors oștile de la Sicilia ²², unde pre atuncea să afla. Ce și oștile viind și macar cevași neprocop-

²⁰ *Attila* (?—452 e.n.), conducător al hunilor din perioada instalării în Pannonia. Încălcînd tratatele încheiate de predecesorii săi cu Imperiul roman de răsărit, devastează cetățile de pe limesul dunărean și din interiorul provinciilor romane. Din 450 e.n. atacurile lui Attila au fost canalizate spre Imperiul roman de apus. După moartea lui uniunea tribală a hunilor s-a destrămat.

²¹ împiedica, reține.

²² *Sicilia*, insulă italiană : cea mai mare insulă din Marea Mediterană, despărțită de Peninsula Italică prin strîmtorca Messina.

sind ²³, de nevoie i-au căutat lui Theodosie a pleca la pace și cu dare de bani ²⁴, vrăjmășia varvarilor a îmblîndzi, care pace s-au încheiat la începutul anului 443, într-acesta chip : Ca Theodosie atuncea în loc de dar să dea Attilii 6000 de litre de aur și de cîia înainte de toți anii cîte 1000. Așe Attila, pe lîngă avuție multă ca aceasta luînd și robi ca la 120 000 de oameni, s-au întors înapoi. Aicea încă aievea să vede, precum într-această năbușire dintăi, până la Dachia n-au agiuns, căci trecînd Dunărea prin țările de sus, au intrat în Misia și Thrachia și precum am dzis, spre amiadzăzi lătîndu-se au agiuns și până la Grecia. Că de ar fi lovit prin Dachia, ar fi pomenit istoricii, precum au trecut printr-însa în Misia, precum pomenesc la a doa Atilii venire, de care vom dzice la capul ce urmadză. Mai iaste de știut că între alalți scriitori, iaste Sigon carele dzice că Attila, după ce au făcut pace cu Theodosie, să să fie întors în Schithia ; ce precum greșit și adaos să fie numele Schithii să cunoaște și din cuvintele istoricilor carele pentru huni s-au dzis și înainte să vor dzice ; să dovedește că hunii acmu nu numai țara unguriască spre Austria, ce și până la Italia, Dalmația ²⁵, Litfania ²⁶ și de

23 neajungînd, cu nimic, la o situație mai bună.

24 bir (Vezi p. urm. folosește și termenul *bir*).

25 teritoriu situat pe litoralul estic al Mării Adriatice (azi aparține R. S. F. Jugoslavia). În antichitate era locuit de dalmați și de alte triburi ilirice. În sec. II î.e.n. Dalmația a căzut sub stăpînirea Romei, iar în sec. I e.n. a fost inclusă în provincia romană Iliria devenind apoi ea însăși provincie romană. În sec. VI—VII, în Dalmația s-au așezat slavii (croații și sîrbii).

acolo până în Schithia agiungea, care pustietate de mare stăpînire pre acelea vremi, în părțile crivățului, tot cu numele Schithii să pomenia, iară nu doară că Attila părăsind locurile acelea s-au întors cu totul în Schithia, precum mai gios să va videa.

Capul XIV

Arată-să a doua năpadă a Attiliei asupra împărășii răzsăritului

Attila, după ce s-au întors la locul său și acmu pace avînd cu împărășia, neputînd mărima și puterea sa cu frate-său Vleda²⁷ de obște a o ținea, ce singur stăpînitoriu a fi poftind, s-au sculat asupra frăține-său, pre carele ucigîndu-l, au supus sie și pre varvarii carii era supt ascultarea frăține-său; tîmplatul-s-au aceasta leat 444, iară la anul²⁸ 446, scrie Marțelin²⁹ că Theodosie nevrînd să dea Attilii birul care-l legase să dea pre an, Attila iarăși s-au gătit de oaste asupra lui. Aceastași să facă să lăuda și lui

26 teritoriu situat în nord vestul Uniunii Sovietice de azi, pe litoralul Mării Baltice.

27 (*Bleda*) rege al hunilor. A domnit împreună cu Attila, din a cărui poruncă, la 445, a fost asasinat.

28 Remarcăm grija lui Cantemir pentru folosirea unui vocabular variat; avînd, într-un context restrîns, de două ori aceeași noțiune, o desemnează o dată cu un cuvînt de origine slavă — leat — și a doua oară cu un cuvînt de origine latină — an.

29 (*Marcelin*) cronicar latin, născut în Iliria. A trăit în sec. VI e.n. A compus o cronică, pe care o citează de cîteva ori Cantemir, cronică care începe de la venirea lui Teodosie (379).

Valentinian ³⁰, împăratul apusului, pentru care Valentinian au chemat pre Aetie ³¹ din Gallia, la Roma, pentru ca să sfătuiască pentru războiul hunilor. În anul 447, Attila sfatul inimii sale a plini vrînd, Dunărea încă îngheațată fiind au trecut și cu prada și până la Dachia au agiuns, împotriva a căruia Theodosie împăratul trimițind [...] oști, au bătut pe Attila [...]. Aicea încă mare dovadă iaste că romanii au fost lăcuitori neclățiți în Dachia și în toate năbușirile a tuturor varvarilor cîte mai denainte s-au făcut, ei pre locurile sale trăitori au stătut, căci chiar istoricul arată că într-această năvală și până la Dachia au agiuns, iară războiul li-au fost în Bulgaria.

Cantemir prezintă organizarea euceririlor lui Attila pentru a trage apoi concluzia că Dacia n-a fost prea afectată de pe urma acestei „năpade“.

Capul XV

Arată-să a triia năpadă a Attilii

[...] Pentru ca să poată lua știre mai curund pentru toate lucrurile carele să vor lucra în oblastia ³² lui,

30 *Flavius Placidus Valentinianus*, împărat al Occidentului care a asasinat cu propria sa mîină pe Aetius — cel care l-a ajutat să-l înfrîngă pe Attila (Vezi și nota următoare).

31 (*Flavius Aetius*) general roman care a jucat un important rol în viața politică a Imperiului roman de apus, remarcîndu-se în luptele purtate împotriva triburilor germanice, hunice și alane (alanii erau de neam iranian, din familia sarmaților). A fost victorios în bătălia asupra coaliției barbare conduse de Attilia (a. 451 e.n.).

32 stăpînire, cîrmuire, țară.

în patru locuri, patru rezidenții³³ (scaune de stăpînire) au orînduit, în carile au pus oameni purtători de grijă, să știe ce să face în toate părțile și prin olăcari³⁴ să-i facă știre. Deci o rezidenție au pus în coloniia Agripina³⁵ (careia iaste pe apa Renului la hotărările Gallii) în Ghermania; alta la Iadira³⁶, în Dalmația; a triia în Litfanja și a patra în tătărimea despre apa Donului. Iată aicea aiavea să șeruiască³⁷ și să cunoaște șliahul³⁸ carile au fost țind varvarii lui Attila și din tătărimea cea mare, cu multul mai din sus de Dachia noastră au fost trecînd, de la răsărit spre apus, adecă de la Don prin Litfanja spre Ghermania și Italia, de care lucru romanii, lăcuatorii Dachii, macar că scriitorii ceva ales nu pomenesc, însă de jiganie mare și puternică ca aceea, de să vor fi și clătît ceva despre părțile de la cîmpi, de credzut iaste că să vor fi tras mai spre munți (căci într-altă parte să să fie dus sau din Dachia de tot să să fie rădicat, precum dzisem, nime nu însămneadză) [...].

33 reședință; termenul este explicat de autor pe marginea textului: „scaune de stăpînire“. De altfel și *Dicționarul limbii române* consemnează prima atestare a cuvîntului respectiv, în acest text al lui Cantemir.

34 curier.

35 numele localității în care s-a născut Agripina Iulia, mama împăratului Nero. Localitatea respectivă a fost întărită și s-a dezvoltat prin grija împărătesei, purtîndu-i mai tîrziu numele.

36 oraș al vechii Ilirii, pe țărmul Adriaticei; azi Zara.

37 se consemnează, se descrie.

38 drum.

Capul XVI

Arată-să pricina cu carea Attila au aflat mijloc de a intrarea în Ghermania

Attila dară cuprindzind cu oardele ³⁹ sale atîta de mare parte a Evropii și atîtea de multe neamuri de varvari supt stăpînirea sa puind, cu acestea cu toate neîndestulindu-se, de multă vreme sta în gînduri și căuta vreme după socoteala voii lui, cum ar putea încă mai înlăontrul Evropii să între și toate părțile apusului supt mănunchiul sabiiei sale să puie [...].

Capul XVII

Arată-să răzbierea Attilii în Ghermania și în Italia și peirea lui

[...] Istoria Attilii pentru aceasta oarece mai prelung d-inceputul până la sfîrșitul lui am adus-o ca să poată chiar cititoriul nostru a cunoaște că desi mare și lat au fost pojarul⁴⁰ acestui varvar, însă toți scriitorii (cîți noi a videa am putut, căci și alții, carii la mîna nefiindu-ne, cevași dintr-înșii a pomeni n-am putut), unul maçar nu pomenește Attila sau să fie stăpînit Dachia peste tot, sau să fie trecut prin Dachia de gios, fără numai cît o dată, i-au agiuns prădătorii și până la dînsa, precum s-au poménit. Pentru aceasta dară, greșcaște săracul Neculai Costin (Dumnădzău să-l ierte) căci în istorioara sa de Dachia ⁴¹, la capul

39 (variantă a lui *hoardă*) grupare în care erau organizate popoarele nomade mongole primitive ; ceată, bandă de oameni care pradă și pustiesc.

40 foc, incendiu.

41 *Istorioara despre Dachia* este capitolul XIV din *Letopiseșul Țării Moldovei* intitulat : „Aicea arată cîți ani au trăit

cel mai de pe urmă scrie, precum țara Dachii să fie pustie, toată țara aceasta, unde trăim noi, mai bine de 600 de ani. Ce greșala lui pre lesne să poate arăta, căci întâi pune năpădirea Attilii la anul 401 și Attila au intrat spre părțile apusului la anul 449 ⁴²; precum toți istoricii într-un glas mărturisesc și trecerea oștilor prin Dachia să nu fie fost, curat s-au arătat. Așijderea precum până la vinirea lui Dragoș Vodă ⁴³, ca-

pre aceste locuri așezarea românilor [a romanilor] ce i-au așezat Traian și câți ani au trecut pînă la vremea lui Loslou craiul unguresc și pre urmă câți ani au stătut locul pustiu pînă la descălecarea lui Dragoș Vodă“. Iată ce spune N. Costin în *Letopisețul* său : „Făcînd socotială de la Atila și de la volgari [bulgari] pînă la Loslou, craiul unguresc, pe vremea căruia s-au descălecat al doile rînd țara, 700 [deci nu 600 cum a reținut Cantemir în *Hronic*] și mai bine de ani au fost pustii locurile acestea, de descălecătura cea dentii de Traian, împăratul Rîmului. Ce gotii întii, apoi volgarii au stăpînit locurile aceste, pînă ce s-au mutat și ei în alte părți de loc : unii peste Dunăre pe vremea lui Theodosie, împăratul grecesc, cum s-au scris mai sus, alții în alte părți și rămîind de tot pustie țara, nelăcuind nice un niam pînă la Dragoș Vodă în Moldova și Negrul Vodă în Țara Munteniască“.

42 Izvoarele de dată recentă consemnează a. 450, an în care atacurile lui Attila au fost canalizate spre Imperiul roman de apus (Vezi *Dicționar de istorie veche*, elaborat de un colectiv de autori sub conducerea prof. univ. dr. docent D. M. Pippidi, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1976).

43 voivod român din Maramureș (aprox. 1351—1353).

rele după greșită socoteala istoricului moldovenesc să pune la anul de la Adam 6867, carele iaste de la Hristos 1359⁴⁴, nu 400 ce 910 ani sint la mijloc ; în care an, după socoteala lui Costin, ar fi trebuit țara noastră să fie stătut pustie. Ce noi mai mult dintre cele omenеști pe omul trecut nesupărîndu-l, în cursul hronicului înainte de va agiuta Dumnădzău, nu nu-

44 În legătură cu aceste evenimente în *Istoria românilor* de Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu se consemnează următoarele : „de la retragerea lor din 1242 și pînă pe la jumătatea secolului al XIV, tătarii au făcut numeroase incursiuni în Transilvania și în Ungaria, drumul lor obișnuit era prin trecătorile Carpaților moldoveni. Regii unguri, pentru a împiedeca asemenea năvăliri, întreprinseră o serie de expediții împotriva lor. Îndată după suirea sa pe tron Ludovic hotărî să curme aceste prădăciuni periodice ale tătarilor și întreprinse în 1343 — după alți cercetători în 1345 — o mare expediție împotriva lor. La ea participa și românii din Maramureș, sub comanda voievodului lor Dragoș. ...Expediția avu succes ; tătarii fură gonîți din ținuturile de la răsărit de Carpați și se retraseră provizoriu spre șesurile din nordul Mării Negre. Experiența arăta însă că Transilvania nu putea fi apărată eficace decît de pe versantul oriental al Carpaților, deoarece tătarii reveneau în Moldova. De aceea, regele ungar — în urma unei noi expediții pornite în aprilie 1352 — luă în stăpînirea sa ținutul de la est de munți, cu văile Siretului și Prutului, cu afluenții lor, și făcu aici — în a doua jumătate a anului sau la începutul lui 1353 — o marcă de apărare a regatului. *Cu ocîrmuirea ei fu însărcinat Dragoș, voievodul românilor din Maramureș* [sublinierea autorului]. Moldova era întemeiată, dar nu ca stat independent, ci depinzînd, în această primă fază de regele Ungariei“ (p. 278).

mai nepustiită țara să fie stățut, ce încă cu mulți ani mai înainte de Dragoș Vod bine întemeiată și cu domni vestiți ținută să fie fost, o vom arăta, așe cât și el (Dumnădzău să-l pomenească), de ar fi viu, și să vadă istoricii (pre carii poate fi în viață a-i vide nu i s-au tîmplat)⁴⁵ singur greșala sa cu dragă inimă ar mărturisi ; ce aceasta lăsînd, să vinim la cuvînt.

La începutul cărții a cincea a *Hronicului*, un șir de metafore ne dezvăluie temerile, marile răspunderi, dar și pasiunea și îndîrjirea care trebuie să însoțească la tot pasul pe istoric.

Principele moldovean nu scapă însă nici o clipă din vedere obligativitatea ducerii la bun sfîrșit a sarcinii pe care și-a luat-o, de-a face cunoscut neamului și străinilor trecutul patriei sale.

Eipsa de informare, lipsa izvoarelor, puținăta-tea celor care vizează sfera sa de interes, confuzia din anumite pagini pe care le-a consultat, contradicțiile care se nasc între relatările unor istorici sau geografi și afirmațiile altora, toate acestea par a fi — după expresia sa — „mari stînci în mijlocul drumului“.

Cu modestia și obiectivitatea cu care s-a angajat în această mare întreprindere, Cantemir este conștient că oricît de puțină lumină ar aduce prin cercetările sale, însemnează totuși că va facilita investigațiile urmașilor săi : „căci cătră cele aflate pre lesne iaste a adaoge, dzic cei știutori“.

⁴⁵ Cantemir vizează informația precară a cronicarului moldovean.

CARTEA A CINCEA

Capul I

Arată-să greutatea aceştii istorii

Marturisim și nu fără puțină tînguială ne cutremurăm, de mare și de nepurtat greutatea¹ carea asupra-ne vine ; căci mari stînci în mijlocul drumului ca neclătite stau și multe și împletecite împiedicături înaintea pașilor ni să aruncă, carile și pașii înainte a-i muta ne opresc și calea hronicului nostru slobod a alerga, tare astupă ; și ca troianii omeților, de vivor și viscol în toate părțile spulbărați și aruncați, cărările cele mai denainte de alții călcate, atîta le acopăr și le ascund, cît nu fără mare frica primejdii ne iaste ca nu cumva pîrtea² rătăcind și cărarea pe carea a merge am apucat pierdzind, cursul istoriei noastre în adînci vîrtopi și neîmblați cōdri, de povață lipsit să cadă și așe la doritul popas și odihnă să nu putem agiunge. Ce întăi pre Dumnădzău, carele iaste calea și povața spre tot adevărul, într-agiutoriu chemînd,

1 greutate, dificultate.

2 *pîrtia*, cărare sau drum făcut prin zăpadă ; vezi mai departe, folosește și termenul *cărare* ; încă o probă de variație lexicală ; pentru aceeași noțiune folosește două cuvinte, și în cazul de față, de origini diferite : primul slav, al doilea latin.

pre cît în slabe și slăbănoage ³ puțințele noastre va fi, cea de demult și de la mulți părăsită cale a cerca și urmele cele astupate și pierdute a adulmăca ⁴ și a le descoperi ne vom nevoi ; și macar că precum simțim mai de la toți istoricii (carii până acmu ducătorii și îndreptătorii noștri era), părăsiți și într-un chip oarecarele mai de tot (însă nu de tot) lepădați sintem ; însă după cuvîntul ce să dzice : Toate ispitește ⁵ dragostea, toate biruiește nevoița, cu care invitarē oarecum de iznoavă ⁶ însuflețindu-ne, nu așe de tot ne-dejdea vom lepăda, nici greuimea sarcinii așe de tot, de tot ne va spăria, cît de nu în spate a o rădica, macar din locul său a o muta și cît de puțin a o porni, să ne ispitim. La carea de vom fi pofții și nevoiții noastre dobînditori, cu atîta mulțămîți și contetuiți ⁷ vom fi invitînd și îndemnînd ⁸ pre alții carii decît noi în puteri mai bogați vor fi (că precum și sint și după noi mulți vor fi cunoaștem și mărturisim), grea povara aceasta cu vîrvul degetului din mijlocul căii rădicînd-o ca pre un bulgăr, scandalul ⁹ piciorului departe să o zvîrliască ; și așe de ciia altora lor urmă-

3. *slab* și *slăbănog*, fără a fi sinonime perfecte, alăturarea lor în text are darul să întărească și mai bine ideea pe care vrea s-o exprime autorul.

4 Și *adulmeca* și *descoperi* sînt sinonime în contextul de față.

5 cutează.

6 din nou.

7 mulțumiți ; *mulțămîți* și *contetuiți*, e o exprimare pleonastică, așa cum am mai semnalat multe în textul cante-mirian.

8 Și *invitînd* și *îndemnînd* sînt aproape sinonime,

9 lovire, lovitură.

tori călătoriaa ușoară și cale deschisă să facă, căci cătră cele aflate pre lesne iaste a adaoge, dzic cei știutori.

Capul II

Arată-să pricina spre îndemnarea continuații hronicului

Pierdut aș fi fost (omenite cititoriule) toată nedejdea și denaintea împotrivicilor și sabiia din driapta și scutul din stinga aș fi scăpat ; și așe, precum să dzice cuvîntul și ostenința și undelemnul în zădar aș fi fost cheltuit ¹⁰, și mai mult cursul hronicului înainte a duce de tot aș fi fost rămas ¹¹, de n-aș fi fost, după multă trudă și sfărmare de cap, aflat ¹², precum pentru lucrurile Dachii noastre de au și tăcut unii, iar nu toți istoricii condeile ș-au frînt : nici tăcerea celor mai vechi așe de tot museele ¹³ (cămărilor unde stau la citială sau la învățătură) celor mai nou a închide au putut, cît vechimea vremilor și mulțimea anilor, stăpînitoearea științii și întruducătoarea uitării așe de tot și peste tot să să poată face. Noi ¹⁴ dzicem

10 Prin expresia *a cheltui untdelemnul în zadar* se înțelege : a pierde timpul.

11 a opri.

12 în forma perifrastică a verbului *a afla* Cantemir folosește topica obișnuit latinească cu verbul la sfîrșit, intercalînd, între auxiliar și verbul de conjugat, o incidentă.

13 instituție destinată studiului literelor, științelor și artelor ; (inv.) bibliotecă (sensul menționat în paranteză de Cantemir).

14 Noi, forma de plural a adjectivului *nou* ; se menționează în continuare că este vorba nu de istorici contempo-

istorici. însă nu noi ¹⁵ a veacului nostru, ce noi ¹⁶ a veacului după cei vechi scriitori, carii macar că nu după puține a soarelui învîrtejiri ¹⁵, ca dintr-un greu somn deșteptîndu-să și ca prin odihnă lucrurile mai marilor săi în mente aducîndu-și, cu slove a le în-sămna și celor mai pre urmă viitori ¹⁶, ca pre o materie ¹⁷ gata în palmă-le puind. spre tocmirea, orînduiala și așternerea lor a-i îndemna și a-i învăța au început. Și aceștea, de cîia, din cele puține și amelitate ¹⁸ în-sămnări. istoriile vremilor trecute ca dintr-un adînc întunerice la lumină și la prăvala ¹⁹ lumii li-au scos și li-au arătat. Că precum cineva cînd află vreo parte de sferă sau de cerc de fier sau de lemn, de pe încuibătura ²⁰ carea vede în partea cea aflată, pre lesne poate giudeca cît să fie fost sfera sau cercul cînd au fost tot și întreg. Într-acesta chip Omir, domnul poeticilor ²¹, din puține în-sămnări a altora prin stîlpi, prin marmuri și prin moși în moși pomeniri, după 200 de ani, toată și întriaga istoria Troadei și războiul a tuturor grecilor la dînsa au scris și la un loc culegînd-o la știința oamenilor au scos-o ; din cele, adică, puține știute și cunoscute arătînd și

rani cu Cantemir, ei noi în raport cu anticii sau cu cei ce au fost contemporani cu evenimentele descrise.

15 rotație.

16 *Celor mai pre urmă viitori*, celor ce vor veni ; urmașilor.

17 bun (substantivat).

18 menționat, pomenit.

19 vedere.

20 încovoietură.

21 *domnul poeticilor*, părintele poezilor.

cu tari argumenturi dovedind ce au trebuit cei vechi să dzică și n-au dzis, ce au trebuit să scrie și n-au scris. Așe Irodod, întâiul istoricilor, după mie și sute de ani, istoria sa au scris ; și trăind el cu 444 de ani mai înainte de Domnul Hristos pomenește și de facerea Turnului Vaviloñului ²². Așe și istoria împărățiii persilor și lucrurile ellinilor ²³, cu multe sute de ani mai înainte de dînsul făcute, șăruid. Părintele istoriiei s-au numit nu doară că toată istoria sa din crierii săi au născut-o, ce căce ²⁴ de atîta vreme înainte împrăștiată și netocmită ²⁵, prin puține în-sămnări (precum mai sus dzisem) și pomeneri tăvălindu-să ²⁶, la orînduială și știința tuturor o au adus. Așe Thuchitid, carele al doile după Irodod istoria ellinilor săi au scris, așe alalți vechi elenești scriitori, lucrurile cu sute și mii de ani înainte în istoriile sale

22 (*Turnul Babilonului*) (în Vechiul Testament) Turn pe care urmașii lui Noe au vrut să-l înalțe pînă la cer. Orgoliul lor a fost pedepsit de Dumnezeu care a încurcat limbile constructorilor, făcîndu-i să nu se mai înțeleagă. După autorii antici și moderni ar fi în templul lui Belus, regele Asiriei (stat sclavagist antic în Orientul Apropiat), care după ce a alungat pe arabi din Babilon și-a fixat aici reședința imperiului (cca. 2000 î.e.n.). Herodod descrie turnul ca fiind foarte înalt format din 8 turnuri unul peste altul și avînd în ultimul turn un pat magnific și alături o masă de aur.

23 denumire dată vechilor triburi grecești, populației Greciei antice.

24 căci.

25 neîntocmit, neconstituit, nefăcut.

26 (?) a se împrăștia

încep ²⁷. Aşe Xenofont, aşe Dionisie Alecarnisău ²⁸, aşe Pavsanie ²⁹, aşe Cfintuş Curtîuş ³⁰, carele au trăit cu 48 de ani după naşterea Domnului Hristos au scris istoria lui Alexandru Marele Machedon ³¹, a căruia împărătie şi fapte au stătut mai înainte de Cfintuş Curtîuş cu 360 ani. Aşe Plutarh, după 400 ani au scris de lucrurile lui Filip ³² şi a lui Alexandru ³³. Să

27 Cantemir citează pe cei mai renumiţi istorici vechi care s-au angajat să scrie despre evenimente petrecute cu mult înainte lor.

28 (*Dionysios din Halicarnas* — oraşul antic de pe coasta de sud-vest a Asiei Mici) (sec. 1 î.e.n.—1e.n.) istoric roman de origine greacă. Autorul unei istorii a Romei de la origini pînă în anul 266 î.e.n.

29 (*Pausanias*) (sec. 2) istoric şi geograf grec.

30 (*Quintus Curtius Rufus*) istoric latin sub al cărui nume se citează o istorie a lui Alexandru cel Mare.

31 *Alexandru Macedon (cel Mare)* rege al Macedoniei (336—323 î.e.n.), discipol al lui Aristotel. După reprimarea răscoalei oraşelor greceşti iniţiată de Teba, a început lunga sa campanie împotriva Imperiului persan. A cucerit Fenicia şi Egiptul, apoi Babilonul, Pêrsepolis. După campania din nordul Indiei (327—326 î.e.n.) a murit la Babilon în vîrstă de 33 de ani. Întemeietor a peste 70 de oraşe care-i poartă numele. Domnia lui Alexandru Macedon marchează începutul perioadei elenistice. După moartea sa, vastul imperiu a fost împărţit între generalii săi.

32 *Filip*, este vorba probabil de Filip al II-lea, tatăl lui Alexandru cel Mare, unul din regii de seamă ai Macedoniei (359—336 î.e.n.) care prin reformele militare şi economice pe care le-a înfăptuit, a contribuit la ridicarea statului macedonean la rangul de mare putere în lumea grecească.

33 Este vorba de Alexandru Macedon.

nu pomenim aicea pre Moisisi³⁴, marele proroc și hatman nărodului izrailitan, carele cu suflarea Duhului Sfânt scrie istoria facerii lumii, care au fost mai înainte de dînsul cu multe vacuri, ce să pomenim pre Iosif³⁵ și Filon³⁶, carii iudei fiind și în limba eliniască, pre la anii după nașterea Domnului Hristos 60 și 70 până la 90 istoriile sale au scris, și mai ales Iosif, carele au alcătuit cartea de vechimea lucrurilor iudești de la începutul neamului său până la vremea lor ; istoria de atîtea mii și sute de ani, din puține fîntînele³⁷ istoriei sfinte, în mari ape și riuri

34 conducător și legislator mitic al poporului evreu. Fondatorul mozaismului (religia monoteistă a evreilor a căror carte sacră este Vechiul Testament). Legendele Vechiului Testament (prima parte a Bibliei despre care se spune că a fost elaborată în sec. XIII—II î.e.n.) reproduc, în forme modificate, tradiții și mituri ale vechilor evrei și ale popoarelor cu care au intrat în contact în perioada stabilirii lor în Palestina. Primele cinci cărți ale Vechiului Testament (Pentateuhul) sînt atribuite lui Moise. Majoritatea acestor cărți au fost scrise în limba ebraică. În sec. al II-lea î.e.n. Vechiul Testament a fost tradus în limba greacă (*Septuaginta*), iar în sec IV e.n. în limba latină (*Vulgata*). Cea mai veche traducere în limba română este *Palia* de la Orăștie (1582).

35 patriarh evreu (în Vechiul Testament), fiu al lui Iacov și al Rașelei ; vîndut de frații săi ca sclav în Egipt, a ajuns apoi sfetnic al unui faraon.

36 (*din Alexandria, Filon Iudeul*) (cca 25 î.e.n. — cca 40 e.n.) filozof mistic grec, de origine evreu, șeful școlii iudeo-alexandrine. A interpretat alegoric Vechiul Testament prin prisma filozofiei grecești.

37 izvoare, surse de informație.

prefăcînd-o ; așe Titus Livius, carele au trăit până la anul după nașterea Domnului Hristos, al noaăsprădzecele, au scris istoriia romanilor și lucrurile mai denainte de dînsul o mie și mai bine de ani. Așe toți alalți luînd, și cu puținele semne îndămînîndu-să³⁸, istoriile sale au șăruiț și la cel cădzut a lor stat și chip li-au adus. Acestora dară și noi a ne uita de vom îndrăzni, ce spaimă și ce rușinc ne va timpina și macar că cu întriagă a inimii știință dzicem, că nu doară cinstea și lauda a pomeniților istorici pretendeluilim³⁹ (vom să cerem), că aceasta de am și gîndi nespălată pată feații noastre am pune, ce ca moimița lucrurile omenești uimind⁴⁰, după slabe puterile noastre ne vom nevoi ca din însămnrările și toanele⁴¹ unor mai pre urmă istorici, la ivală și la arătare⁴² să scoatem ce au lipsit în cei vechi și ce au trebuit să nu lipsască, adecă celea ce istoricii cei mai vechi, sau cu condeiul li-au trecut, sau de nu li-au trecut, cu răutatea vremilor ni-au pierit, sau de sint și de față,

38 procurînd (în contextul respectiv : bazîndu-se pe puține dovezi).

39 pretendem (cuvîntul, după cum se vede, este glosat de Cantemir pe loc). De reținut inventivitatea lui Cantemir în a forma cuvinte cu mijloacele pe care le avea la îndemîna orice vorbitor de limbă românească (sufixe, prefixe). Verbul *a pretendui* (p. 9 ediția de față) exprimă același lucru cu *a pretendelui*, este însă format cu alt sufix. În acest fel Cantemir mărește numărul membrilor unei familii lexicale.

40 a imita.

41 puținul.

42 *La iveală și arătare să scoatem*, să scoatem la vedere : deci, iarăși avem a face cu sinonime (*iveală* se formează de la un cuvînt slav, și *arătare* < latină).

ce sînt puținele și amelătățuri ⁴³ numai, mai pre larg și mai curat să le aședzăm, precum pofta adevărinții și a iubitorilor de știință adevărată pofteste să le dovedim, precum cesteia, ce cît de tîrdzîu și de nou să dzic, altele să nu fie fără numai iarăși acelea ce în vremile lor adevărat au fost și s-au lucrat. Și dzisele cestor mai de pre urmă nu scornituri de crieri ⁴⁴ (nu de ⁴⁵ Dumnădzău aceasta în capul vreunui istoric de adevărință iubitoriu să încapă), nici povestiri plăzmuite ⁴⁶, ce celea ce cu condeiu atuncea trecute, acmu din închisoarea uitării izbăvindu-să, la lumină pomenirii să vie, precum cursul *Hronițului* pre la locurile și vremile sale, înaintea privelii și giudecății cititoriului le va pune și le va arăta.

În paginile următoare D. Cantemir se ocupă de numele de *Vlahia* ⁴⁷, *Valahia*, dat vechii *Dacii*, și consemnează faptul că „născătorii“ acestui nume nou al Daciei au fost mai întîi bulgarii.

Capul III

Arătă-să cea dintâi a bulgarilor ieșire spre părțile împărăției romanilor

[...] Rămîne dară adevărul, precum bulgarii cînd de la Volga au ieșit, întai să fie vădzut în Dachia pre

43 menționări.

44 *Scornituri de crieri*, neadevăruri, minciuni.

45 *nu dca* (formă moldovenească de conjunctiv prezent, negativ, a verbului *a da*).

46 inventate, născocite.

47 În *Dicționarul de istorie veche a României* se spune că denumirea de *vlahi* a fost preluată de germani de la celți

romanii acolo trăitori și pre acii romani să i fie numit cu numele carele au fost avînd în limba lor romanii [...].

Capul IV

Dovedeaște-să precum numele Dachii bulgarii să-l fie schimbat și precum moldovanul și romanul în limba lor tot un nume au

[...] Nu mutat ⁴⁸ numele, ce într-altă limbă tălmăcit ⁴⁹ să fie și tălmăcirea de ciia să să fie ținut în loc de nume nou ; fără amentrelle în hirișia ⁵⁰ sa și Dacia și romanii din Dacia, precum dinceput s-au numit, tot așe și astădzi să număsc. Aflăm dară din hronicul slovenesc precum cel veciuu a romanilor nume, la limba slovenească, să să fie chemat *volohă*.

Autorul *Hronicului* înșiră apoi diferitele nume date acestor locuitori de unii dintre vecini sau de unele popoare mai apropiate sau mai depărtate de Dacia : *moldo-vlahi* (vecinii din sud), *bogdanlu* (turcii), *boldovani* (tătarii), *munteni*, *valahi* (veci-

(populații indo-europene localizate la izvoarele Dunării și în nord-vestul peninsulei Iberice) și apoi de slavi de la germani, desemnînd populațiile romanizate. Din limba slavă comună, unde pătrunsese înainte de sec. 7 e.n., termenul a fost preluat de bizantini. Prima mențiune a *vlahilor* în izvoare se întîlnește la cronicarul bizantin Gheorghe Kedrenos, cronicar citat de altfel de numeroase ori de Cantemir.

48 schimbat.

49 tradus.

50 origine.

nii din apus). *ugro-vlahi* (grecii) : turcii „îl strică“ în *iflac*, sau *cara-iflac* „că cît nu pot turcii să scrie numele străinilor știu toți carii au ispita scriitorilor turcești“⁵¹.

În continuare se aduc, din nou, dovezi ale originii și continuității noastre pe aceste meleaguri.

⁵¹ Numai un poliglot cum era Cantemir își putea permite atari judecăți de valoare, izvorîte din posibilitatea de a compara mai multe limbi.

CARTEA A ȘEASEA

Capul IV

**Arată-să cetățile carile Iustinian au tocmit sau de iznoavă
au făcut în părțile Dachiiei**

[...] Împărații romanilor pretuitinderea pre margi-
nile Dunării multe cetăți, orașe și cetățui, unele din
driapta, altele din stînga au zidit, cu carile năbușirile
varvarilor opria [...]. Pentru mai bună și mai tare
adeverința, iată, vom aduce, ca din izvod ¹, toate cetă-
țile și turnurile carile Iustinian ² împărat, sau din
vechi li-au tocmit, sau de iznoavă li-au făcut în păr-
țile Dachiiei noastre, de unde fietecine, cît de împo-
trivnic, să poată macar și peste voia lui giudeca, că
de vreme ce supt Iustinian au fost atîtea de multe
cetăți cu romani lăcuite și de la împărăție păzite, iată
că de năbușala lui Attila și a altor varvari, carii au
urmat după dînsul, pustie n-au rămas, precum s-au
greșit și Neculai Costin logofătul, urmînd niște isto-

1 *Izvod*, registru, condică ; listă.

2 *Iustinian I*, împărat bizantin (527—565), la origine trac ro-
manizat. A reușit să restabilească, pentru scurt timp, Impe-
riul aproape în limitele de altă dată ale statului roman ; în
timpul lui au fost executate mari lucrări de refacere a for-
tărețelor mai vechi și au fost construite altele noi de-a
lungul frontierei dunărene și în interior.

rici poate fi leșești, a căror numere de-abia să pot în-sămna între alții a lumii istorici [...]. Pre vremea lui Iustinian au fost în Dachia și prin țările Dachiii ve-cine tocmite, grijite și cu oaste româniască întărite ; de p~~re~~ carele putem cunoaște fără prepus, cum Da-chia pe aceasta vreme, supt³ oblastiiia romanilor au fost și cu romani lăcuită.

Capul V

Arată-să pricina descălecăturii crăzii leșești din neamul slovenilor

[...] Din timplarea vremilor și consensul istoricilor curat se cunoaște că sclavenii³ sau cum acmu le dzic sclavunii, după ce au ieșit după bolgari ș-au vinit în

3 (*slavii*) comunitate de triburi cu teritoriu de formare — pînă pe la 500 e.n. — care se întindea între Odra (fluviu cu izvorul în Cehoslovacia de azi), bazinul mijlociu al Vis-tulei (fluviu în Polonia de azi) și bazinul mijlociu al Nipru-lui (fluviu în U.R.S.S. de azi). Dintre grupările cunoscute și menționate începînd, îndeosebi, cu sec. 6 e.n., numele sclaviniilor a fost cel care s-a generalizat. Expansiunea lor a avut ca rezultat ocuparea unor teritorii vaste, iar limba acestora — limba slavă (inițial unitară) a influențat limba populațiilor cu care au venit în contact. Slavii care au popo-sit pe teritoriul României au jucat un rol important în desă-vîrșirea formării poporului și al limbii române. Cercetările arheologice au arătat că teritoriul țării noastre era locuit la venirea slavilor de o populație daco-romană moștenitoare a culturii dacice și romane provinciale. Cete de slavi și-au sta-bilit în sec. 6 e.n. baza de atacuri de pradă împotriva pro-vinciilor bizantine de la sud de Dunăre ; în lucrările de spe-cialitate se menționează lipsa de sedentarizare a acestor tri-

părțile hotarălor împărății romanilor, o parte să fie trecut Dunărea, la Misia și la Thrachia, iară o parte să fiă rămas pe Volohia și pre alte locuri, pre marginea Dunării ; precum arată și Procopie pentru zidirile lui Iustinian, cartea 5, că sclavinii de multă vreme au fost apucat cetatea Ulmiton⁴ și ș-au fost făcut loc de tâlhușag, pre carii apoi gonindu-i romanii de acolo și întărind cetatea au făcut fără grijă părțile acelea, apoi romanii (cărora ei anume volohi le dzic), să fie vinit asupra lor și să-i fie gonit de la Dunăre, până i-au trecut la apa Vislii⁵, unde s-au așezat. Acești romani, alții nu pot să fie fără numai aciași carii în Volohia iăcuia, căci nici un istoric nu aflăm să pomenească precum Iustinian au trimis altă oaste și să fie gonit din Volohia sau din Dachia (precum îi dzicea mai denainte) pre sclavuni ; ce cîte războaie au avut hatmanii lui Iustinian, tot cu sclavunii cei peste Dunăre trecuți au avut (pentru carii noi am dzis), de unde chiar șă cunoaște că volohii pentru carii pomenește istoriia sclavenilor, alții n-au putut fi fără numai romanii cii de loc, carii au cădzut asupra slavunilor, cei ce-au fost rămas la Dunăre despre părțile Dachii. Nici puțină dovadă iaste acestuia lucru, că hronicul moldovănesc cel vechiu⁶ pomenește

buri și faptul că procesul lor de așezare în cîmpia Munteniei se intensifică abia spre sfîrșitul sec. 6 e.n. Observațiile făcute de arheologi în așezările și cimitirele din sec. 6—7 dovedesc însă că nicăieri pe teritoriul țării noastre nu se întâlnește o cultură slavă pură.

4 (*Ulmetum*), azi Pantelimon, sat în jud. Constanța.

5 *Vistula*, fluviu în Polonia.

6 Este vorba de *Letopisețul Țării Moldovei* scris de Grigore Ureche. În predoslovia lui Simion Dascălul, atașată la acest

de niște rusi ce-au fost lăcuind la Suceavă și la Baie, mai denainte de vinirea lui Dragoș Vod de la Ardeal ; care rusi încă alții nu pot fi fără numai rămășița acelor sloveni, de romanii din Volohia goniți, cu carii prin multă vreme romanii în Volohia trăind, multe cuvinte slovenești în limba sa au amestecat precum și acmu să amestecă [...].

Capul VII

Dovedeaște-să traiul romanilor în Volohia supt Mavrachie și Hagan, domnul avarilor

Evenimentele petrecute în imperiul roman pe vremea lui Mauriciu⁷, prilejuiesc principelui moldovean o nouă punctare a dăinuirii romanilor pe teritoriul Daciei.

Priscus, un conducător de oști al împăratului Mauriciu,

[...] au mărș la iernatic⁸ cu toate oștile peste Dunăre, pentru ca mai tare să păzască acele țări de

letopiseț, se spune că vînătorii care au ucis bourul, au poșit după un timp pe aproape de unde este azi tirgul Sucevii : „la locul unde iaste acum mănăstirea Ețcanei. Aco-lea pre acelaș loc au găsit o prisacă cu stupi și un moșneag bătrîn de prisăcăria stupii, de seminție au fost rus“. (Vezi Ediția îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru literatură și artă, București, 1958, p. 70—71).

⁷ *Mauriciu (Flavius Tiberius Mauricius)*, împărat bizantin (582—602) cunoscut prin victoriile sale asupra perșilor și prin companiile de la Dunăre împotriva slavilor și avarilor (populație nomadă originară din Mongolia, datorită căreia în a doua jumătate a sec. 6 și prima jumătate a sec. 7, Muntenia și Dobrogea constituiau țelul unor expediții de jaf).
⁸ (despre oști) ședere, adăpostire în timpul iernii.

jacurile ⁹ varvarilor. Aicea ce mai deșchisă dovadă trebuie pentru dovada traiului romanilor în Volohie, că macar că istoricii anume pomenesc pentru Volohia sau Dachia, ce numai ce dzic c-au rămas cu oștile pentru paza țărilor peste Dunăre, însă aiavea iaste că nici locurile pustii au stătut să păzască, nici în locuri fără oameni și fără lăcuiitori ar fi avut unde ierna [...].

Capul XI

Accastași să arată [traiul romanilor în Volohia] de la Constantin, fiul lui Iraclie, până la Constantin Pogonat

[...] Iară cititoriul nostru, puțin îngăduitoriu fiind, îi giurum că în cursul hronicului înainte îi vom dovedi că pre acestea vremi pre carile istoricii ¹⁰ nepomenite le trec și pentru părțile Volohiii tac, alții li-au pomenit, și precum pre locurile sale să fie fost trăitori romanii din Volohia arată [...].

Capul XVII

Tot așe să trăgăniadză istoriia de la Constantin Copronim până la Constantin și maică-sa Irini

[...] Omenite cititoriule, socotește că de la săvârșitul împărăției lui Constantin Pogonat ¹¹, unde am însă-

9 jaf, pradă.

10 Este vorba despre istoricii romanilor (vezi inceputul cap. I, cartea VII-a ; aici p. 146.

11 (*Constantin Pogonatos*) împărat bizantin (668—685) A respins atacul flotei arabe asupra Constantinopolului. A purtat lupte la Dunărea de jos, cu bulgarii, care, înfrângînd oștile bizantine s-au așezat pe teritoriul Imperiului bizantin la sud de Dunăre.

nat din Zonora istoricul, precum istoricii grecești curmă voroava pentru Dachia noastră, până la împărăția lui Constantin ¹² și a maică-sa Irinii (pentru carii vom să dzicem acmu), să cuprind ani 106, în care ani, pre cât noi am putut ști, nici la greci, nici la latini, nici la altă limbă la vreunul din istorici am putut găsi, carile să fie pomenit macar cât de puțin pentru romanii din Dachia sau pentru statul lor supt atâte călcături de varvari fiind. Însă pentru căci scriitorii ceva n-au pomenit, nu iaste cu socoteală să gândim că acii romani sau în pământ să fie intrat, sau în ceriu să fie zburat. Așijderea nici anume la istorici aflăm, precum pe acest vac să fie vinit vreo limbă, să-i fie dezrădăcinat de pe locurile lor, de care lucru trebuie a pomeni canonul carile am dat : Că tăcerea nici pune nici rădică lucrul, iară dzisa îl și pune și-l și rădică, precum acmu au vinit rîndul istoriiei să arătăm, că căci această vreme supt tăcere au trecut, nu că doară romanii în Dachia n-au mai fost, ce căci pricină nu s-au dat scriitorilor a grăi, pentru aceaia nici au grăit ; iară pricină dîndu-să, îndată au și grăit [...].

12 *Constantin (Copronimul)*, împărat bizantin (741—775). A purtat lupte victorioase împotriva arabilor, slavilor și bulgarilor ; în 754 a convocat un sinod la care s-a hotărît condamnarea și distrugerea icoanelor.

CARTEA A ȘEAPTEA

Capul I

Introducere pentru pomenirea neamului moldovenesc de la istoricii streini

Știm că va fi pomenind cititoriul nostru și cu multă poftă va fi așteptînd giuruința, carea în multe locuri în cartea trecută i-am făcut, adecă precum cu cursul istoriei vom arăta că deși au tăcut pren cîtăva vreme istoricii romanilor pentru traiul și necurmată șederea romanilor în Volohia, însă mai apoi nu așe de tot și de alții, a altora stăpîniri scriitorii, uitării să să fie dat ; pentru aceasta dară vinit-au acmu rîndul și vremea aceia ca și giuruita să plătim ¹ și cu bune socoteale și mărturii să dovedim precum că de au tăcut istoricii romanilor (pentru pricinile carele de multe ori li-am pomenit) și în scrisorile ² lor așe chiar și aiavea ³ pentru părțile noastre n-au pomenit,

1 *giuruita să plătim*, să ne achităm de promisiune.

2 scriere.

3 *chiar și aiavea*, spun aproape același lucru, întărind, cum am văzut de alîtea ori în textul cantemirian, ideea pe care vrea s-o exprime autorul. Vezi mai jos *impleticirile* și *încurcările* = încurcături, zăpăceli ; de asemenea : *năbușiri* și *năpădzi* = năvăliri ; *bătrîn în vîrstă și vechiu la ani* = vîrstnic.

însă tăcerea și trecerea cu condeii n-au curs din lipsa lăcuitoarelor romani din Volohia, ce, precum de multe ori am dzis, din împeticirile și încurcările a atâtea năbușiri și năpădzi de feliu de feliu de varvari, carii ca niște nuări de vînt vivorît purtați ⁴, în toate vremile și în toate părțile cădea asupra împărăției romanilor și ca o ceață întunecoasă, unde să punea nu să mai rădica. Așe despre Evropa bulgarii, sclavonii și mai pre urmă și rusii ; așe despre Asia serachenii ⁵, hunii, tătarii și altele cu dinșii nenumărate limbi, în toate părțile prădzi făcea și tuspatur unghiurile împărăției din temelie scuturîndu-le, le muta și le strămuta ; și ca puii viperilor sau a ehidnelor ⁶, pîntecele maică-sa pre dinlontru rodzind, atîtea niamuri s-au scornit și în împărăția romanilor veninul vrăjmășii lor ș-au vărsat. Cu acestea dară ca cu acestea nerăsuflete și neîncetate nevoi și bezciscenii ⁷ împărăția romanilor luptîndu-să, ca un om bătrîn în vîrstă și vechiu la ani, cu cumplite și de

4 Un șir de comparații plastice slujesc ideii vehiculată de Cantemir că lipsa de informații cu privire la continuitatea elementului roman în Dacia nu trebuie înțeleasă greșit, ca și cum acest pămînt ar fi fost pustiu și nelocuit.

5 *serachenii*, spune Cantemir în „Scara a lucrurilor și a cuvintelor carile sint mai de înșămnat într-acest Hronic“, erau „muhamedanii“ care „încep a să lăți“, „iau Ierusalimul“, „încungiură Țarigradul și-l bat șapte ani“, „bat pe Iustinian“, „apucă Cartagina la Africa“ și „pradă Thrachia“. În lucrările de specialitate sub numele de *sarazini* erau cunoscuți musulmanii (din evul mediu) în apusul Europei.

6 un fel de viperă.

7 fărâdelegi, ticăloșii.

Iiacuri nepriimitoare hronice boale⁶ cuprinsă și ca cu niște groaznici șerpi și balauri pregiur⁹ grumadzi și pregiur mijloc încinsă și înfășurată fiind, în toate dzilele și ceasurile în agoana¹⁰ morții (în tragerea sufletului de moarte) și în oglinda pieirii și a prăpădenii să priviia și să chinuia, pentru care lucru ce monstru¹¹ (arătare) și ce groznică ciudesă¹², nepărăsit icoana răsipirii înaintea ochilor mai întâi și mai de aproape le prezentuia¹³ (le punea înainte), aceleași, precum vremea și mîna le da, cu condeiul le închipuia și le strîngea ; iară lucrurile de buricul împărăției mai depărtate, carele adecă să socotiia că nu așe de moarte aducătoare rană le aduc, oarecum uitării și nepomenirii le lăsa, ca cum călătorul, pre iarnă grea și geroasă călătorind și din toate părțile de vi-vore și de spulbărări cuprinsă și răzbătută fiind, părțile trupului ceale mai aproape de inimă și de capul vieții mai tare a le acoperi și a le păzi sileaste, iară cele mai depărtate nu atîta, de care lucru de

8 *boale hronice*, boli cronice (boli care au o evoluție lentă, de durată).

9 *împrejur*.

10 (*agonie*) (stare care precedă moartea, considerată de vechii greci ca o luptă între viață și moarte) ; de altfel însuși Cantemir definește termenul neologic pe care-l introduce primul în limba română.

11 *monstru*, ființă (fantastică sau reală) care sperie și îngrozește.

12 *minune*.

13 *prezenta*, cuvînt căruia, ca și în cazul cuvintelor *agonie* și *monstru* tot autorul *Hronicului* le semnează certificatele de naștere pentru limba română, și, conștient de acest lucru, le definește pe loc.

multe ori să tîmplă de pierde călătoriul picioarele, mînule, nasul, fața obrazului; părțile adecă carele de mijlocul căldurii firești mai de departe stau, pentru nevoia cea mai mare, oarecum nesimțind cea mai mică și în samă nebăgînd. Deci tocma după ce la doritul popas agiunge și cu căldura mădulărilor ¹⁴ cele de frig și de ger înghețate și înlemnite la simțire și la clătire își aduce, atuncea începe cu mari dureri și chinuri a simți și a cunoaște, ce prin răcială păția și nu simția și ce pierdea și nu știa ¹⁵. Într-acesta chip dară să să fie tîmplat istoricilor românești, mai pre urmă dovedesc a streinilor scriitori, carii pentru ale sale cite oarece și pentru a altora au ameliat ¹⁶, și cu puțină pomenire tare dovedesc precum tăcerea istoricilor vremilor acelora n-au avut altă pricină, fără numai carea de la noi s-au arătat. Așijderea unora mai proaspeți scriitori, aceiași a celor mai vechi tăcere și a altor nespūsă, ceaia ce s-ar fi cădzut nevointă în cercetarea și în cercarea ¹⁷ scriitorilor, li-au dat mijloc a gîndi și a li să părea precum locurile Dachii, și ales unde-i acmu țara Moldovei și a Muntenii stă, să fie rămas cu sute de ani pustie și de romanii săi nelăcuită. Încă dzic că de ar fi fost romanii noștri din Dachia tot un neam cu romanii

14 fiecare dintre membrele unei liințe.

15 Șirul comparațiilor dovedește că autorul *Hronicului* își dorea cartea nu ca un document sec în mîna cititorului, ei, în același timp, ca o pagină agreabilă, atrăgătoare; Canteмир caută să suprapună calității literaturii științifice, pe cea a literaturii beletristice.

16 au pomenit.

17 *Cercetare* și *cercare*, investigare (sînt sinonime la Canteмир).

din Italia, scriitorii romanilor n-ar fi uitat a scrie pentru dînşii. Însă trebuie-au acelora carii aşe de slab ş-au slobodzit cuvîntul, întăi să să fie mai trudit ceva şi nu numai cîte cărţi de istorici în casa sa au avut să fie citit, ce şi pre carii n-au avut, sau de la alţii să să fie împrumutat, sau şi aceasta mîna de nu i-au dat, încai să fie căutat la alţii, carii istoriile a toată lumea şi a tuturor vacurilor, pre scurt au strîns şi lucruri carile mai vrednice de ştiinţa tuturor au fost, pre vremile şi la locul său li-au înşămnat [...] ; apoi condeiu pre hîrtie a purcede voia să-i fie dat şi aşe mult mai cu pază¹⁸ şi mai fără lunecare ar fi păşit. Aşijderea la scriitori ar fi aflat, precum după ce neamurile varvarilor despre crivăţ şi ales carii ţărilor noastre mai aproape vecini au stătut, precum au fost bulgarii, sîrbii, sclavonii peste Dunăre, leşii, căzaccii peste Nistru, rusii sau moscalii peste Nipru, carii şi până astădzi mari şi late crăii şi împărăţii ţin, şi unгурii despre apus, carii cît să fie fost de puternici, nime socotesc să va afla carele să nu ştie. Acestea neamuri, dzic, după ce pre la locurile sale s-au aşedzat şi s-au întemeiat, de ciia ei încă de lucrurile şi începăturile sale a scrie au început şi după cursul vremilor, ce la dînşii s-au tîmplat, mai pre amăruntul, iară ce la vecinii lor, mai pre scurt, însă cîte cevaşi neînşămnat n-au lăsat şi ales pentru lăcuiitorii Moldovei, ca pentru nişte vecini mai de aproape, cînd ocazia li-au vinit, cîte ceva a pomeni nu s-au lenevit, pre carii noi acmu ca pre nişte poveaţă din pas în pas urmînd, din năpăstea care de la unii puţin în istorii zăbăviţi, în spatele ţărilor acestora s-au aruncat, a le dezbate şi

18 *Cu pază, prudent.*

a le mîntui ¹⁹ silim. Și precum traiul romanilor în Volohia, de la începătura lor până acmu, necurmat și nestîns să fie rămas să dovedim.

Lista izvoarelor folosite de Cantemir se îmbogățește cu fiecare capitol al istoriei începuturilor noastre; ea impresionează nu numai pe cititorul de la începutul sec. XVIII (cînd a fost întocmit *Hronicul*), ci și pe cel de azi prin numărul și diversitatea lucrărilor, prin rigurozitatea științifică a selecției, prin acribia cu care autorul scotea la iveală tot ce putea să fie în sprijinul ideilor sale. Nume de istorici bizantini (*Gheorghe Kedrenos* ²⁰, germani *Johannes Leunclavius* ²¹), polonezi (*M. Strykowski* ²²), francezi (*Petavius*), un „synopsis” ²³ al istoriei rusești urmărește să arate „necurmat traiul romanilor în Volohia”.

Înarmat cu atîtea dovezi, dă frîu liber indignării provocate de falsificatorii istoriei noastre :

19 *A dezbate și a mîntui*, a scăpa, a elibera și a salva.

20 *Gheorghe Kedrenos*, (sec. 11) cronicar bizantin. Lucrarea sa *Istoria sinoptică* tratînd perioada de la facerea lumii pînă la 1057, cuprinde și informații privitoare la români.

21 *Leunclavius Johannes* (1533—1593) istoric și orientalist german. Autor al unei istorii a Imperiului otoman, care cuprinde și informații referitoare la istoria țării românești din sec. 15—16.

22 *M. Strykowski*, istoric și poet polonez (1547 — sfîrșitul sec. XVI). Opera sa cea mai importantă este o cronică a Poloniei, Lituaniei, lucrare deosebit de prețioasă pentru istoria acestor țări, întrucît a folosit o serie de izvoare ulterioare pierdute.

23 privire generală, de ansamblu, asupra unei științe.

**Mustă-să niște băsnuitori, carii pentru neamul românesc
hîrtia muruiad ²⁴, singuri pe sine s-au ocarîi**

Vino acumu aicea iscusitule în basne Simioane și tiaca minciunilor Misaile ! Vino, dzic, aicea și te uită la românii și lăcuiitorii Volohiii pre carii voi basnă bolind și minciună născînd, ca pre bureții fără să-mîntă de ieri, de alaltaieri îi faceți, și nu știm de ce Laslău, craiul unguresc (carile pre vremile ce dziceți numai voă iaste cunoscut, iară altora istorici nemăruia, din temnițele Rîmului scoși și împotriva tătarilor aduși și apoi în țara Ardealului, spre lăcuire puși, să fie fost. Pățit-au neamul românesc cu voi tocma ca părintele lor Remus, carele pre tâlhari gonind și bucatele unchiu-său lui Numitor cu mînă într-armată de dînșii apărînd, el apoi în locul tălharilor prins și de tălhușag cu zavistiia pîrît, legăturilor dat și morții giudecat au fost ; ce dreptatea lui nu numai nevinovat l-au scos, ce încă nepot lui Numitor, fičior lui Mars și a Reii și ziditoriu împărățiii și cetății romanilor l-au arătat. Așe numele tălharului au găsit împărat, așe numele vinovatului pre nepot unchiului au arătat. Așe voi cu același nume, hulă și ocară nepoților și strănepoților lui a pune silind, a lor cînste și slavă mai tare a izbucni și lumii a să înștiința ; iară a voastră ocară și blăstămată măzăcie ²⁵, ca tălanița ²⁶ dezământată pre uliță a să purta, pricină sinteți, pricină dați. Cine dară au fost acei

24 a mîzgăli.

25 (fig.) murdărie.

26 femeie desfrînată.

români sau volohi cari cu 397 de ani mai înainte la istorici pre acesteși locuri să pomenească ? [...].

Au românii din Dachia cu mită au cumpărat condeile scriitorilor streini să le scrie neamul, traiul și alalte, cu atîta sume de ani mai înainte ? O, cît de grozav stă menciuna în scaunul adevărului ! O, cum să dovedește basna, macar că cîtăva vreme ar trece până a să dezvăli ! O, cîtă ocară un mazăc ca Simion și ca Misail (de bunăvoie trec aicea cu pomeneirea pe Sarniție și pe Ian Zamoschie leși), și cîtă a cinstii scădere numelui istoricesc să aduce cînd băsnuitori ca aceștea, nume istoricesc plăsmuind, basne scornesc și spre adevărînța povestirii nici o mărturie mai veche înainte nu aduc, nici arată de la cine au vădzut, au audzit sau au citit ; că obiceiul istoricului, carile adevărată istorie a scrie pofteste, iaste, ca de va scrie lucrurile vremilor sale, altă mărturie fără știința inimii sale să nu aducă, căci nici are, de vreme ce el iaste întăi scriitori ; ce rămîne, ca după ce-și va scoate scrisorile la ivală, alții de adevărînța lui cercînd, la știința inimii întărit să fie, precum de-l vor alătura cu alți scriitori a acelorași vremi și a acelorași lucruri, să nu să rușineadze, nici de minciunos să-l poată dovedi ²⁷ ; iară cînd culege istoria vremilor trecute și cu mult mai înainte de vacul său lucrute, trebuie să pomenească și să dovedească de unde au cules acealea ce el samănă și din ce jic-

27 Pentru Cantemir, cei ce însemnează evenimentele contemporane cu ei sînt cei mai de încredere istorici ; bineînțeles, dacă sînt obiectivi și dacă ulterior, prin confruntarea scrierilor lor cu ale altora, privind aceeași perioadă, se confirmă autenticitatea celor relatate.

niță²⁸ au luat grăunțele, ce împrăștie, că aceasta nefăcînd, nu grîu, nu săcară, nu altă sămîntă adevărată, ce zizanie²⁹ și pîring³⁰ din sine născut și ploid va sămăna³¹. Ce Simionul acesta, ce-i dzic Das-cal, dară adevărat nedascâl, de acestea de toate sărac și gol fiind, și pentru ca minciuna sa cu altă ceva să scutiască neavînd, atîta numai dzice că această istorie (ba fîc), macar că la hronic nu să pomenește, însă el și aceasta nepomenită n-au vrut să o lase. Nu așe, nevrednicule³², nu așe ! Nu agiunge istoricului ade-

28 hambar ; aici, în sens figurat, se referă la obligația pe care o au istoricii a căror însemnări privesc epoci anterioare, unele din ele foarte îndepărtate, de a declara de fiecare dată de unde au luat informațiile ; de remarcat ținuta științifică la care este obligat istoricul în viziunea lui Cantemir.

29 plantă erbacee perenă din familia gramineelor.

30 mohor (plantă erbacee din familia gramineelor, care crește de obicei ca buruiană în culturi).

31 Responsabilitatea istoricului, în sensul menționării exacte a izvoarelor, apare sub formă de autocritică într-o filă atașată la *Hronic* în care Cantemir dădea indicații privind tipărirea operei sale : „Așijderea în multe locuri va videa cititoriul că la une mărturii pomemim de numele istoricului, iară la ce carte sau la ce cap anume nu însămnăm, ce și aceasta cu graba silindu-ne cînd culegeam mărturiile din scriitori uitam a însămna și capetele în carele să scriu aceale mărturii, însă în bună credință îi adeverim că acel autor aceale mărturii precum le însămnăm negreșit așea le va afla. Iară mai mult ce vom fi greșit te poftim ca cu lină și blindă inimă să îndreptadze și să tocmască. Iară mai mult să adauge sau să scadză, poftim să nu îndrăznească“. (Vezi „Magazin istoric“, *loc. cit.*).

32 Discursului sobru i se adaugă elocința vorbelor de duh

vărat să dzică numai că și aceasta nepomenită n-au vrut să o lase ; ce mai trebuie, precum scrie cutarele și cutarele ; iară amentrelea regulă de toți priimită iaste și de toți învățații întărită, adecă *Dicum unius, dictum nullius*³³, dzisa unuia, ca dzisa nimăruia a fi, de necredzut adecă, și ca cum nici ș-ar fi dzis-o cineva. Aședară, înțelepte cititoriule, vădzind pomenirea neamului și numelui moldovenesc pre la anii însămnați de la istoricii streini făcută, iarăși cu drepti ochi pre hronicul nostru înainte pășește și toate timplările, precum în cursul vremilor au cădzut, socotind și giudecînd, pare-ni-să și cu vîrtoasă nădejde sintem, precum și singur vei mărturisi că țările acestea, carele români și astăzi le țin, niciodată de dinșii de tot părăsite și pustiite să nu fie rămas, ce încă cu întemeiate stăpîniri, totdeauna să fie trăit, nu așe noi dară, pre cît streinii, pre carii urmăm istorici ți vor dovedi. Noi dară acmu la cursul istoriiei să ne întoarcem.

Capul V

Arată-să începătura stăpînirii rusești carea acmu iaste puternică împărăția Moscului

Așa cum a procedat de mai multe ori, chiar dacă evenimentele petrecute în viața popoarelor cu care ne-am învecinat nu au angajat în mod vizibil

din graiul de-acasă, a comparațiilor și metaforelor iscate din înțelepciunea poporului, a nenumăratelor apelative ; și toate la un loc, se precipită parcă, incapabile să demaște josnicia.

³³ Și iarăși argumentul omului de carte, concretizat în dictonul latinesc, pe care, bineînțeles, îl traduce.

evenimentele de pe teritoriul Daciei, Cantemir punctează momente principale din trecutul acestora. Socotește aceasta ca o obligație pentru istoric, cu atât mai mult cu cât, pentru anumite epoci din istoria neamului nostru, el însuși s-a bucurat aflînd, măcar sporadic, vești despre strămoșii noștri, inserate în știrile care vizau alte neamuri de pe lîngă hotarele Daciei.

Astfel consacră cîteva pagini „începăturii stăpînirii rusești, carea acum iaste puternică împărăția Moscului“.

Macar că la trupul hronicului nostru n-ar căuta, însă pentru pomenirea a împărăție ca aceasta și de începătura ei, apoi și de minunată primirea luminii adevăratei pravoslavii³⁴ a tot neamul rusesc, cît de pre scurt să înșămăm, precum și a altor a lor noștri vecini, a leșilor adecă, a bulgarilor și a ungarilor am arătat și a altora, carele mai pre urmă să vor tîmpla. Așijderea macar cu vîrvul condeiului, precum să dzice, a atinge și cititoriu nostru de unele ca aceste a să înștiința poftitoriu înaintea privelii a le pune, nu ne vom lenevi. Că cu acesta chip socotim, oarecum și împrumutarea (precum și alții pentru noi au pomenit) cu carea vecinii ne-au împrumutat, să plătim și pofta curiosului nostru cititoriu să facem [...].

34 religia creștină ortodoxă ; este vorba de creștinarea rușilor (sfîrșitul sec. X) pe vremea lui Vladimir Sveatoslavici, cneaz al Novgorodului și apoi al Kievului.

Dovedește-să` traiul romanilor în Volohia de la Roman Dioghenis până la Mihail fiul lui Constantin Duca

[...] Pre la anul 1070, Dlugos³⁵ între istoricii leșești vestit, iscusit și vrednic de credință istoric, pentru volohii sau romanii, ales pre locul unde-i acmu Moldova trăitori, tare și neclătită mărturie ne aduce, precum țările Moldovii (căci leșii scriitori supt numele Voloscii numai pre Moldova înțeleg) nu numai lăcuite și de moșnenii săi ținute, ce încă și altor vecini agiutoriu și scutitori să fie fost³⁶ [...].

Multă altă oaste [zice Dlugos] de la vecinii de penpregiur, de la rusi, de la pecinighi ³⁷, de la volohi, adecă de la moldoveni într-agiutoriu au luat [...]. Noi atîta am vrut numai să-i arătăm că tăcerea istoricilor mai denainte și căci pentru volohi sau romanii din

35 (*Jan Dlugosz*) (1415—1480), istoric și diplomat polon. În principala sa lucrare, *Historia Poloniae*, se cuprind și prețioase informații privind istoria Moldovei.

36 Istoricul polonez se referă la ajutorul pe care l-a cerut vecinilor voivodul polovților pentru a-l sprijini împotriva dușmanilor. După cronicarii ruși, polovții sînt identificați cu cumanii, popor de neam turcic care, migrînd din stepele nord-pontice, au fost atestați în sec. 11 pe teritoriul țării noastre.

37 *pecenegi*, populație nomadă, originară din Asia Centrală. Au apărut pe teritoriul țării noastre la sfîrșitul secolului IX și s-au așezat aci pe la mijlocul secolului X, iar spre sfîrșitul secolului XI se sedentarizează unii în orașele dunărene din Dobrogea, alții, în podișul central al Moldovei. Apoi își pierd treptat individualitatea etnică fiind definitiv asimilați de populația autohtonă (sec. XIII).

Volohia prin cîtăya vreme, cîte puțini numai și cîte oarece au pomenit, precum și Dlușoș aicea pre scurt arată că Zăslav³⁸ au luat agiutoriu de la volohi sau moldoveni. După regula și canonul carile noi am dat, dovedesc că țările acestea de lăcuitorii săi de tot deșerte să nu fie rămas și așe această poveste, pre carea pre scurt Dlușoș o aduce, dovedește precum și adevărată axioma³⁹ dzice că cineva nu poate da ce nu are, așe și Volohia n-ar fi putut da polovților volohi într-agiutoriu, de nu ar fi avut lăcuitori în sine. Rușineadză-se dară macar și cu aceasta (că alte mai vîrtoasă mărturii, carile mai înainte îi vom aduce, mi să pare că nici să să rușineadză vreme le va da) carii pre români, adecă pe moldoveni și pre munteni vor să-i facă de ieri de alaltieri pre acestea locuri veniți, că cine cît de puțin socotitoriu, nu va putea cunoaște și nu va mărturisi ? (că cu greu și așeși peste puțință iaste adeverinții cunoscute socoteala să nu să lipască) că de vreme ce stăpînitorii locurilor Volohiii, unde acmu să numește Moldova, au fost dînd altor ai săi de penpregiur vecini agiutoriu și istoricii anume îi chiamă volohi, cum poate acei volohi în Volohia să nu fie fost ? Că aceasta de s-ar putea tăgădui, s-ar pute tăgădui și soarele fiind într-amiadzidzi precum nu s-au făcut dzuă. Rămîne dară istoriia hronicului nostru adevărată că locurile Volohiii totdeauna au fost lăcuite de moșnenii săi romani, macar că nu totdeauna istoricii pentru dînsese au pomenit.

38 *Ladislav*, v. p. 169, nota 9.

39 enunț prim și nedemonstrat din care se deduc alte enunțuri (teoreme) pe baza anumitor reguli.

Sfârșitul cărții a VII-a a *Hronicului* este ca un corolar care se impune la capătul unui lung șir de fapte, dovezi palpabile ale traiului neîntrerupt al romanilor pe aceste locuri.

Capul XV

Aceiași să arată de la Manuil Comnenos până la Alexie Anghel

[...] Într-acesta chip și pentru nerupt și totdeauna traiul romanilor din Volohia trebuie a înțelege, că înțelegându-le din istorici adevărați faptele, putem fără nici un prepus a cunoaște și traiul lor și ființa⁴⁰ lor. Aședară istoricii grecești, carii până acmu pentru lucrurile romanilor în Volohia somnul celor 7 efeseni⁴¹ să vadă să fie dormit și prin atîta vreme cîtă la

40 existență.

41 Este vorba de o legendă creștină, originară din Orient, potrivit căreia 7 tineri locuitori ai Efesului (oraș în Asia Mică) s-au ascuns într-o grotă de teama urmărilor în timpul unei persecuții contra creștinilor. Din porunca împăratului roman Decius (a. 251), intrarea în grotă a fost zidită și oamenii respectivi condamnați să moară de foame. Pe timpul împăratului Theodosiu cel Mare (395) — despre care se știe că a decretat creștinismul ca unică religie în stat (cînd se cultiva și ideea reînvierii morților), se spune că în urma unei viziuni a împăratului, Dumnezeu, vrînd să întărească credința creștină, a înviat pe cei 7 martiri. Aceștia erau convinși că somnul lor n-a durat decît o noapte. Socoțind anii scurși între domnia lui Decius (251) și cea a lui Theodosie (395) trecuseră însă 144 de ani. Legenda — care ignoră cronologia — amintește că somnul celor 7 efeseni ar fi durat 372 de ani.

mijloc au trecut, atîta au tăcut, cît ca cum pre locurile Volohiii nici suflet de om n-ar hi fost, a căroră tăcere, pre cît noi putem giudeca au dat pricină unora, precum de multe ori am dzis, să criadză că țările noastre cu sute de ani să fie stătut pustii și fără lăcuitori ; și apoi alții urechile în basne șlobodzin-du-și încă mai mari decît au audzit, au și scris, cît cu condeile lor, pre tot neamul românesc, nu într-alt chip, ce tocma ca legumile într-un an îi sădesc, răsar, îi cresc și-i și zmulg ; ce basnile băsnuitorilor lăsind, să videm acmu cei ce dormia grecești istoriei cum să deșteaptă și cum strigă cînd îi doare; căci una și aceasta iaste pricina tăcerii lor cei adînci ; adecă, că după împărțirea împărățiii romanilor, în Volohia, ca într-un unghiu de amîndoaă părțile rămîind depărtați și despărțiți, orice într-această parte, ca cum de trupul împărățiii lor nu s-ar atinge; nici grije purta, nici de lucrurile lor însămna ; (și adevărat că de n-ar fi pomenit cîte ceva istoricii cei streini, mai pierită li-ar fi rămas știința traiului și moștenirii lor pre locurile sale), iară acmu de la romanii din Volohia, oarece dureri și patimă simțînd, precum împărățiii asupra lor sabii, așe scriitorii condeii își ascut. Iaste dară de cîteva ori pomenitul Nichita Honiatis⁴², grec, și de toată credința vrednic istoric, carile pentru romanii din Volohia și pentru războaiele carile, pe vremile cînd el istoria sa țăsea, cu împărăția răsăritului au

42 (*Nicetas Choniates*) (mijlocul sec. 12 — cca 1210) istoric și scriitor bizantin, autor al unei istorii a Bizanțului, unde se găsesc prețioase informații privitoare la vlahii (români) din munții Balcani, din Moldova și din regiunile cursului inferior al Dunării, și la formarea țaratului bulgar al Asăneștilor.

avut, pre larg și îndestul scrie, precum în cartea carea urmadză, cu nemutate cuvintele lui Nichita Honiatis, toată istoria lui, carea au scris pentru războaiele românilor cu împărăția răzsăritului, din cuvînt în cuvînt o vom aduce ; cu a căriia adeverință, cu bună îndrăzneală putem dzice : vino acmu bunule Simioane și frumosule Misaile și vedeți pe romanii din Volohia, pre carii pre aceste vremi dziceți că n-au fost nicăiuri, sau de au fost încă să fie fost la Rîm, sau precum voi băsnuiți, în temnițele Rîmului, că Laslăul vostru, pre carele din crierii voștri îl nașteți, după vremea ce voi însămnați, au avut războiu cu Batic hanul tătărăsc, iară Batic au trecut cu prada sa în țara unguriască la leat 1242 și așe iaste cu 56 de ani mai pre urmă. O, scîrnavă-i minciuna și însutit, mai scîrnav minciunosul carile o scornește ! Că de vreme ce pre vremea lui Batic dziceți c-au fost acel Laslău craiu în țara unguriască, și el întăi au adus pre acei oameni răi de la Rîm și apoi după biruință i-au aședzat pre la Maramorăș, acești romani, carii după cum am dzis, numele mai pre urmă în volohi sau vlahi, cu 56 de ani mai înainte, de unde s-au luat ? pentru carii istoricul grecesc, nu fără oarece stidire⁴³, ce adeverinții slujind, dzice că oastea carea întăi au trimis asupra lor Isachie Anghel⁴⁴ împăratul, de tot au prădat-o. Adevărat dară, că au fost adus Laslăul vostru tălhari și oameni răi de la Rîm și deșertînd temnițele Italiii au împut Maramorășul;

43 sfială.

44 (*Isac al II-lea Anghelos*) împărat bizantin (1185—1195 și 1203—1204). În timpul său a fost creat al doilea țarat bulgar, în urma răscoalei antibizantine a bulgarilor și vlahilor din 1185—1186.

acii tălhari numai ai voștri părinți au fost și de la dînșii poate fi v-ați învățat a fura adevărul istoriei. Iară românii⁴⁵, carii sint părinții moldovenilor și a muntenilor, precum cu multe și tari dovede am arătat, totdeauna pre locurile sale au lăcuit, precum și acmu aceiași lăcuiesc. Cu atîta mustrare agiungă-vă, mai uitați-vă înainte pentru volohii noștri la același istoric.

45 Este vorba de *romani*.

CARTEA A OPTA

PRIDOSLOVIE

Capul I

Iubite cititoriule, macar că cit în putința noastră iaste, ca de voroava lungă să fugim, în tot chipul silim și în lucru așe de mic (căci după acest de acmu nenărocit statul stăpînilor acestor a noastre țări, istoriia lor, lucru mic a-l numi socotim) groasă și mare carte a scrie, cît nu ne suferă inima singur poți cunoaște ; însă precum nici un trandafir fără ghimpi și nici un lucru fără greutatea sa și fără vreo împiedicare să fie nu poate, așe și istoriia noastră pentru vechimea a neamului românesc nu puține, nici iușoare împiedecări și împotriviri până acmu s-au arătat ; așe și de aicea înainte ne ies, carile de nu să vor da din cursul istoriiei într-o parte și de nu să vor curăți de spinii și de zizaniile carile în țarina adevăratei istoriiei s-au ijdărît¹, nu numai căci purcesul înainte ne zăticnesc, ce încă și povestea întunecînd, locurilor, vremilor, numerilor, chipurilor și altor țircumstanții² (lucruri împregiur stătătoare) istoricești

1 au luat naștere.

2 împrejurare (vezi și gloșarea autorului).

ca acestea, mare tulburare și confuzie aduc și macar că istoria din sine, chiară și curată iaste, însă cu til-cuirile³ și strămutările⁴ scriitorilor mai de pre urmă, mai mult înecându-să și învălătucindu-să⁵, de nu să vor întoarce la fântina și izvorul său cel dintăi și de unde au purces cititoriul, fără îndoință și fără prepus în cunoștința adevărului slobod să îmble (precum noi socotim) nu va putea.

Cea mai mare parte din cartea a opta a *Hroni-cului* cuprinde capitole întregi despre luptele Asă-neștilor⁶ cu Imperiul bizantin. P. P. Panaitescu, în lucrarea *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, atrage atenția asupra confuziei făcută de savantul moldovean care a introdus cel dintăi acest capitol în istoria românilor, neștiind că este vorba de „o ramură a vlahilor, locuitori în evul mediu în munții Balcani și crede că Asăneștii au venit din nordul Dunării și centrul stăpînirii lor era acolo“ (op. cit., p. 242) :

„Aicea încă socotească cititoriul și din cuvintele istoricului⁷ să cunoască“, spune Cantemir, „că

3 explicații, interpretări.

4 preschimbare.

5 încurcându-se.

6 *Asăneștii*, dinastie de țari ai celui de al doilea țarat bulgar, cu capitala la Tîrnovo, înființat în urma unei răscoale antibizantine. Întemeietorul dinastiei a fost Asan I, țar vlaho-bulgar (1187—1196), alături de Petru, fratele său.

7 Afirmația istoricului bizantin Choniates, pe care se bazează expunerea lui Cantemir, este clară și nu îngăduie ast-

vlahii de au și fost apucat multe locuri în Misia, încă așezământul lor mai de temeiu tot peste Dunăre au fost, unde Petăr cu Asan, în această dată prost mergîndu-le, s-au tras“.

fel de interpretare. Vlahii aceștia, spune Choniates, „locuiesc peste tot cuprinsul muntelui Hemos (Balcani)“. (Vezi P.P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 242).

CARTEA A NOÏA

Carea arată traiul romanilor de la începătura hanilor¹ tătărăști și a împăraților turcești până la năpada lui Batie, când s-au tras românii iarăși spre Ardeal

Capul I

Arată-să începătura hanilor tătărăști, de la Gînghiz Han², din carile să trag hanii Crîmului³ supt porecla ghierai

De vreme ce cursul *Hronicului* nostru au agiuns pre acelea vremi în carile doaă mari și puternice stăpîniri, adecă a hanilor tătărăști în Crîm și a împăraților osmănești⁴, s-au început (carii cît de lat și de lung stăpînesc, cine iaste carile să nu-i știe), soco-

1 titlu purtat în evul mediu de conducătorii mongoli și preluat de suveranii multor țări din Orient.

2 *Genghis Han*, han mongol, întemeietorul unui mare imperiu ; cu o armată bine organizată și extrem de mobilă, a întreprins numeroase expediții, cucerind Siberia (1207), China de nord (1211—1215) și Asia Mijlocie (1219—1221). A invadat India (1221) și Rusia (1223).

3 Crimeea.

4 turcesc.

tit-am, precum și pentru a altor crăii de prenpre-
giurul nostru, cît mai pre scurt și cîte ceva nedzis
și nearătat n-am lăsat, așe și pentru acestea, pentru
înștiințarea cititoriului nostru, cît vom putea mai pre
scurt, nearătat să nu trecem, și, mai cu de-adins, că
acestea stăpîniri, nu numai vecine, ce încă și stăpîne
fiindu-ne (așe Dumnădzău cu ascunșale sale și
drepte giudecăți învoinđ); pentru aceia noaă româ-
nilor pentru dînșele și mai curat și mai bine și a ști și
a cerca ne trebuie decît altora ⁵.

Trecînd în revistă începutul și consolidarea pu-
ternicului imperiu mongol, Cantemir arată că nu
numai Genghis-han, întemeietorul acestui im-
periu, a contribuit la reputația de care se bucura
„tătărimea cea mare“ ci și urmașii acestuia; de
pildă, despre unul dintre hanii tătărăști spune :

Ghierai acesta, ca cum lumii unul ar fi fost mo-
narh, toate a lumii împărății ca pre o moșie au îm-
părțit-o altor frați ai săi, unora Asia, altora Evropa

5. *Hronicul* lui Cantemir abundă în date referitoare la di-
verse popoare pe care, fie că au ajuns sau nu în contact
direct cu locuitorii de aici, fie că au jucat un rol important
în istoria acelor vremuri, istoricul obiectiv, de profil știin-
țific, nu avea dreptul să le neglijeze. Evenimentele din viața
popoarelor sînt într-o permanentă întrepătrundere și, ca
atare, ele pot avea repercusiuni imediate sau mai îndepăr-
tate, de mai mică sau de mai mare importanță în desfăș-
urarea istoriei neamurilor. Ideea lui Cantemir de a se opri
și investiga trecutul diverselor „stăpîniri“ — idee deosebit
de progresistă pentru acea vreme — este nelipsită în tra-
tarea de astăzi a istoriei.

orînduind și poroncindu-le, cineși oarda sa luînd (căci fără număr era de mulți) să margă să-și supuie țările ce le-au cădzut în partea lor.

Ce acmu vine rîndul să dzicem ceva pentru zmaul cu șapte capete⁶, împărăția turcului [...].

Capul II

Arată-să începătura neamului turcesc și a familiei Aliosmanilor, carii astăzi în împărăția Tarigradului, cu multe alte împărății în Asia, Africa și Evropa

[...] Din dzi în dzi împărăția aceasta mărindu-să și crescînd, până într-atîta s-au lătit și s-au înălțat, cît și celor cît de proști știut iaste, și pline sint bibliotecile și turcești și creștinești de minunate și mari faptele lor.

Cea mai mare parte a cărții a noua (de la capitolul III pînă la ultimul capitol. — al XIII-lea) este o înflăcărată - polemică lansată de Cantemir împotriva teoriei tendențioase despre originea românilor, teorie susținută de Simion Dascălul. Minuțiozitatea cu care principele moldovean contracarează pe rînd afirmațiile calomnioase la adresa strămoșilor noștri, vine din dorința semnatarului atîtor dovezi „pîntu ca și hronicul nostru credința să-și pliniască și băsnuitorii gura să-și astupe“.

Punînd față în față mărturiile răuvoitoare ale defăimătorului și argumentele solide culese din istorici, Cantemir ține să stabilească limpede, pentru

⁶ Cantemir, folosește din nou hiperbola bine cunoscută din basme pentru a sugera marea putere otomană.

orice cititor, neadevărul, mînciuna vehiculată de Simion Dascălul.

Capul V

Arată-să precum românii cești dincoace de Dunăre să fie luat protecția lui Andreas, craiul unguresc

[...] Deci toată pricina împotrivirii basnelor cu istoria cea adevărată într-acesta punct stînd, sili-vom ca curat și pre amănuntul, toate năbușiturile⁷ lui Batic⁸ la locul și la anul lor să le arătăm și toate răutățile, morțile, prădzile și răssipele cari le-au făcut, în părțile Evropii să le istorisim ; căci așa bună ne-dejde avem, că cititoriul nostru, de-i vor fi sunat mai denainte la urechi basnile lui Simion Ungureanul pentru Laslău⁹ craiu și pentru descălecarea Maramorășului cu romani, acelea sunete toate nemică adevărat înșămătoare să iasă, și în locul lor adevă-

7 năvălire.

8 (*Batu-han*) han tatar. A condus numeroase expediții împotriva cnezatelor ruse și marea invazie în Polonia, Ungaria, Dalmația și ținuturile românești (1241). Întemeietor al statului Hoarda de Aur. Cantemir înserează năvălirile lui „Batie” pentru a demonstra nețemeinicia afirmațiilor lui Simion care susținea că pe vremea lui Ladislau ar fi avut loc marea invazie a hunilor în Ungaria și ținuturile românești. Or, după cum se vede „Laslăul” lui „Simion Ungureanul” a trăit mult mai înainte (vezi nota următoare) și marea invazie (1241) s-a petrecut pe vremea regelui Bela al IV-lea (1235—1270).

9 (*Ladislau I cel Sfint*) rege al Ungariei (1077—1095). A fost ales conducător al cruciadei I, dar a murit înainte de a participa la ea.

rata a adevăraților scriitori istorie să puie, că precum până acmu am făcut, așe și de acmu înainte vom face, toate din istoricii streini și vrednici de credință culegînd, nemică altă ceva al nostru vom pune, nici vom adaoge, fără numai o a istoricilor alcătuire și mărturie aducînd.

Aceste pagini pline de vervă la adresa „scornitorilor de minciuni“ cuprind cele mai aspre invecțive izvorite din inima și pana unui patriot. Cantemir nu obosește repetînd și demascînd într-una netemeinicia „basnei“.

Capul IX

Arată-să înturnarea lui Batic cu tătarii înapoi și a Belii la crăia sa

[...] Macar că noi cu atîtea doveade și mărturii cîte până acmu înainte am pus pentru scornită basna lui Laslău și pentru descălecarea Maramorășului cu românii noștri, odihnit¹⁰ să fie nedejduim, însă noi, adevărul să mărturisim, cu atîta încă tot nu ne putem odihni, de care lucru, cîrpiturile minciunoșilor, încă a mai destrăma și a șpîrcui¹¹ îndemnîndu-ne, încă și aceasta cătră cititorii noștri a striga nu ne vom sii¹².

Capul X

Arată-să ciudat chipul basnii scornite pentru Laslăul cel scornit și minciunos

O, omenite cititoriule ! Cît de cu greu lucru iaste adevărînța minciunii a afla, și încă după ee o afli,

10 împăcat.

11 a împrăștia, a risipi.

12 a sfii.

mai cu greu cade știința¹³ ei, că aflînd nu află și știind nu știi; că precum viînd întunericul, altă nu putem afla, fără numai că lipsește lumina, așe aflînd minciuna, altă nu știm făr cît că iaste lipsa adevărului, carea nici ființă, nici supstare poate avea¹⁴. Rîde-va poate cititoriul de surdă osirdiia¹⁵ noastră, căci chipul a căruia ființă în lucrurile firii¹⁶ nu să află, a zugrăvi ne apucăm și corăbii în aer, stînci pre apă plutind, lei și zmei plugurile pre arături trăgînd¹⁷ și altele ca acestea fosturi de chiteală¹⁸ (lucruri pre carile le zămislește părerea) a arăta ne nevoim. Ce precum noi slobodzenie la rîs îi dăm, așe și el icoana ce-i vom șerui trebuie nu de tot să o lepede, carea macar că de altă trebnică¹⁹ n-ar fi, însă rîsul poate să clătească²⁰ și oarecarea chip de trecerea vremii să-i dea. Pocitanie aceasta a lui Laslău (ce-i dzice Simion mazăcul „craiu unguresc“ și în predosloviia hronicului lui Ureche o au adaos), în capetele trecute atîta am înfruntat-o și la gol am scos-o, cît mai mult. mai mult a o scutura n-ar fi trebuit: ce căci prin multă vreme prin audzul cititorilor știm că s-au tăvăliț și oarece

13 *Cu greu cade știința (minciunii)*, confirmarea minciunii este și mai dureroasă.

14 *Nici ființă, nici supstare poate avea*, nici existență, nici substanță poate avea.

15 străduință.

16 *Lucrurile firii*, lucrurile firești.

17 Cum am spune „verzi și uscate“, „zugrăvim cai verzi pe pereți“.

18 nimereală sau, după cum spune Cantemir, lucruri scornite, rezultate întîmplătoare ale imaginației.

19 trebuință.

20 a stîrni.

chip de istorie adevărată au luat, pentru aceia și mai tare a o scutura și din toate încheieturile a o deznoda și a o destrăma foarte de treabă și în adevărul istoriei de folos a fi am socotit. Că precum cât iaste întunericul mai des, atîta lumina să luminează mai tare și mai departe își sloboade radzăle, așe pre cât să dovedește minciuna mai tare, pre atîta știința adevărului să curățește și să luminează. Pocitanie aceasta, dzice dară Simion să 'o fie luat din istoricul cel unguresc ; iară din care istoric anume nu arată, dzice că în hronicul lui Ureché nu iaste scris, iară el socotind-o că pre semne va fi adevărată n-au vrut să nu o scrie. (O, ce frumos giudecătoriu) asemenea aceluia căruia dzicîndu-i unul să gîcească ce ține strîns în pumni, el au răspuns că de-i va spune numai forma lucrului aceluia atuncea va putea să giudece și anume să gîcească ce ține în pumn. Celalalt spuindu-i că ține în pumn un lucru rătund și în mijloc găurit, gîcitoriul, după multă chiteală ²¹, i-au răspuns dzicînd că altă nu poate fi fără numai o piatră de moară, căci aceia iaste rătundă și în mijloc găurită. Tocma așe iaste și socoteala giudecătorului Simion, socotind numai căci iaste rătundă și găurită, iară nu ce poate pumnul cuprinde ²² [...].

Capul XIII

Aduce-să infățășarea basnelor istoricului bulgăresc cu a lui Simion măzacu, pentru Laslăul lor

[...] Toate, pînă la una, scornituri, și din slabi crieri fătături sint; că cea dintăi a românilor în Dachia

21 socoteală, chibzuială.

22 „Pildele“, atît de cunoscute în folclorul nostru, sînt utilizate de Cantemir în sprijinul ideilor sale.

descălecare și apoi într-înșă necurmată trăire, din an în an și din istorici în istorici, cum au fost și cum s-au ținut și cum trăiesc și până astăzi, cu neclătite mărturii am dovedit și am arătat. Așijderea Batie, când, cum și cu cine au avut războiu și sfârșitul acelor războaie la ce au ieșit, și Vladislavii cei adevărați pre ce vreme au fost crai în țara ungurească din hireșe a lor și a multora vrednice de credință istorii, am istorisit și-am vîncit; pentru carea nu într-a noastră laudă dzicem, ce ce poștește adevărul poștînd și urmînd, în bună nedejde sintem, precum cititoriul nostru credința *hronicului*, cu curată socoteală cercînd și aflînd, de nu ne va mulțami. încailea în ce vom fi lipsit ne va agiutori, și, altora după noi, mai cu osirdie și mai cu silință a scie, pricină și materie va da. Iară noi aicea sfârșitul cărții aciștia făcînd, înainte condeiul vom muta, cu carea, de va învoi Dumnădzău, sintem să arătăm statul românilor după prada lui Batie, și de iznoavă ieșirea lor pre la locurile și moșiile sale, din carile în scurtă vreme ieșînd, iară în scurtă vreme și fără zăbavă la dînsăle s-au întors, unde și pînă astăzi trăiesc.

Sfîrșitul cărții a noia

CARTEA A DZECEA

Careea arată statul țărilor românești, de după prada lui Batic hanul, până la înturnarea lui Dragoș Vodă în Moldova, și a Radului Vodă în Țara Munteniască. Așijderea arată, vreme, pricina, chipul și alalte timpări pentru carile o samă de români s-au tras spre țara Ardealului, iară o samă au rămas tot pre locurile și moșiile sale, neclățiți. Așijderea arată cetățile, târgurile și provinciile carile au ținut în Ardial români carii au trecut acolo și carile au ținut români carii au rămas pe loc. Așijderea arată, precum un craiu sîrbăsc au ținut pre o fată a unui domn românesc, cu mulți ani mai denainte de anul ce însămneadză hronicile noastre înturnarea domnilor de la Ardial la moșiile sale

Capul I

Înștiințare cătră cititoriu

Vreare-am pentru ca să să înștiințeadze cititoriul nostru că alta pusesem în gîndul nostru și alta strîmtoarea vremii și lipsa a unor scriitori la lucrul nostru foarte de triabă ni-au asuprit a face. Căci propozitul ¹

¹ ceea ce ne propuseserăm (vezi și glosarea autorului).

(pusesem în minte) nostru era ca cu sfârșitul cărții a noia și sfârșitul hronicului pentru vechimea românilor în Dachia să punem ; și de unde la cartea pomenită facem sfârșit, de acolo să luăm începătura hronicului amînduror țărilor. adecă precum a Moldovii, așe a Țării Muntenestei, și să-l ducem, de va vrea Dumnădzău, până la vremile noastre. Ce cătră lipsa a pomeniților scriitori mai adausu-ni-s-au și altă zăticnire², căci și pentru lucrurile domnilor munte-nești, hronicul carile în ceastă dată la mînă îl avem, macară că de la Radul Vodă începînd până la domnia lui Constantin Vod Brîncovianul vine, însă noi neputînd dosluși³ de cine să fie scris (căci numele nu-și iveaște), și de să potrivește cu alte hronice a Țării Muntenestei, din scriitoriu fără nume ca acesta, până nu-l vom înfățășea și cu alții, a ne încredința n-am îndrăznit. Pentru carea ni-au căutat a mai muta vremea⁴ și a aștepta până cînd ne va vini la mînă sau altul ca acesta, sau alt scriitoriu a căruia nume și credință să fie știută. Avut-am noi, încă la Țari-grad fiind, hronicul muntenesc și așeși cu singură mîna lui Șerban Logofătul⁵ pe proastă limba gre-

2 obstacol, piedică.

3 a desluși.

4 A mai muta vremea, a amîna.

5 Se pare că era vorba de compilația lui Stoica Ludescu, om de casă și devotat al Cantacuzinilor, compilație făcută „din ordinul lui Șerban Cantacuzino și întoarsă pe grecește pentru a putea fi cunoscută de un public mai întins și mai învățat. Manuscriptul original îl va fi căpătat Cantemir de la rudele nevestei sale dihtii. [Cassandra era din familia Cantacuzino]. Din acest manuscris el reproduce un pasagiu, și acest pasagiu e împrumutat din așa-numitul *Anonim româ-*

ciască scris, ce acela cu alte multe ale noastre acolo la Țarigrad au rămas. Deci dară cu aceste pomenite împiedecări, fiind siliți socoteala cea dintâi a ne schimba, ales-am ca cătră alalte adăogînd și această a dzecea carte cu carea sintem să arătăm statul românilor de după năpada și prada lui Batie, până la înturnarea românilor cu domnii săi de la Ardial iarăși la locurile sale ceale dintâi, și altele, carile în titlul cărții aceștea s-au pomenit. Acmu dară îl poftim cu acestea să fie mulțămitoriu (însă de putem dzice că truda noastră aștiaptă mulțămită) ; iară mai pre încet, învoind cel de sus, după ce vom tocni și vom îndrepta anii, precum acestui moldovenesc, așe a celui muntenesc hronic și vom adaoge și altele carile din cîțva scriitori streini avem culese (carile istoricii noștri cei mai vechi nici cu vîrvul condeciului nu li-au atins și până astădzi a lor noștri stau îngropate și neștiute) ; și lipindu-le la locul, vremea și chipurile sale, atuncea cū agiutoriu lui Dumnădzău, vom pune începătura hronicului acestor doaa țări, de obște, adecă de după înturnarea românilor, carii pre vremea lui Batie s-au fost tras la Ardial, până la vremile noastre, unde întăi din istoricii streini sintem să arătăm și cu curate doveade să înștiințăm, precum hronicile noastre în multe și mai vîrtos pentru înturnarea lui Dragoș Vodă în Moldova și a Radului Vodă în Țara Muntenescă, pe ce vreme și în ce an să să fie tîmplat, foarte greșiți sint ; căci noi anul înturnării lor de la Ardial, cū cîțva ani mai înainte

nesc" (N. Iorga, *Op. cit.*, p. 283). G. Pascu, în lucrarea citată, susține la fel că *Hronicul muntenesc* cunoscut de Cantemir este *Cronica Anonimă 1290—1688*.

și așezi nu cu mulți, după înturnarea lui Batic cu țătării săi, din istoricii streini, scriitorii vremilor acelora, doslușim, precum istoria înainte va arăta.

Capul II

Arată-să statul românilor, sau cum acmu le dzicea, a vlahilor, după prada lui Batic

Precum au început romanii din descălecătura lor de la Traian împărat prin toată Dachia așe au și ținut. Și macar că pre vremile năpăzilor vârvărești⁶ (pentru carile pre la locul și vremea sa îndestul s-au pomenit) mult s-au clătit și s-au strunciunat⁷, însă de pe hotarale Dachii de tot afară n-au ieșit, ce numai de la cîmp spre munți, adecă despre Dunăre și despre Prut și Nistru spre părțile Ardealului să trăgea. Iară după ce trecea fortuna acelor prădzi vârvărești, iarăși la locurile sale ieșia (precum și aceasta adese și în multe locuri din scriitorii vremilor acelora am dovedit) și cu toții supt o stăpînire fiind, toate locurile și cetățile unde acmu Ardialul, Moldova și Muntenia iaste, ținea. Iară după năpada unnilor⁸ sau a ungușilor (precum la rîndul său s-au dzis), o parte din Dachia, carea era pe apa Tisei, de tot au pierdut. Așijderea pe vremea lui Carolus Marele⁹ vînit-au

6 barbare.

7 s-au zgduit.

8 hunilor.

9 Carol cel Mare, rege al francilor (triburi ale germanilor apuseni care trăiau în sec. al III-lea pe cursul inferior și mijlociu al Rinului; sub dinastia carolingienilor au alcătuit un mare imperiu care s-a destrămat pe la mijlocul sec. al IX-lea. O parte a francilor a fost asimilată de către popu-

coloniile saxoniilor ¹⁰, de acel împărat trimise, și s-au așezat pe o samă de locuri în Ardial, pentru români, unde din temelie șapte cetăți făcînd, mai pre urmă de pe acele cetăți Ardialul în limba saxonească (sau precum noi românii dzicem săsască) s-au numit [...] ¹¹ țara a șapte cetăți ¹². După sași ¹³ au mai vinit și

lația galo-romană, intrînd astfel în componența poporului francez, iar o altă parte a intrat în componența poporului german și a popoarelor din Țările de Jos). Între 800—814 Carol cel Mare — devenit împărat roman — a fost cel mai însemnat reprezentant al dinastiei carolingiene. A mărit statul franc prin războaie purtate împotriva saxonilor (772—804), longobarzilor, arabilor, avarilor, slavilor etc. A fost protector al științei, culturii și al artei, și măsurile sale politice-administrative au contribuit la dezvoltarea relațiilor feudale în Europa apuseană.

¹⁰ neam germanic care popula ținuturile cuprinse între Elba și Rin. O parte din saxoni au participat la cucerirea și la colonizarea Britaniei (sec. V—VII). În urma a numeroase războaie (772—804) au fost supuși și creștinați cu forța de Carol cel Mare.

¹¹ Loc gol în manuscris.

¹² Numele despre care pomenește Cantemir este *Siebenbürgen*; teoria celor șapte orașe ale acestui ținut se pare că a fost lansată în sec. XV de Aeneas Silvio Piccolomini (Papa Pius al II-lea) citit și citat de Cantemir. Orașele respective erau: Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Sebeș, Brașov, Bistrița și Cluj (Vezi volumul: *Studien zur geschichte der deutschen Nationalität und ihrer Verbüderung mit der rumänischen Nation*, vol. I, Ed. Politică, București, 1976, p. 82 și urm.)

¹³ populație germană din părțile Rinului, colonizată în Transilvania în sec. XII—XIII. Sașii au fost așezați pe **Tîrnave**, în părțile Sibiului, ale Brașovului și ale Bistriței,

săcuii¹⁴ și au apucat și ei o parte din țara Ardialului; ce cu toți cu aceștea o samă de români, tot au rămas împreună lăcuitori, precum și până astăzi lăcuiesc; însă mai mulți spre părțile Ardialului de sus, iară alalți, carii adecă lăcuia dincoace de munți, și în Ardial tot avea stăpînirea moșiilor și cetăților sale. Cești dară despre locurile Moldovii, în părțile Ardialului de sus, iară cei despre partea Muntenii, în părțile Ardialului de gios (precum mai înainte anume vom arăta și locurile și cetățile carile ei în Ardial au stăpînit). Deci, precum am dzis, cînd cădea niscareva varvari spre părțile dincoace de munți, ei cu toții să trăgea peste munți și de acolo să sprijeniia și să apăra, până acei varvari sau spre Italia să ducea (precum au făcut gotthii), sau peste Dunăre trecea (precum au făcut întăi unnii, apoi bulgarii, slovenii și sîrbii), sau spre amîndoaă țărmurile Dunării (precum au făcut iarăși unnii carii mai pre urmă s-au numit unguri). Și așe românii iarăși pre locurile sale în Dachia neclătiți rămînea. Ce acestea, carile dzicem,

beneficiind de numeroase privilegii acordate de regii Ungariei. Au avut o contribuție însemnată la dezvoltarea economică (meșteșugurile, comerțul și implicit orașele) și culturală a Transilvaniei.

14 denumire dată populației rezultate din contopirea, prin asimilare, a unor populații de limbă turcică, care s-au atașat uniunii triburilor maghiare de sub conducerea lui Arpad (conducător al triburilor maghiare care s-au stabilit în Panonia — c. 890—907). La început secuii au fost așezați în părțile Bihorului, pe la mijlocul sec. XII, în regiunea Tîrnavelor, iar pe la începutul sec. XIII în interiorul curburii Carpaților.

pentru ca să nu cumva socotească cineva că sint cuvinte din voia și pofta noastră alcătuite, iată martur vom aduce pe Anton Bonfin, om strein și unгурian, carile cu deșchise cuvinte dzisele noastre întărind, dzice ¹⁵ : „Românii, carii din romani sint născuți, carea, limba lor și astădzi mărturisește, macar că între multe și deosăbite neamuri au stătut, însă cineva (de pre locurile lor) să-i desrădăcinedze n-au putut. Lăcuit-au pre olatul ¹⁶ cest de ceasta parte de Dunăre, unde au fost lăcuind odinăoară dachii și ghetii, căci cel de ceia parte de Dunăre, bulgarii, carii au ieșit de la sarmați, mai pre urmă l-au cuprins. Căci din polcurile ¹⁷ și coloniile ¹⁸ (adecă slobodziile) pre carile Traian și alți împărați a romanilor li-au adus în Dacia, valahii aceștea să trag.“

Capul III

Arată-să trecerea românilor din Volohia în Ardial de grijea lui Batic

Din istoricii cei vechi, pre cât noi am putut afla, pre altul mai îndămînă mărturie și mai bună dovadă

15 Citatul din Bonfini este dat de Cantemir mai întâi ca în original — deci în limba latină. Apoi îl traduce el însuși. Am amintit la p. 88 nota 79 că Bonfini era istoric italian ; și-a scris opera în limba latină, ocupîndu-se de istoria Ungariei. De aceea, mai sus, Cantemir îl numește „om strein și unгурian“ ; — noi trebuie să înțelegem că era specialist în probleme de istorie a Ungariei.

16 ținut, provincie.

17 unitate militară corespunzătoare regimentului.

18 Deși Cantemir a mai definit acest termen, îl explică din nou — după cum se vede — cu un sinonim pe care-l consideră ca făcînd parte din vocabularul activ al cititorilor săi.

a avea nu putem fără pre Marin ¹⁹, carile de lucrurile săcuiești scriind și pentru românii noștri pome-nește. Acesta dară scrie că pe vremea cînd au venit Batie cu tătarii, numai vlahii, adecă românii cu să-cuii însoțindu-să, nu numai căci pe sine nestropșiți ²⁰ au apărat, ce încă și pe tătari din strîmtorile munți-lor împingînd, despre acelea părți să între în țara unguriască nu i-au lăsat. Și singure numai aceste doaa niamuri au timpit ²¹ nasul acelor vrăjmași și de toate alalte a Evropii neamuri nebiruiți varvari. Însă de pe cuvintele istoricului aiavea să poate în-țalege că românii cești dincoace de munți, adecă din Moldova și din Țara Muntenească, cu toții odată să fie părăsit părțile despre cîmpi și la strîmptorile munților, cumu-i pre la Cîmpul-lung, pe la Ocnă, pe la Tazlău și pe la Totruș și pre la alte trecători pre unde sint în Țara Munteniastă să fie oprit năvala lui

19 (*Marino Sanudo — cel Bătrîn*) nobil venețian, pasionat călător și geograf. A colindat Palestina, Armenia, țărmurile Asiei Mici și Egiptul. Întors din călătoriile sale a compus *Liber secretorum fidelium crucis*, lucrare în care reunește hărți, descrie ținuturi din Orient, cu date istorice însemnate privind acele locuri. Se spune că a fost contemporan al năvălirii tătarilor, arătînd cum vlahii și secuii din munții Carpați s-au luptat cu acești năvălitori. Din această lucrare s-a informat Cantemir, privind lupta românilor cu tătarii în vremea mării invazii din 1241. P. P. Panaitescu în *Dimitrie Cantemir, viața și opera* subliniază: „deși această informație contemporană nu provoacă nici o îndoială, nu a fost totuși relevată de la Cantemir încoace de nici un istoric român sau străin“. *Op. cit.*, p. 231.

20 nezdrobot.

21 au turtit, au strivit.

Batie. Iară ce domn pe aceia vreme să fie fost stăpînitoriu românilor, anume la istorici să aflăm n-am putut; fără cît putem cu socoteala înțelege că istoricii pomenind la anul 1206 pre acel a tuturor românilor vestit domn Ioan și vinirea cea dintâi a lui Batie, cînd l-au oprit românii cu săcuii împreună să nu între în Ardeal tîmplîndu-să la anul 1236, de va fi lungit acel Ioan Vodă Alexie domnia peste triidzăci de ani, cu bună samă, poate că și năpada lui Batie în vremile lui să fie cădzut²². Iară de i să va fi tîmplat moarte mai denainte (căci și pentru aceasta știre dintr-alți istorici neavînd, cevași din capul nostru a adeveri nu putem) fără prepus iaste că pe vremile a vreunui ficior sau nepot a lui trebuie să să fie tîmplat, carii Dragoș Vod și Radul Vod să fie fost, multe socoteale sint carile ne pot adeveri. Ce pentru aceasta avînd mai pre urmă mai pre larg să dzicem, la cuvîntul de acmu să vinim. Deci dară românii, carii în Misia trecusă, împinși fiind de bulgari și de latini, întăi au trecut Dunărea, precum am dzis, în ceasta parte (deosăbi de carii au rămas în țara grecească) de grijea lui Batie, atuncea n-au tras la munți, trecînd la Ardeal, unde cităva vreme, întăi cu poftă, apoi și cu de-a sila opritți fiind de Bela, craiul unguresc, acolo s-au și aședzat, până cînd

22 Cantemir se referă, probabil, la Ioan (sec. XIII) conducător al uneia dintre formațiunile feudale românești pomenite în „Diploma ioaniților” (carta prin care Bela al IV-lea, regele Ungariei, 1235—1270, a dat-o cavalerilor ioaniți aduși din insula Rodos, în 1247, pentru a întări paza graniței de est și de sud a Transilvaniei. În această cartă de privilegii sint amintite pentru prima oară formațiunile statale românești de tip feudal, din sudul Carpaților).

vreme aflînd, Dragoș Vodă cu o samă în Moldova, iară Radul Vod Negrul²³ cu alții în Țara Muntenască s-au întors, pentru carii înainte la locul și vremea sa vom dzice.

Înmănunchind mărturii directe, legate de strămoșii noștri, cu afirmații sporadice aflate la diverși istorici, Cantemir s-a străduit să alcătuiască un tablou complet al descendenței și continuității noastre. Regretul de-a nu fi avut la îndemînă tot ceea ce-i putea furniza datele atît de prețioase pentru el — deci pentru neamul său — și l-a exprimat de nenumărate ori :

Capul V

Aceastași să poate înțalege din hronicul Țării Muntenști și din hronicul moldovenesc

[...] Din hronicul moldovenesc, întăi dzicem că mare jeale ne iaste căci hronicul, carile au fost scris mai denainte de hronicul lui Ureche Vornicul și a lui Misail măzacakul, să aflăm nicicum n-am putut. Iară precum cel dintăi istoric a țării Moldovii să nu fie fost Ureche Vornicul, singur el mărturisește, de vreme ce în multe locuri pomeneste de hronicul cel moldovenesc. Așijderea Misail și Simion veade-să acel vechiu hronic să-l fie avut la mînă, căci și ei pomenesc de același hronic precum și de a lui Ureche, și ales Misail Călugărul anume însămneadză precum acel dintăi istoric au fost însămînînd viața domnilor,

23 Potrivit legendei „descălecatului“, primul domn al Țării Românești, venit din Țara Făgărașului. Sub acest nume este cunoscut Radu I.

de la Dragoș Vodă numai până la Petăr Vodă Șchiopul²⁴. Dzicem dară că mare jele ducem pentru căci acel vechiu hronic la mînă nu ni-au vinit, iară pîcina iaste căci vădzind noi adăosăturile basnelor carile acel Misail și următorii lui²⁵, Simion, din uscată tidva²⁶ lor li-au scornit și în pridoslovia hronicului lui Ureche fără nici o rușine a le amesteca au îndrăznit ; atîta cît acmu orice și adevăr ar fi scris, toată credința ș-au pierdut, căci : *semel mendax, semper mendax*, odată minciunos, pururea minciunos rămîne : cel ce într-una, acela și în toate²⁷ ; și căci aceasta iaste dobînda minciunosului, ca cînd ar grăi și adevărul să nu să mai creadză. Iară de am fi avut acel vechiu hronic la mînă, precum pentru înturnarea lui Dragoș Vod la moșia sa, așe pentru alți români, carii au mai rămas pe supt munți și pre la locuri mai tari, și după năpada lui Batie, multă lumină socotim în aflarca și înștiințarea adevărului e-am fi putut avea. Iară dintr-aceaste letopisețe²⁸, carile acmu prin mîinule noastre să poarlă, macar că chip și socotială de adevărată istorie nu pot

24 *Petru Șchiopul*, domn al Moldovei (1574—1577, 1578—1579 și 1582—1591). În timpul domniei lui, tutelată de marea boierime, s-a înăsprit dominația otomană asupra Moldovei.

25 Misail Călugărul nu a precedat pe Simion Dascălul, ci i-a urmat acestuia (Vezi p. 42—43 nota 109, 110).

26 (*tigră*), craniu, țeastă.

27 *Cel ce într-una, acela și în toate*, adică cel ce minte într-o împrejurare, e suspectat că în orice împrejurare minte.

28 scrieri vechi cu caracter istoric, în care evenimentele sînt prezentate în ordine cronologică.

avea, însă pre cît arată că și mai denainte de în-lurnarea moldovenilor de la Ardeal să să fi aflat niște cojocari unguri la Suciavă și niște olari la Baie și de un Iațco, rus ²⁹, la satul cările de pe numele ace-lui rus și acmu să să fie chemînd Ețcanii, acestea de au fost așe adevărat, putem dzice că de mirat lucru iaste cum ungurii și rusii, oameni streini fiind, s-au putut stăvi ³⁰ și a să ținea pre acele locuri, iară cei de moșie nicicum ? Ce acestea, precum adevărul istori-cilor streini dovedește așe noi le ținem, să nu fie altă, fără numai basne din slabi și proști crieri scornite ; precum și de capul bouului în pecetea țării să să fie luat de pe bou cel sălbatec, pre carile gonindu-l că-țeaoa Molda, și încîndu-să în apa Moldova, de pe nu-mele aceii cățele întăi apa să să fie chemat Moldova, iară apoi de pe numele apii, toată țara. Ce pentru pecetea țării, am arătat aiurea că nu poate de aiurea să să fie luat, fără numai de pe cetatea carea întăi au făcut Traian împărat în Dachia și au numit-o Caput Bovis, Capul Bouului. Iară numele țării, marturi ne sint istoricii streini că încă și mai denainte de Traian, cînd trăia pe acestea locuri dachii, o parte din Dachia s-au fost chemînd Molisdavia, adecă Davia moale, și multe cetăți într-însa, a cărora numere mai multe să sfîrșia în davia sau dava. Așijderea tîrgul Romanul, carile iaste pe apa Moldova, după ce s-au aședzat ro-manii lui Traian în Dachia s-au fost chemînd Forum Romanorum, adecă tîrgul romanilor. Acestea dară nu-mere istoriia adevărată așe le va, așe le dzice, iară nu

29 Vezi p. 142—143, nota 6.

30 așeza, stabili.

scornite (precum va băsnuitoriul Misail, și altul ca dînsul, Simion) din floace de cojoc și din hîrburi de oale ³¹. Ce pentru acestea în ceastă dată mai multe a dzice părăsind, poftim pre cititoriul nostru să nu să lenească ³² a cerca în cartea hotărîrii ³³ țării Moldovii, pre carea cu patru ani mai înainte în limba lătinească am scris-o. Iară de va plăcea lui Dumnădzău să mai fim între vii și pre aceia în limba noastră ca și pre aceasta a o întoarce ³⁴ vom pune ostenință, că acolo nedejduim că de toate pre amănuntul și îndestul să va înștiința.

Capul VI

Arată-să moșiile, cetățile, tîrgurile și olaturile carile au ținut odată românii din Moldova și din Țara Muntenească în Ardeal

Aducu-m aminte precum pomeniții Misail și Simion și cătră dînsii adaosul Istratie ³⁵ (carii și logofăt

31 Disprețul autorului față de scorniturile rău intenționate devine și mai convingător prin plasticitatea imaginii în care Cantemir apelează -- ca de atîtea ori -- la zicerile populare : ce poate să iasă din smocurile lîinii unui cojoc și din cioburile oalelor ?

32 lenevească.

33 cartea sa : *Descriptio Moldaviae (Descrierea Moldovei)* — pe care, după cum mărturisește aici, dorea s-o traducă din limba latină în limba română.

34 a transpune (aici : a traduce).

35 *Istratie Logofătul*, este citat de Miron Costin ca cel de-al treilea interpolator al cronicii lui Ureche. G. Pascu arată că acesta n-ar fi existat.

al triilea au fost răpăosat părintele nostru Constantin Voievod Cantemir) precum în pridosliviia letopisețului lor și altă năpaste aruncă asupra lui Dragoș Vod cu românii săi nu mai nescărândăvicioasă ³⁶ decît cea dintăi cu temnițele și cu tălharii Rîmului, și cu Laslăul lor cel minciunos. Îndrăznind dară, ei scriu precum Dragoș Vod cu oamenii săi să fie fost strînsură de oameni proști, adecă păstori carii își țin viața prin munți cu oile, apoi din păstori îi face vînători și cu tîmplarea vînatului să fie trecut munții din Ardial spre Moldova și așe să fie descălecat țara Moldovii, cu acea strînsură de oameni între carii să fie fost și unguri și ruși și altele ca acestea blojărituri ³⁷, ce dzic ei în pomenitul lor hronograf ³⁸. Deci dară pentru Dragoș Vodă, precum au fost domn și ficior de domn, în cursul cuvîntului, înainte, pre larg vom arăta ³⁹. Iară aicea arătînd noi moșiile și cetățile, carile au ținut românii amînduror țărîlor acestora în țara Ardialului, de pre acestea curat să va putea cunoaște precum nu prostime, nici chipuri necunoscute au putut să fie oamenii carii cu acest feliu de mōșii au fost slăviți [...].

36 nescîrbos.

37 scornituri.

38 cronograf (scriere cu caractere popular, care reprezintă o sinteză a istoriei generale, alcătuită pe baza izvoarelor istorice combinate cu legende biblice și populare).

39 În cele ce urmează Cantemir se străduiește să arate descendența *nobilă* a neamului, interpretînd ca atare orice izvor îi vine la îndemînă.

**Arată-să precum craiul sîrbăsc, curînd după prada lui Batic,
să fie avut crăiasa pre fata domnului de Valahia**

Frumos și adevărat iaste cuvîntul carile dzic bătrîinii noștri ⁴⁰ că nime nu poate ști mai mult pe altul decît singur pe sine, însă pentru căci știința pentru sine iaste mai grea decît toate științele, pentru aceia pentru sine mai mult trebuie să criadză pe altul decît pe sine. Socotiala acestui cuvînt iaste aceasta, că cine își crede mai mult șie decît altuia, în greșala trufiiei să nu cadză peste puțință iaste, iară cînd pentru sine, mai mult altuia decît șie crede, atuncea cu multul mai vîrtos își stăruiaste știința ⁴¹ carea în sine și pentru sine are. Cu acesta dară chip, cînd pentru lucrurile noastre, veri bune ar fi, veri proaste, nu noi, ce streinii mărturisesc, atuncea cu bună samă și pentru știința care avem în noi, putem fi adeveriți și de probozirea ⁴² și cleveta ⁴³ altora păziți și ferți ne putem ținea. Deci dară, cu această pravilă, și noi adeverița istoriiei ce vom să aducem urdzind, celea ce de la alții pentru noi să mărturisesc, la mijloc a aduce purcedem.

Informația despre căsătoria craiului sîrbesc cu fata domnului de Valahia, o ia Cantemir mai întii din Nekifor Grigoras ⁴⁴ :

40 Cald omagiu adus înțelepciunii poporului, omăgiu pre-sărat permanent de Cantemir în paginile *Hronicului*.

41 *Iși stăruiaste știința*, își întărește convingerea.

42 dojană, mustrare. ↵

43 clevetire.

44 (*Nikephoros Gregoras*) (cca. 1295 — cca. 1360) învățat umanist bizantin. Autor al *Istoriei romane* în 37 de cărți, cuprinzînd perioada anilor 1204—1359.

Grigoras dară, istoricul [...], noaă mare jeale ni-au lăsat, căci nici numele craiului sîrbăsc, nici numele domnului de Vlahiia, cine să fie fost și cum să-l fie chemat, nu pomenește ; că de ar fi pomēnit numele domnului de Valahia, multă și nēstînsă lumină ar fi dat adevērinții hronicului nostru. Ce de vreme ce Grigoras, cu aceasta ne lasă lipsiți, merge-vom pre la alții, pentru aceastași mai cu de-adins a cerca.

Cum se pare că nici alte mărturii nu-l satisfac, Cantemir insistă din nou asupra descendenței noastre nobile.

Capul IX

Obliceaște-să numele craiului sîrbăsc, carile au ținut pe fata domnului românesc

[...] Craiul sîrbăsc [...] n-ar fi învoit să ia muiare a unui om prost și necunoscut, și mai cu de-adins, că pre atuncea craii sîrbești și bulgărești, cătră mai mult nu să bătea, fără numai să să amestece cu alte familii a căroră nume și singe era mai știut, cu aceasta socotind în evghenia grecească și româniască să între [...].

Ce toată socoteala rămîne să înțelegem, precum acest domn a Vlahiiei pe acea vreme, de la Grigoras pomēnit, altul să nu fie fost, fără numai sau Radul Vodă Negrul sau Dragoș Vodă (căci și pentru aceasta fără prepus să fim nu îndrăznim), carii, precum au ieșit din Ardial, îndatăși ș-au întemeiat stăpîinirile și li-au așezat, însă nu ca cum de iznoavă li-ar fi descălecat (precum rău să greșesc hronicile noastre), ce ca cum din bejenii întorcîndu-să și pre la locurile și moșiile sale așezîndu-să, în curîndă vreme ș-au înnoit și ș-au tocmīt toate lucrurile ; că precum am și mai

dzis, că di-ar fi fost acel domn (oricarile s-ar înțalege), atuncea întâi și de curînd de aiurea vinit, craiul bulgăresc, a om prost și de familie necunoscută și neștiută fata să-i ia, n-ar fi priimit. De credzut dară iaste, că înturnarea domnilor de la Ardeal, iarăși pre la locurile lor cu cîțiva ani mai înainte să să fie tîmplat, decît cum o însămneadză hronicile noastre. Pentru greșala dară anului ieșirii domnilor de la Ardial, de vreme ce la predoslovia hronicului, carile va urma de la ieșirea lui Dragoș Vodă în Mo'ldova și a Radului Vodă în Țara Muntenească, sintem pre larg și pre lat să arătăm, aicea în sfirșitul aceștii cărți, pentru mai bună pomenirea cititoriului, pre scurt o vom arăta [...].

Pentru aceaste dară împletecite și foarte greșite socoteale, precum pentru doslușirea acelu adevărat an a ieșirii lui Dragoș Vodă în Mo'ldova, așe pentru a Radului Vodă în Țara Muntenească, pune-vom ceia ce vom putea nevoință, însă nū că doară scrisorile altora de greșite să le arătăm, sau în cevași cinstea ostenițelor lor să micșurăm (aceasta nu dea Dumnădzău), ce numai ca din hronicele streine și din socoteala carea mai aproape de adevăr să poate alătura, nu numai anul ieșirii pomeniților domni din Ardial la moșiile sale să adevărim, ce încă și tot cursul anilor înainte tocmind și lucrurile pre la vremile și chipurile sale alcătuind, hronicul Moldovii împreună și a Țării Muntenești de la înturnarea domnilor de la Ardial până la vremile noastre pre cît voia dumnădzăiască întré vii ne va răbda, să istorisim. Iară pre cititoriu poftim ca de această dată, cu aceste de nemică ale noastre ostenințe să să zăbăvască ⁴⁵.

45 să se îndeletnicească.

Sfârșitul hronicului pentru vechimea Romano-Moldo-Vlahiei și lui Dumnădzău laudă.

■ *Tabla hronologhicească*, după cum o intitulă Cantemir, cuprinde lista în care se înșiră cronologic toți împărații romani începînd cu Iulius Cezar, pînă la Andronic Paleolog (a. 1299). În dreptul fiecărui nume sînt trecuți anii domniilor (în ambele datări), și în ultima rubrică, sînt enunțate evenimente mai importante din viața lor.

■ *Scara* de la sfârșitul volumului este un indice alfabetic de fapte și cuvinte, pe care autorul le-a socotit „mai de însemnat într-acest *Hronic*“, cu trimitere la paginația manuscrisului original.

★

Moartea timpurie a eruditului moldovean a încheiat aici neobosita muncă de investigare a trecutului glorios al străbunilor, muncă alimentată de un cald și emoționant patriotism.

Prin glorificarea spiritului de sacrificiu al înaintașilor pentru păstrarea gliei și pentru dăinuirea neamului, *Hronicul* trebuia să devină, în mîna compatrioților, imbold, sprijin, punct de reper peste veacuri.

INDICE *

A

aceștiași 8 (26)
acoloși 102 (29)
adiabeni 87 (77)
agalmată 57 (147)
agoană 148 (10)
aiave 20 (7)
agiunge 79 (40)
alani 123 (31)
alemani 98 (5)
amelița 149 (16)
amelițat 132 (18)
amelițătură 137 (43)
apleca 5 (5)
apothecar 25 (31)
armătură 8 (23)
armeni 79 (42)
astruca 84 (63)
așeși 8 (19)
așijderea 15 (23)

atocmat 76 (30)
axiomă 158 (39)

B

basnă 33 (73)
bastarni 106 (43)
băsnuitor XXXI
bejenie 13 (8)
bezcenecie 147 (7)
bișug 65 (32)
bișugos 91 (93)
blojori 31 (57)
blojeritor 8 (22)
blojăritură 187 (37)
boadză 33 (66)
brăni 36 (84)
brîneț 99 (13)
brudiu XXXIX
bucium 38 (96)
buiguit 31 (54)

* Prima cifră indică pagina, cea de-a doua, din paranteză, numărul notei.

C

can 56 (143)
 canon 86 (69)
 cap (pl. capete) 16 (30)
 capiște 33 (68)
 (de) casă 5 (4)
 catastiv 7 (16)
 cerbice XLIV
 cerca 78 (36)
 cercare 149 (17)
 cercător 16 (28)
 cetățean 81 (51)
 chesar 83 (60)
 chiar 146 (3)
 chiteală 171 (18); 172 (21)
 chiti 102 (24)
 chiverniseală 71 (1)
 cin 38 (95)
 cineși 72 (10)
 cinsteș 60 (6)
 cinsteșic 6 (8)
 ciudesă 148 (12)
 cîndailea 59 (3)
 clăti 59 (2)
 clătit 101 (20)
 clevetă 188 (43)
 cironomitor 40 (107)
 colendă 94 (105)
 colonie 80 (47)
 conceni 57 (150)
 consul 83 (56)
 conștientie 66 (34)
 coneni 99 (9)

conenit 116 (6)
 contetuit 130 (7)
 corenie 30 (49)
 costândă 112 (14)
 covată 103 (38)
 covârși 6 (11)
 crăie 118 (15)
 creangă 112 (18)
 crivăț 19 (4)
 cucon 35 (81)
 curma 56 (142)
 europalat XLI
 custură 103 (35)

D

dajde 24 (23)
 dălog 71 (2)
 decinde 91 (92)
 deosebi 93 (99)
 deregătorie 116 (4)
 descăleca 80 (46)
 descălecătură 9 (29)
 descîlța 71 (3)
 deștepta XLIV
 dezbate 13 (12)
 diac XLV
 dinafară 72 (5)
 dinlăuntru 72 (4)
 divă 31 (52)
 dobîndă 99 (11)
 dodci 74 (16)
 doință 36 (87)

dosluși 175 (3)
dram 112 (15)
dzăciuală 40 (105)

E

efeseni 159 (41)
ehidnă 147 (6)
elini 133 (23)
evghenie 9 (34)

F

ființă 62 (19)
fîntînă 135 (37)
furtună 34 (76)

G

gătă 24 (25)
ghethi 101 (22)
gîrtan 7 (12)
glogozală 9 (30)
gothi 100 (17)
greuință 129 (1)
grozav XLIV

H

halcotip 17 (35)
han 166 (1)
hatman 45 (119)
herb 113 (20)
hireș 20 (8)
hirișie 138 (50)

hotărî
hotărîre 66 (38)
hronograf 187 (38)
hronolog 14 (20)
hronologic
hronologiche 40 (102)
hronologhicesc 47 (122)
huni (variantă *unni*) 117 (12)

I

iazighi 27 (37)
iernare 103 (30)
iernatic 143 (8)
îjdărănie 37 (91)
îjdărî 163 (1)
imăciune 44 (116)
ispiti 103 (34) ; 130 (5)
iușor 21 (12)
iușurea 13 (10)
(de) iznoavă 130 (6)
izvod 140 (1) ; XLV
izvodi 45 (117)
izvoditor 53 (136)

I

împrejurat XLIV
împunge 75 (19)
încuibătură 132 (20)
îndămîna 136 (38)
înde 60 (9)
îndreptare XXX
înfățășă 14 (21)
informăluire 90 (86)

înforului 90 (85)
îngrecat 33 (71)
înștiințat 82 (55)
întiri 35 (83)
întoarcere 186 (34)
întregiune 50 (134)
înțelege 34 (75)
învălătuci 164 (5)
învălătucitură 14 (19)

J

jac 144 (9)
jicniță 154 (28)
jiganie 35 (79)

L

lavirint 21 (9)
leah 51 (135)
leat 77 (34)
legătură 74 (15) ; XLIV
leghioane 102 (25)
leni 186 (32)
letopiseș 184 (28)
limbă 32 (63)

M

magistratură 72 (9)
mamcă 35 (80)
mamină 77 (31)
marcomani 98 (6)
masă 25 (33)
materie 132 (17)
mădular 149 (14)

măzac XXXI
măzăcie 152 (26)
meccit 40 (106)
megiaș 10 (39)
meidan 8 (25)
meșlersug 23 (18)
metanaști 27 (38)
mișalos XLIV
mîntui 46 (121)
monomahie 4 (2)
monstru 148 (11)
moșie 38 (93)
moșnian 93 (101)
murui 152 (24)
mutat 138 (48)
muzeu 131 (13)

N

năbușire 80 (45)
năbușitură 169 (7)
năpadă 15 (26)
năpădire 10 (38)
neatocmiră 19 (6)
nebetojit 40 (104)
necăptușit 47 (123)
necurnat 15 (25)
neispilit 53 (138)
neivit 21 (13)
nepesti 36 (89)
nepriiatin XLI
neprocopsi 121 (23)
nerupt 86 (70)
nervos 39 (98)
nesăvîrșit 16 (31)

nescărândăvicios 187 (36)
nescociorit **XXVIII**
nesiit 7 (17)
nesmintit 13 (13); 40 (103)
nestropșit 181 (20)
netocmi 60 (4)
netocmit 133 (25)
nevoie 77 (35)
nevoință 46 (120)
nezmult **XXXV**
niciodinăoară 33 (70)
numere **XXXIX** (26)

O

oardă 125 (39)
obîrșie 19 (5)
oblastie 123 (32)
obști 17 (36)
obștire 109 (1)
ocolit **XLIV**
odihnit 170 (10)
odrăsli 31 (55)
ofichie 98 (4)
olat 180 (16)
olăcar 124 (34)
oltariu 33 (69)
osîrdie 171 (15)
osmănesc 166 (4)
ospătărie 100 (14)
ostrogothi 119 (19)
oștenesc 23 (20)
oștenire 23 (21)

oteși 35 (82)
oturac 30 (47)

P

parnic 103 (33)
parthi (parți) 79 (43)
pas 98 (7)
(cu) pază 150 (18)
păring 154 (30)
pățimire 66 (37)
pecenegi 157 (37)
perși 92 (95)
picior 76 (26, 27)
pizmă 101 (21)
picior 76 (26, 27)
pizmăluitoar 8 (24)
plăsmuit 137 (46)
ploadă 6 (7)
poetic 132 (21)
poftori 56 (144)
pohfală 74 (14)
pojar 125 (40)
polc 180 (17)
polovți 157 (36)
pragmatie 65 (28)
pravilă 86 (68)
pravoslavie 156 (34)
prăpădenie 78 (37)
prăvală 132 (19)
pregiur 148 (9)
prepune 10 (36)
prepus 11 (2)

pretendui 10 (37)
pretendelui 136 (39)
pretor 72 (11)
prevorovire 44 (112)
prezentui 148 (13)
prirod 31 (53)
pristav 89 (83)
privat 13 (11)
privilegiu
probozi 60 (5)
probozire 188 (42)
proci 100 (15)
proconsul 83 (58)
prolegomenă 18 (2)
pronie 35 (78)
propozit 174 (1)
prost 76 (28)
prostesc 109 (3)
prostime 30 (48)
protostrator XI.
pseudoprofit 84 (62)
publică 25 (30)
purcede 100 (16)

R

răduce 36 (86)
rămîne 131 (11)
răsipitură 112 (12)
răsturnare XIX
rătuire 8 (21)
retoric 62 (17)
retorică 62 (18)
rezidenție 124 (33)

S

sad 84 (65)
samă 116 (8)
sarmați 101 (23)
sași 178 (13)
saxoni 178 (10)
săcui 179 (14)
sămălui 14 (18)
sămăluitor 14 (14)
săvîrși 17 (34)
scandal 130 (9)
scandală 33 (65)
scară XXXIX
schimosi 53 (137)
schith 64 (25)
sclaveni (slavi) 141 (3)
sclip 76 (29)
scorni 9 (31)
scrisoare 146 (2)
senat 57 (146)
seracheni (sarazini) 147 (5)
sii 170 (12)
siială 60 (8)
silță 84 (62)
simcea 50 (133)
simpatriot 17 (33)
singur 38 (92)
sirep 118 (14)
situație 19 (3)
slobod 10 (35)
slobodzenie 39 (100)
slobodzie 80 (47)
slovă 112 (17)

slujitor 82 (52)
slujitoresc 103 (36).
sofist 63 (22)
sotnic 94 (103)
soț XL
soție 74 (17)
sprejini 120 (21)
stat 72 (8)
stăvi 185 (30)
stepenă 10 (41)
stidire 161 (43)
stilp 47 (125)
strămutare 164 (4)
struncina 177 (7)
sutaș 27 (40)
synopsis 151 (23)

Ș

șarui, șerui, șirui 124 (37)
șliah 124 (38)
șpircui 29 (44)

T

tare 105 (39)
tartar 84 (62)
tălaniță 152 (26)
tălmăci 138 (49)
tătari 79 (39)
tăvăli 133 (26)
temeliitor 82 (54)
tidvă 184 (26)

titul XL
tilcuire 164 (3)
tîmp 103 (37)
tîmpî 181 (21)
tînd... tînd... XEII
toană 136 (41)
tocmi 72 (6)
tract 101(19)
tragere 105 (40)
(de) triabă 12 (4)
trebnic 17L(19)
trecătoare 75 (22)
tribun 83 (59)
troadean 30 (50)
trupină 23 (19)
turbătură 10 (40)

Ț

țăsitură 11 (1)
țenchi 12 (5)
ținc 34 (77)
țircumstanție 163 (2)
țirulic 25 (32)

U

un (vezi *hun*)
uimi 136 (40)
următor 32 (61)

V

vad 109 (2)
vandali 119 (18)
varvar 22 (15)

varvaresc 177 (6)
vastalis 33 (67)
veri... veri... 44 (113)
veteran 9(32)
viitor 132 (16)
vinci 8 (27)
vinui 60 (7)
virtos 23 (22)
visigothi 119 (16)
virtute 6 (9)

Z

zahara 99 (10)
zăbavă 75 (20)
zăbăvi 112 (11)
zăminteală 21 (11)
zămisli 31 (56)
zămislitor 50 (131)
zătici 75 (21)
zătienire 175 (2)
zidiri 89 (82)
zizanie 154 (29)

INDICE

DE NUME PROPRII

A

Adiavenic 87 (77)
Adrian 85 (66)
Adrianopol 112 (10)
Aetiie 123 (31)
Agripina 124 (35)

Ahilevs (Ahile) 7 (13)
Alecarnisău (Dionysios din
Halicarnas) 134 (28)
Alexandru Macedon 134 (31)
Amilius (Amulius) 32 (62)
Antonie Pius 35 (67)
Apolodor din Damasc 75 (23)
Aravic 87 (76)
Arcadie 115 (1)
Arhidam 62 (20)
Aristotel 66 (36)
Aron Vodă 50 (132)
Asăneștii 164 (6)
Atena **XXIII**
Attila 120 (20)
Avrelian 90 (87)
Avrelie Carus 105 (41)
Avreliie Severus 87 (72)
Avgust Chesar (Caesar Au-
gustus) 67 (40)

B

Batie (Batu Han) 169 (8)
Bela 182 (22)
Bonfini 88 (78)
Britania 87 (78)

C

Calvizie (Seth Calvisius) **14**
(16)
Cantacuzino **XXXIV** (19)
Caesar Augustus

- Capul Boului (Caput Buali) 113 (21)
- Carol cel Mare 177 (9)
- Cavalerii de Rodos 182 (22)
- Cezar (Iulius)
- Cfintus Curțios (Quintus Curtius Rufus) 134 (30)
- Columna lui Traian 83 (61)
- Commodus 86 (71)
- Constans 111 (9)
- Constantie Ilorus 108 (48)
- Constantin cel Mare 97 (1)
- Constantin Copronimul 145 (12)
- Costin (Miron) XXXIV (17)
- Costin (Nicolae) XXXIV (18)
- Crîm (Crimeea) 166 (3)
- D**
- Dacia Măluroasă 93 (102)
- Dalmația 121 (25)
- Đuțanul (Dacius) 26 (35)
- Decheval (Decebal) 22 (16)
- Dioclețian 108 (49)
- Dion (Cassius Cocceianus) 24 (24)
- Diploma ioniților 182 (22)
- Dlușoș 137 (35)
- Domițian 22 (14)
- Dragoș Vodă 126 (43)
- E**
- Efes 159 (41)
- Enias (Aeneas) 32 (60)
- Enias Silvie (Silvio Piccolomini) 48 (128)
- Evrath 79 (44)
- Evtropie (Eutropius) 81 (48)
- F**
- Filip 134 (32)
- Filon 135 (36)
- G**
- Genghis-han 166 (2)
- Gherghina (cetate) 112 (13)
- Gregoras 188 (44)
- H**
- Harcov 94 (104)
- Herodot (și Irodot) 60 (11)
- Honiates (Choniates) 160 (42)
- Honorie 115 (2)
- I**
- Iadira 124 (36)
- Iliria 91 (91)
- Ioan 182 (22)
- Iordanes
- Iosif 135 (35)
- Irodot (și Herodot)
- Isachie Anghel (Isac al II-lea Anghelos) 161 (44)

Ispania 119 (17)
Istratie (logofătul) 186 (35)
Iulian (Tettius Iulianus) 23
 (17)
Iustinian 140 (2)
Iustinus 32 (58)

K

Kedrenos 151 (20)

L

Ladislau 160 (9)
Lațium 32 (59)
Leunclavius 151 (21)
Litfania 121 (26)
Longhin (Lónginus) 27 (39)

M

Macedonia 91 (90)
Marțelin 122 (29)
Marin (Marino Sanudo) 181
 (19)
Mars 34 (74)
Mavrchie (Mauriciu) 143 (7)
Maximian 108 (47)
Misail Călugărul 42 (109)
Misia (Moesia) 28 (42)
Moise 135 (34)

N

Nerva 25 (29)
Nero 86 (71)
Numitor 33 (64)

O

Omira (Homer) 60 (10)
Orihovici (Stanislas Oriho-
vius) 55 (141)
Ovidius 48 (127)

P

Pallas Atena XXIII
Parthic 87 (75)
Pavsanie (Pausanias) 134 (29)
Periclis (Pericle) 63 (21)
Petavie (Petavius) 14 (15)
Petru cel Mare
Petru Rareș 110 (4)
Petru Șchiopul 184 (24)
Piasinschie (Piasecki) 62 (16)
Platon 44 (114)
Plinie (Pliniu cel Tinăr) 28
 (41)
Plutarh 61 (14)
Pogonatos 144 (11)
Probus 106 (42)
Procopie Chesareanul (Pro-
copiu din Cezareea) 89 (82)

R

Radu Negru 183 (23)
Reea Silvia 30 (51)
Remus 30 (51)

Romulus 30 (51)
Ricciolus (Jean Baptiste Riccioli) 14 (17)

S

Sapor (Şapur I) 92 (96)
Sargheția 28 (43)
Sarniție (Sarnicki) 93 (100)
Saxonia 117 (11)
Sciția 121
Septimius Sever 87 (74)
Sigon 116 (7)
Sicilia 120 (22)
Silezia 117 (10)
Simion Dascălul 43 (110)
Stoica Ludescu 175 (5)
Strykowski 151 (22)

Ș

Șerban Logofătul 175 (5)

T

Tacitus 57 (148)
Theodosie 115 (3)
Thesalia 91 (89)
Thrachia 91 (88)
Tit Liviu 61 (15)
Traian 24 (26)
Troia 30 (50)
Tucidide 60 (12)
Turnul Babilonului 133 (22)

Ț

Țarigrad 110 (6)

U

Ulisis (Ulise) 7 (14)
Ulmiton 142 (4)
Ulpia Traiană 29 (46)
Grigore Ureche 49 (129)

V

Valentinian 123 (30)
Valerian 92 (97)
Vechiul Testament 135 (34)
Vesta 33 (67)
Visla (Vistula) 142 (5)
Virhinia (Bithynia) 102 (27)
Vizantia (Bizanț) 102 (26)
Vleda (Bleda) 122 (27)
Vopiscus 100 (10)

Xenofon 60 (13)

Xifilin 58 (151)

Z

Zamoghetusa, Zarmizoghetusa (Sarmizegetusa) 26 (34)
Zamoschie (Zamoyski) 103 (32)
Zenobia 98 (8)
Zonara 93 (98)
Zosim 111 (7)

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Ediții și culegeri de texte din **HRONIC**

Hronicul romano-moldo-vlahilor, alcătuit de domnul Moldaviei Dimitrie Cantemir la anii 1710, iată acum de pe originalul manuscript depozitat de fericitul autoriu în împărăteasca arhivă a Moscvei scozindu-se, cu învoirea preainălțatului nostru domn Mihail Grigoriu Sturdza v. vd., și din orînduirea înalt preasfințitului arhiepiscop al Sucevii și mitropolit Moldaviei Dd. Veniamin Costache s-au tipărit, tomul I, Iași, în tipografia S. Mitropolii, 1835 [editor : G. Seulescu].

DIMITRIE CANTEMIR, *Din Chronicul romano-moldo-vlahilor*, edițiunea de Iași 1835, în colecția „Autori români vechi și contemporani”, Edițiune școlară, București, Editura librăriei Socec et comp., 1896 [S-au dat următoarele extrase : toată cartea a III-a a Prolegomenelor (avînd doar trei capitole rezumat), din cartea a II-a a *Hronicului* cap. I—IV și din cartea a III-a, cap. VI].

Operele principelui Dimitrie Cantemir publicate de Academia română, Tomul VIII, *Hronicul ve-*

chimei a romano-moldo-vlahilor, publicat de pre originalul autorului de Gr. G. Tocilescu, membru al Academiei Române, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1901.

D. CANTEMIR, *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*, Ediție îngrijită de D. Murărașu, Editura Cartea românească, 1943, în colecția „Pagini alese” serie nouă, nr. 53. [S-au dat următoarele extrase; aproape în întregime cuvântul „cătră cititoriu”, din Prolegomene: cartea a II-a, cap. XII, cartea a III-a, cap. I, XII și XV; din *Hronic* cartea a VII-a, cap. III, cartea a VIII, cap. XIII, cartea a IX-a, cap. VI, cartea a X-a, cap. II, o parte din precuvântarea la cartea a III-a și înștiințarea către cititori de la cartea a X-a].

Gîndirea social-politică despre unire (1859) — Culegere sub îngrijirea acad. Petre Constantinescu-Iași și a lui Dan Berindei — București, Editura Politică, 1966. [Cuprinde extrase din Prolegomene: titlul și o parte a cărții I, titlul cărții a II-a, titlul și extrase din cap. XII și titlul cărții a III-a].

DIMITRIE CANTEMIR, *Opere complete*, vol. VIII, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Text stabilit și glosar Stela Toma, prefață Virgil Cândea, studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie și indici de Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București (sub tipar).

Referințe

- ADOLF ARMBRUSTER, *Romănitătea românilor, istoria unei idei*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972.
- DIMITIRE CANTEMIR, *Viața și Opera în imagini*, Volum alcătuit de Scarlat Callimachi, Vladimir Block, Elena Georgescu-Ionescu, București, 1963, Muzeul româno-rus.
- DIMITRIE CANTEMIR, *Opere, Istoria ieroglifică I*, Ediție îngrijită și Studiu introductiv de P. P. Panaitescu și I. Verdeș, Editura pentru literatură, București, 1965.
- DIMITRIE CANTEMIR, *Opere complete*, vol. IV, *Istoria ieroglifică*, Text stabilit și glosar Stela Toma, prefață Virgil Cândea, Studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie și indici de Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973.
- DIMITRIE CANTEMIR, *Opere complete*, vol. I, *Divanul*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cândea, Text grecesc de Maria Marinescu-Himu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974.
- GEORGE CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1941.
- VIRGIL CÂNDEA, *Marile aniversări UNESCO, Dimitrie Cantemir, 1673—1723, 300 de ani de la naștere*, Editura enciclopedică română.

- ȘERBAN CIOCULESCU, *Despre stilul lui Dimitrie Cantemir*, în „Varietăți critice“, 1966, [București] Editura pentru literatură.
- PETRE V. HANEȘ, *Manuscrisurile de la Blaj ale Hronicului lui Cantemir*, în „Studii și cercetări“, Editura Cartea românească, București, [1928].
- NICOLAE IORGA, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, București, Institutul de arte grafice și editură Minerva, 1901.
- Istoria imperiului otoman, creșterea și scăderea lui*, cu note foarte instructive de Demetriu Cantemir, principe de Moldavia, traducere română de Dr. Ios. Hodosiu, București, Edițiunea Societății Academice Române, vol. 3—4, p. 1—793, MDCCCLXXVI [1876].
- GEORGE IVAȘCU, *Istoria literaturii române*, I, Editura științifică, București, 1969.
- I. MINEA, *Despre Dimitrie Cantemir, omul — scriitorul — domnitorul*, Iași, Institutul de arte grafice și editura Viața românească, 1926.
- P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, Editura Academiei Republicii Populare Române, [București] 1958.
- GIORGE PASCU, *Viața și operele lui D. Cantemir, 26 octombrie 1673 — 21 august 1723*, Tiparul Cultura națională, București, 1924.
- PETRU VAIDA, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, Editura Minerva, București, 1972.

„Boierii vădzînd așe milă și nemărire, începuseră toți a să lipi și a-l lăuda. Era om învățat... Lăcomie nu ave mare.“

(ION NECULCE, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție, prefață și note de Acad. Iorgu Iordan, Editura Ion Creangă, 1972, p. 164).

1731 :

„La Moldavie était gouvernée alors par le prince Cantemir... qui réunissait... la science des lettres et celle des armes.“

(VOLTAIRE, *Histoire de Charles XII*, ediție franceză cu o introducere și cu note istorice și explicative după Albert Waddington, profesor la facultatea de litere din Lyon, Iași, Editura Frații Șaraga ș.a., p. 220).

1734 :

„Studiul său cel mai plăcut, și în care a pus cea mai multă pasiune, a fost istoria.“

(NICOLAS TYNDAL, *Viața lui Dimitrie Cantemir*, prefață la traducerea englezească a *Istoriei imperiului otoman*, Londra, 1734; în *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, publicate de Academia Română, tomul IV, București, 1878, p. 307).

1787:

„Les Turcs doivent à Cantemir les notes de musique qu'il appliqua le premier à des aires turcs, et il en composa un petit livre très — rare.“

(GIAMBATISTA TODERINI, *Della letteratura turchesca*, Venezia, 1787; în ediția franceză — 1789 — Paris, p. 219).

1862:

„Ca literătoria ocupă loc între cei întâi învățați ai veacului său. Pentru rumâni are el un preț îndoit: și ca domnitoriu Moldovei și ca istoric, căci nime n-a scris mai cu foc pentru rumâni și mai cu iubire decât el, cum arată «*cronicul rumânilor*» compus de dînsul.“

(*Lepturariu rumânesc cules den scriptori români de Arune Pumnul*. Tomul III, Viena, 1862, p. 299).

1875:

„*Cronica* lui Cantemir, această operă de mare preț, ce revarsă multă lumină asupra istoriei poporului român [...]. Așadară Cantemir trebuie să fie pururea prețuit de noi pentru că el a scris cartea vieții poporului român într-un timp, cînd acesta era ignorat și desconsiderat de celelalte popoare ale Europei, și

apoi ficcare român de la el și nu de aiurea are să-și înceapă studiile sale istorice mai serioase.“

(IOAN ANTONELLI, *Cronica lui Cantemir*, în „Orientul latin, Ziar politic, literar, social și economic“, Brașov, anul II, 1875, nr. 55, p. 220).

1894 :

„Printre toți scriitorii noștri din trecut, figura lui Dimitrie Cantemir se impune cu atît mai mult, cu cît surprindem în ea pe adevăratul erudit, doritor de a cerceta și studia faptele pe baza unui mai mare și mai bogat număr de cunoștințe. Stăpîn pe o cultură tot atît de vastă ca oricare învățat din Apus, numele lui trecu dincolo de hotarele Moldovei, făcîndu-se cunoscut în lumea scriitorilor din Occident. Importanța și valoarea scrierilor sale ajunse să fie recunoscute de toți, iar publicarea cîtorva din ele scoase mai bine în evidență erudițiunea autorului. Începînd de la 1714, cînd Cantemir fu numit membru al Academiei din Berlin, numele și meritele lui literare sînt amintite în mai multe scrieri apărute în secolul trecut.“

(OV. DENSUSIANU, *Notițe asupra lui Dimitrie Cantemir*, în „Revista critică literară“, Iași, 1894, p. 62).

1898 :

„Cel întîi istoric... a fost Cantemir, un cap genial, căruia niciodată nu i-a lipsit puterea de a străbate prin problemele cele întunecoase ale trecutului.“

(B. P. HASDEU, *Etymologicum magnum Romaniae*, tom IV, București, 1898, p. VIII).

1901 :

„Generațiunile tinere să se adape cât mai mult din izvoarele nesecate ale învățaturii și minții înalte a nemuritorului Cantemir, să se încălzească la razele patriotismului lui fierbinte și luminat, și cetind și recetind măreața operă de față [este vorba de *Hronic*], să-și întărească cugetul.“

(GR. G. TOCILESCU, *Precuvintare la Operele principalei Dimitrie Cantemir*, publicate de Academia Română, tomul VIII, București, 1901, p. LX).

1923 :

„Dimitrie Cantemir, contemporanul lui Leibnitz, e un fel de Leibnitz al nostru, de o multilateralitate în adevăr uimitoare în activitatea lui științifică, literară, artistică, politică [...]. Cantemir e întiiul spirit al nostru de dimensiuni în adevăr europene. De personalitatea lui — între cele mai interesante ale veacului aici în răsărit — s-a interesat un Voltaire, care — se presupune — intenționa să scrie un studiu despre marele și ciudatul domnitor al Moldovei.“

(LUCIAN BLAGA, *Leibnitz al nostru — D. Cantemir*, în „Patria“, V, Cluj, 1923, nr. 214/4 oct., p. 1, Neseimnat).

1935 :

„Ceea ce deosebește pe vechiul domn moldovean... în zile bune și în zile rele [este] o nesfârșită *tinerețe de suflet*. Un suflet omenesc e tânăr atunci când lumea, cu frumusețile și cu tainele ei [...] [devine] un obiect de neconținută curiozitate, de neastîmpărată

dorință de a ști [...]. Adevărata și cea mai nobilă curiozitate e aceea care se unește cu o caldă iubire pentru scopul cercetărilor întreprinse.“

(NICOLAE IORGA, Conferință la radio cu prilejul aducerii în țară a rămășițelor lui Cantemir, publicată la Vălenii de Munte, Așezămîntul tipografic „Datina românească“, 1965, p. 1).

1941 :

„Voievod luminat, ambițios și blazat, om de lume și ascet de bibliotecă, intrigant și solitar, mînuitor de oameni și mizantrop, iubitor de Moldova lui după care tînjește și aventurier, cîntăreț în tambură țarigrădean, academician berlinez, prinț rus, cronicar român, cunoscător al tuturor plăcerilor pe care le poate da lumea, Dimitrie Cantemir este Lorenzo de' Medici al nostru.“

(G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1941, p. 47).

1958 :

„Dimitrie Cantemir [...] nu este un străin, un deșărat și un «călător» în țara lui, ci continuatorul marelui curent de cultură românească în mijlocul căruia a crescut și s-a format.“

(P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir viața și opera*, Editura Academiei Republicii Populare Române, [București] 1958, p. 26).

1964 :

„*Hronicul* este o operă de știință și un act patriotic în același timp ; amîndouă sînt nedespărțite în mintea lui Cantemir“.

(M. Berza, în *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p. 545).

1969 :

„Simți, parcurgînd scrierile sale — care depășesc în număr și varietate orice altă operă anterioară a vreunui creator român — succesiunea anotimpurilor vieții, de la contemplarea lacomă a lumii, cu orgia de imagini și culori pe care o proiectează în operă, la experiența oamenilor și a vieții, născînd satira și melancolia, apoi împlinirea în edificii monumentale de vastă explorare documentară, de profundă gîndire și de incisivă ironie.“

(GEORGE IVAȘCU, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura științifică, București, 1969, p. 243).

1972 :

„Dacă în privința originii poporului nostru, Cantemir nu era un deschizător de drum, în schimb, în demonstrarea ideii continuității românilor în Dacia are merite deosebite. „*Nedezrupta continuare*“ a românilor pe teritoriul de astăzi este amplu dezbătută în prima parte a *Hronicului*.“

(CONSTANTIN MACIUCA, *Dimitrie Cantemir*, Editura Albatros, București, 1972, p. 294).

CUPRINS

Tabel cronologic	V
Prefață	XIX
Notă asupra ediției	LV

HRONICUL VECHIMEI A ROMANO-MOLDO-VLAHILOR

Pridoslovie	4
Tuturor iubiților (...) frați romano-moldo-vlahilor, să- nătate	11
Catastihul istoricilor, gheografilor, filosofilor, poeticii- lor și a altor oameni învățați, elini, latini și de alte neamuri, a căror numere să pomenească și mărtu- riile li să aduc într-acest hronic	18
Hronicon — Prolegomena	18
<i>Cartea I</i>	19
<i>Cartea a doua</i>	31
<i>Cartea a triia</i>	42
Precuvîntare sau Pridoslovie în Hronicul vechimei Romano-Moldo-Vlahiei	59
HRONICON DACO-ROMANII, ADECĂ A ȚĂRILOR ROMÂNEȘTI	69
<i>Cartea I</i>	69
Prevorovire. Înformuind cititorul	90
<i>Cartea a doua</i>	97
<i>Cartea a triia</i>	109

Cartea a patra	115
Cartea a cincea	129
Cartea a șasea	140
Cartea a șaptea	146
Cartea a opta	163
Cartea a nouă	166
Cartea a zecea	174
Indice	198
Bibliografie selectivă	204
Opinii critice	208

B. C. U.
BUCUREȘTI
Biblioteca Institutului
de Istorie
„N IORGA”



Lector: MARIETA CROICU
Tehnoredactor: GABRIELA ILIOPOLOS

Bun de tipar 4.VI.1981, Apărut 1981. Comanda
nr. 1414. Coli de tipar 3,5.



Comanda nr. 278
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”,
Piața Scintei nr. 1, — București
Republica Socialistă România

Seria de TEXTE COMENTATE-Lyceum
are menirea să contribuie
la înțelegerea și interpretarea
operelor fundamentale
din tezaurul literaturii române
și universale,
oferind modele de analiză literară.
Această serie utilizează texte
reproduse după ediții definitive,
încorporând fie o singură lucrare,
fie o riguroasă selecție
din creația aceluiași scriitor.
Aparatul critic este alcătuit
dintr-o amplă analiză a textului ales,
note de subsol,
cu indicarea pasajelor interesante
pentru dezvoltarea conflictului,
caracterizări ale personajelor etc.,
tabele sinoptice, o bibliografie
și un capitol de referințe critice.

Lei 4,25